

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2025. 03. szám

HERMAN LEVENTE és CSÓKA SZILÁRD ZSOLT munkáival

Oktatásunk – jövőnk

FÁBIÁN LÁSZLÓ, CSÁNYI VILMOS, LÁNYI ANDRÁS,

KEISZ ÁGOSTON, THIMÁR ATTILA tanulmányai

VÖRÖS ISTVÁN, UNGÁR PÉTER, ACSAI ROLAND versei

HALÁSZ MARGIT regényrészlete

Ára: 1071 Ft
Előfizetőknek: 12 840 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

KORTÁRS 2025 03

HERMAN LEVENTE, *Objektek 1–5.*, 2024, hungarocell, faragasztó, csemperagasztó, akril, kb. 200x200x350 cm (A–B)

ESSENTIA

a r t i s

Összművészeti kiállítás
és programsorozat
az MMA művészeti
ösztöndijasainak alkotásaiból

MMA
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

MMA-MMKI

ESSENTIA
ARTIS

PESTI
VIGADÓ

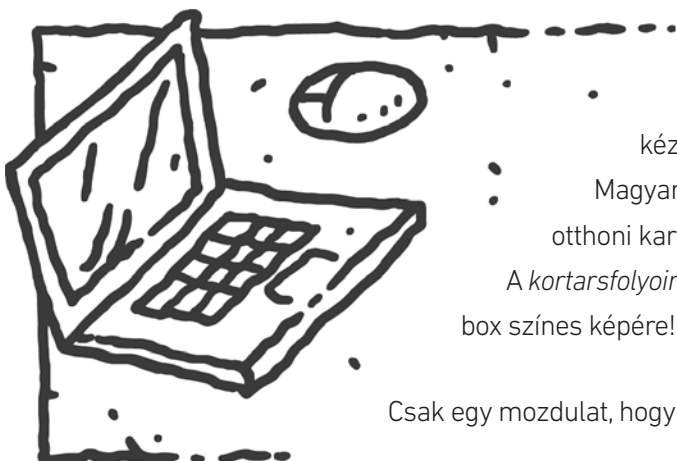
**PESTI VIGADÓ,
AZ MMA SZÉKHÁZA**
(1051 Budapest, Vigadó tér 2.)
2025. MÁRCIUS 1. – MÁJUS 10.

Több mint 400 művész, 4 tematikus nap:
filmvetítés, portréfotós workshop,
koncertek a klasszikustól a jazzig,
megelevenedő ünnepi hagyományok,
gyermekfoglalkozások, tárlatvezetések

További információ: www.essentiaartis.com

- 3** FÁBIÁN LÁSZLÓ: Jövőkép stratégiával – Elkerülni az elkerülhetőt, avagy megcselekedtük, amit megkövetelt a haza?
- 7** CSÁNYI VILMOS: Tanulás, iskola – Humánétológiai áttekintés
- 10** LÁNYI ANDRÁS: A tudatlanság társadalma
- 15** KEISZ ÁGOSTON: Merre induljunk? – Néhány gondolat a magyartanítás újragondolásáról
- 20** THIMÁR ATTILA: Lesz-e az iskolának holnaputánja?
- 27** NAGY T. KATALIN: Arcok arccal és arc nélkül (*képzőművészet*)
- 47** VÖRÖS ISTVÁN: Az ablak; A torony; Örök ádvent (*versek*)
- 51** HALÁSZ MARGIT: Tündérmocsár (*regényrészlet*)
- 60** UNGÁR PÉTER: Iktioszaurusz; Nincs (*versek*)
- 62** ACSAI ROLAND: Csípős csalánba; A tenger kópiája (*versek*)
- 64** ZSÁVOLYA ZOLTÁN: Miért SHAPE? – Markó Béla: Házsongárdi kalauz
- 72** LEPOLD ANDREA: Sumák propaganda – Válasz a Suttogó propaganda című recenzióra
- 79** STURM LÁSZLÓ: „Az írás megváltoztatta a világnézetemet”
(Grendel Lajos: Összegyűjtött elbeszélések)
- 86** ANISZI KÁLMÁN: Papp Endre / Egy mizantróp aggályai

E számunkat HERMAN LEVENTE és CSÓKA SZILÁRD ZSOLT munkáival illusztráltuk. A borítón: HERMAN LEVENTE, Vázlatok magánhadsereghez (Mona Lisa), 2006, olaj, vászon, 80x70 cm (részlet); CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Hibryd Nation, 2023, olaj, vászon, 40x30 cm (részlet).

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A kortarsfolyoirat.hu oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, MAGYAR MŰVÉSZETI AKADEMIA**

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

HLAVACSKA ANDRÁS ([hstavacskaandras@gmail.com](mailto:hlavacskaandras@gmail.com))

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

MÁTÉ GABRIELLA (info.kortars@gmail.com);

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Print product with financial
climate contribution

ClimatePartner.com/26395-2501-1004

Előfizetési díj 1 évre 12.840,- Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 150 €. (Az áthúzódó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzárta: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Buda Attila kritikája az *„Oh Furcsa élet”* – *Ady Endre titkos szerelme* című kötetéről

Ványa Zsófia interjúja Kocsis Katica esztétával a *Csak múltna már el, nem is én vagyok* ez kiállításáról

Rudas Dóra kritikája a *Mi van Tomival?* című filmről

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

A hazai kortárs képzőművészek legnagyobb online galériája:

Képgaléria – kortarsfolyoirat.hu/képgaléria/

„A *Kortárs folyóirat nyári, 3 (2024/6, 7–8), valamint a december (2024/12) számának megjelenítése*” szakmai programok megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta.

FÁBIÁN LÁSZLÓ

Jövőkép stratégiával

Elkerülni az elkerülhetőt, avagy megcselekedtük,
amit megkövetelt a haza?

„A civilizáció nem más, mint az oktatás és a katasztrófa versenyfutása.”
H. G. Wells

Írásomat két témafelvezető anekdotával szeretném kezdeni. Van egy híres részlet Sánta Ferenc *Az ötödik pecsét* című regényében (a konkrét jelenetet talán az adaptáció tette közismertté), amelyben a civil ruhás karakter azt a kérdést teszi fel az alacsony, szőke karhatalmi embernek, miután megalázta és megkínózta a foglyait, hogy „Miért ver maga?”. „A megszerzett hatalomnak a jogán” – hangzik tőle a válasz, „[a]z eszméim keltette indulat parancsára!”¹

A másik megidézett történet Thomas Mann *A varázshegyében* olvasható, ahol Hans Castorp személyiségének leírásával kapcsolatban a következő megjegyzés áll: „Az általánosan kötelező mértéket meghaladó rendkívüli teljesítményre hajlandónak lenni olyan korban, mely a »minek?« kérdésre nem tud kielégítő választ adni: ehhez vagy olyan fokú erkölcsi önállóság és közvetlenség kell, amely ritkán fordul elő, és már hősiességnek mondható – vagy pedig robusztus életerő.”²

Jövőt tervezni és stratégiát alkotni nehéz feladat, bizony az oktatásban is. Kell hozzá többek között józanság, őszinte és segítő szándék, távlatokat láttatni képes fantáziavilág és gondolkodásmód, megkérdőjelezhetetlen szakértelem és természetesen megfelelő vízió. Egyvalami biztosan nem kell hozzá: a megszerzett hatalomra hivatkozó, kusza indulatoktól vezérelt gyűlöletstruktúrákra épülő erőszakos kinyilatkoztatás és akarat. Minden körülmények között felül kell emelkednünk és túl kell lépünk a megszerzett hatalom adta jog megrészesítő és kirekesztő érvelésén, helyette egy konszenzusra törekvő és az együttműködésben erőt és legfőképp értéket látó társadalmat kell terveznünk, amelyhez egy korszerű, kreatív, „kiművelt emberfőket”³ képző, a diákok és a tanárok érdekeit egyaránt támogató oktatáson át vezet az út. Az oktatási stratégia megalkotásának folyamatában pedig elkerülhetetlen, hogy arra a bizonyos „minek?” kérdésre releváns és értelmes válaszokat adjunk.

A politikai, gazdasági és véleményformáló elitcsoportok értékválasztásai az elmúlt évtizedekben is mintát szolgáltattak a magyar társadalom számára, amely sajnálatos módon részben magyarázata is az oktatás és a kultúra területén tapasztalható kedvezőtlen körülményeknek. Az elmúlt évtizedekben az oktatás minőségére és színvonalára vonatkozó adatok folyamatosan romló tendenciát mutatnak, ezzel párhuzamosan pedig egyre világosabban kirajzolódik a törésvonal az *elit-* és a *hagyományos* képzés között. A PISA-jelentések hazánkban hosszú ideje jelzik a kiugróan magas funkcionális analfabetizmust vagy éppen a riasztó digitális írástudatlanságot.

Az egyik legfrissebb, 2022-es adatsor szerint Magyarországon az aluteljesítő tanulók aránya természettudományból 22,9%, szövegértésből 25,9%, matematikából közel 29,5%.⁴ Ezek a háttorzongatóan magas számok lényegében azt jelentik, hogy minden negyedik magyar diák funkcionális analfabéta. Ami talán még ennél is elkésőbb: a mérések szerint a kiváló képességűek aránya ezzel egyidejűleg matematikából (7,7%) és szövegértésből (5,5%) is folyamatosan csökken. Ráadásul a digitális írástudást vizsgáló kutatások eredményei is azt tükrözik, hogy a leszakadók aránya kifejezetten magas, 32,5%, a kiváló teljesítményűeké pedig elenyésző, pusztán 4%.

Akkor válnak ezek a statisztikai adatok igazán elrettentővé, ha észrevevesszük a mögöttük megbúvó társadalmi korrelációt: amilyen arányban csökken a magyar társadalomban a középosztály részaránya, olyan brutális mértékben esik vissza a szövegértési és képességmérési teszteken a legalább átlagosan teljesítők száma is. A kifejezetten nyugtalanító vészjelzéseket komolyan kellene vennünk végre, mielőtt tényleg késő lesz.

Miközben nyilvánvaló, hogy az oktatás rendszerében felmerülő és megmutatkozó problémák alapvetően nem magából az oktatásból erednek, társadalmi értelemben tehát nem ott lehetnek, aközben mégiscsak az oktatás lehet képes arra, hogy ezekre megoldást találjon. Erre az összefüggésre világított rá közel egy évszázada a sokat, de leginkább pontatlanul idézett és megidézett Klebelsberg Kuno közoktatásügyi miniszter is, amikor a következőket mondta Móricz Zsigmondnak: „S ha mi inferiális helyzetbe kerülünk Európával szemben, annak fő oka az lesz, hogy az iskoláink alacsony színvonalúak. [...] A legkomolyabb nehézségeket idézzük magunkra, ha nem rohanunk bele a modern pedagógia által előírt jövőbe. Arra van szükségünk, hogy az irodalom, tudomány, a kormányzat, a bíróságok, a társadalom legkülönbözőbb faktora elsősorban legyenek. [...] Ha ezt szociális fejlesztés útján akarom elérni, az nagyon sok pénzbe kerül: de a pedagógia útján keresztülvihető.”⁵

Ne szépsítsük, ehhez alapvető szemléletváltás kell.

A nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején a tulajdonszerkezet átalakulásának következtében a nyugati mintára létrejövő, fejlett kapitalista társadalom víziójában sokan egy ehhez kapcsolódó modernizált oktatási rendszert láttak maguk előtt. Az azóta eltelt évtizedek sajnos világossá tették számunkra, hogy ez az álom többek között azért nem válhatott valóra, mert az oktatás ügye mindvégig a politikai elitek játszmáinak színtere maradt. Az elsietett és a konszenzust nélkülöző átalakításokból ráadásul többnyire hiányzott a vízió és a hosszú távú koncepció, az oktatást rendszerként és rendszerben látó megközelítés. Ahelyett, hogy az ökonomiai és szociokulturális átalakulás következtében szűkült volna a társadalmi csoportok közötti távolság, mérséklődött volna a leszakadás és a társadalmi igazságtalanság mértéke, tovább mélyült a válság, egyre nagyobb tömegek sodródtak a mélyszegénység és a reménytelenség felé. Mindezek következtében – a korábban már említett – kettős szerkezetű oktatási rendszer jött létre: létezik egy, a kihívásokkal és a nemzetközi trendekkel lépést tartó, ám számos ok miatt kevesek számára elérhető *elitképzés*, valamint a tömegek számára egyedüli lehetőségként rendelkezésre áll egy elavult, nehézkes és nimbuszából sokat veszített *tömegoktatás*. Napjainkban ezen a téren a legnagyobb problémát az elit- és a tömegképzés közötti különbség nagysága és aránytalansága jelenti.⁶

A lokális téren túl zajlik egy globális változás is, amely a digitális kultúra, a virtuális univerzumok és a mesterséges intelligencia térhódításával lép fel, és a tudás megítélésével, értékelésével, átértékelésével kapcsolatos diskurzust jelenti. A magyar oktatáspolitikai és a vonatkozó tartalmi-szabályozó dokumentumok konzekvensen erre sem adnak releváns válaszokat.⁷ Pedig egyvalami nyilvánvaló: a jelenlegi struktúra, fogalomrendszer, tudásfelfogás, módszertan, tantárgyi keret alkalmatlan nemcsak a korszerű és modern, de a hagyományos tudás átadására is. Közel száz esztendeje, 1930-ban, a pszichoanalitikus iskola atyja, Sigmund Freud már világosan látta, hogy az emberi természet alapkonstrukciója és archetípusa ugyan keveset változott a társadalmi evolúció során, ám az azokat meghatározó körülmények kifejezetten sokat. A kérdés tehát az, mennyire válunk körülményeink rabjává, mennyire vagyunk képesek átlátni, érteni és irányítani technikai fejlettségünket: „Az emberek a természet fölötti uralmukban odáig jutottak, hogy segítségükkel könnyű egymást az utolsó emberig kiirtaniuk. Innen származik jó része jelenlegi nyugtalanságunknak, boldogtalanságunknak, szorongó hangulatunknak.”⁸

A technikai és technológiai fejlettség egyáltalán nem mindenható, az ember és a feladatok elvégzését szolgáló és megkönnyítő gépek közötti reláció hierarchiája nem cserélhető fel. Ugyanakkor – a tévhittel ellentétben – a digitális eszközök tudatos és értő használata, alkal-

mazása tanítható és örökíthető. A szociokulturálisan hagyományozott attitűdök és viselkedési struktúrák miatt ez egyszerre áldás és átok is, hiszen pozitív minták kialakításához „kiművelt emberfők sokaságára” volna szükség, így ebben a folyamatban kifejezetten kedvezőtlen és hátrányos az a jelenség, amit a család, az iskola és a kortárs közösségek átalakuló – és részben felbomló – világa mutat.⁹ Ráadásul nem lehet holisztikus szemléletű, reális önismeretet kialakító, egyetemes kultúrákövetítő, értékalapú az a vízió, amely egy tanár nélküli vagy az oktatót digitális eszközökkel helyettesítő iskola modelljében látja a jövőt.¹⁰

Az együttműködés, a csoportban való gondolkodás, a közösséghez tartozás mindig fontos volt az ember számára, így az lenne ma is, amikor a populáció számtalan tagja egyszemélyes csoportként viselkedik. Csányi Vilmos humánétológus szerint egyre gyakoribb jelenségről van szó, amelynek háttérben főként a korábban említett keserű társadalmi jelenségek állnak. „Nem volt családja, vagy ha volt, az nem volt közösség. Sohasem tapasztalta meg a közösségben rejlő vonzóerőt, azt, hogy a közös akciók, közös hiedelmek, közös konstrukciók összeforrasztó kötése milyen kellemes. Kivetettnek érezte magát mindig, és igyekezett ennek a helyzetnek megfelelni, és rendszerszervező tulajdonságainál fogva meg is tud.”¹¹

Az iskolára, az oktatásra, a nevelésre nagyobb teher és hatványozottabb felelősség hárul, hiszen a közoktatásban megmutatkozó problémák osztályszintű, rendszerszintű gondokat jeleznek. A tanári szakma erkölcsi és anyagi megbecsülése, a feltételek biztosítása egyszerre rövid, közép- és hosszú távú gazdasági érdek, hiszen az oktatásra szánt kiadások nem veszteséget generálnak, hanem befektetést jelentenek a jövőbe. Közhely, hogy olyan befektetést, amely finansziális értelemben is megtérül, ha valakit a többi járulékos „hasznosság” önmagában nem győz meg.

Nem várható tovább magára egy társadalmi, szakmai egyeztetésen és konszenzuson alapuló, kormányzati ciklusokon átívelő célrendszer és egy valóban releváns, a kor kihívásaira (és arra a bizonyos „minek?” kérdésre) megnyugtató válaszokat adó oktatási koncepció, társadalmi-gazdasági stratégia megalkotása.

Egy olyan koncepcióé tehát, amely a társadalmi, gazdasági és munkaerő-piaci változásokra minden helyzetben reagálni tudó, kreatív és sokoldalúan művelt társadalomról szól. Az, hogy mi történik az oktatással, közös ügyünk. A helyzet rendezése lehetetlen társadalmi és szakmai párbeszéd nélkül.

A Kortárs régóta komolyan veszi ezt a párbeszédet, hosszú ideje keresi a közös nevezőt. Ezzel a *Közös nevező* címmel podcastsorozatot is indított, amelyben a 9., 13., 19., beszélgetések éppen az oktatás kérdéseiről szólnak.

A mostani melléklet megfogánása is ennek a folyamatnak a része. Éppen nyolc évvel ezelőtt, 2017 kora tavaszán a Kortárs folyóirat *Tansarok* című rovatának bevezető tanulmányában Thimár Attila főszerkesztő így fogalmazott: „Valószínű, hogy a Kortárs folyóirat sem tudja megoldani az összes problémát egy varázsmozdulattal, de úgy gondoljuk, hogy egy nyitott, józan, konstruktív javaslatokat kereső és nyújtó párbeszéd sokat használhatna az ügynek. A tanügyi rendszer jelen pillanatban olyan, mint egy több évtizede gyulladásban lévő szerv, amely minden behatásra, változásra túlzott reakciókkal válaszol, azonnal görcsbe rándul, befeszül. Pedig ezzel együtt a helyzet megoldása csak az lehet, hogy ha a sok feszültség részbeni kioldásával sikerül olyan javaslatokat kidolgozni, amelyek a nagy egész tansarok működését figyelembe veszik, s ezért egy nagyobb konszenzus, adott esetben nagyobb társadalmi támogatottság mellett lassú, hosszú, de eredményes változást tudnak elindítani. Ebben bizakodom most, amikor elindítjuk a *Tansarok* sorozatot, ahol reményeim szerint sokan hozzászólnak majd a kifejtett gondolatokhoz, észrevételekhez, elemzésekhez.”¹²

A helyzet és a körülmények ugyan érdemben sokat nem változtak, de továbbra is hiszünk a párbeszédben és a közös nevező megtalálásában. Ennek reményében kértük fel a két mértékadó tudóst, a humánétológus, író Csányi Vilmost és az író, filozófus Lányi Andrást oktatásról szóló tanulmányaik megírására, és ennek a konszenzusnak a reményében írta meg Keisz

Ágoston is a magyartanítással kapcsolatos konkrét és egyértelmű javaslatait, amelyeket akár már holnaptól megfogadhatnánk és alkalmazhatnánk. A blokkot Thimár Attila gondolatai zárják Gloviczki Zoltán *A holnapután iskolája* című, tavaly megjelent könyvének problémafelvetése kapcsán.

JEGYZETEK

¹ SÁNTA Ferenc, *Az ötödik pecsét*, https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/SANTA/santa00027a_kv.html

² MANN, Thomas, *A varázshegy*, Európa, Budapest, 1981, I, 45–46.

³ SZÉCHENYI István, *Hitel*, <https://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0008.html>

⁴ https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html; https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2022.pdf

⁵ Mórincz Zsigmonddal *Budapesten*, szerk. KOLOS Réka, Holnap, Budapest, 2010, 38.

⁶ „Tanulók közötti teljesítménykülönbségek természetesen nemcsak országok között, hanem országokon belül is kimutathatók. [...] Magyarországon ezek a különbségek nagyrészt iskolák között mutathatók ki, hazánkban a teljesítménybeli eltérések 56,8%-ban az iskolák közötti, 44,6%-ban az iskolán belüli különbségekkel magyarázhatók.” PISA 2022 – összefoglaló jelentés, Oktatási Hivatal, 2024. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2022.pdf

⁷ https://www.oktatas.hu/kozneveles/kerettantervek/2020_nat

⁸ FREUD, Sigmund, *Rossz közérzet a kultúrában*, Kossuth, Budapest, 1992.

⁹ Ezt a jelenséget emeli ki a már idézett, Oktatási Hivatal által jegyzett, 2024-ben *PISA 2022* címmel kiadott összefoglaló jelentés is: „Az oktatással foglalkozó szakirodalom újra és újra rámutat arra, hogy a családi háttér hatással van az iskolai eredményességre, illetve hogy ezt a hatást az iskolarendszer gyakran felerősíti. A szocioökonómiai hátrány nem jelent automatikusan gyengébb tanulói teljesítményt (ahogy ezt az utóbbi évtizedekben egyre nagyobb népszerűségnek örvendő rezilienciakutatások eredményei nyomtatékosítják), de vitathatatlan, hogy a család szociális, gazdasági és kulturális jellemzői erőteljesen befolyásolják a tanuló iskolai teljesítményét.” https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresek/pisa/PISA2022.pdf

¹⁰ <https://njt.hu/jogszabaly/2012-110-20-22>

¹¹ CSÁNYI Vilmos, *Az emberi viselkedés*, Sanoma, Budapest, 2006, 216.

¹² THIMÁR Attila, *Bevezetés a Tansarokba*, Kortárs, 2017/03, 87–88. https://epa.oszk.hu/00300/00381/00223/pdf/EPA00381_kortars_2017_03_087-088.pdf

CSÁNYI VILMOS

Tanulás, iskola

Humánétológiai áttekintés

A tanulás minden gerinces állat számára fontos eszköz a létfenntartásra, különösen a csoportban élők számára. A környezet állandó jellegzetességeire adandó viselkedési választakat legtöbbször gének szabályozzák. A változó, de az egyedek élettartama alatt többször ismétlődő eseményekre adható reakciót a tanulás segíti. A biológia komplikálódik azzal, hogy az állatokban a tanulás tárgya is lehet genetikailag rögzített. Korábbi paradicsomhal-vizsgálataink szerint ezek az állatok, ha környezetükben két szemhez hasonló folttal rendelkező tárggyal találkoznak, ami lehet egy ártalmatlan élő hal, de lehet egy lámpákkal „szemesített” szivacsdarab is, akkor erősen figyelik, ha kellemetlen dolog nem történik, a továbbiakban figyelmen kívül hagyják, ha viszont valami kellemetlenség éri őket nézelődés közben, kerülnek a „szemes” tárgyat. Az embernél is valószínűleg gyorsabb, könnyebb a tanulás, ha valamilyen szociális aktus közben történik, mintha, mondjuk, a telefonkönyv néhány oldalát kéne megtanulni. Ilyen például a gyerekek nyelvtanulása. Kettő-négy éves korban a gyerekek megtanulják anyanyelvüket, sok ezer ezen a nyelven használt szót és azok alkalmazását. Gyakorlatilag egyszer kell egy-egy szót hallaniuk, és életük során többé nem felejtik el. Ez különös embertulajdonság.

Állatnál és embernél egyaránt fontos, hogy szociális közegben kitől tanulnak. Csoportban élő emlősök rangsort képeznek a csoporton belül, ez biztosítja a javaknak túlélés szempontjából történő optimális elosztását. A rendelkezésre álló erőforrásokból először a rangsor elején állók részesednek, a rangsor alján lévők utójára kapnak, ha még van mit elosztani. Az evolúció elmélete alapján bizonyítható, hogy ha egyenlően osztanák el az erőforrásokat, mindenki keveset kapna, az sok esetben az egész csoport pusztulásához vezetne. A rangsor alapú osztzkodás éppen a legjobb állapotban lévőket juttatja újabb erőforrásokhoz, ez elősegíti a csoport fennmaradását rossz körülmények között is.

A rangsor nemcsak az erőforrás elosztása szempontjából fontos, hanem a tanulás miatt is. Csoportban élő állatok, legközelebbi rokonaink, a majmok például, mindig csak a domináns, tehát a rangsorban felettük álló csoporttagtól lesnek el valami tudnivalót, sohasem a rangsor alacsonyabb fokán állóktól. Ennek is nagy a jelentősége a csoport megmaradása szempontjából. Azoktól az egyedektől tanulnak, akik valamiképpen már bizonyították, hogy képesek jól kezelni környezetüket, hiszen éppen ez juttatta őket a rangsor magasabb helyeire, tehát érdemes viselkedésüket mintának venni.

A domináns személytől való tanulás készsége az embernél is fontos, habár nem biztos, hogy a domináns személy mindig okosabbakat mond, mert az emberi társadalom roppant bonyolult, nem az intelligencia az egyetlen szempont a dominancia kialakulásánál.

Nézzük az iskola példáját! A nagyon régi alapiskola-rendszerben a tanító kulturális fölénynyel, vagy ha ez mérsékelt volt, fizikai fenytéssel biztosította dominanciáját. A tanulóknak fegyelmezetten kellett viselkedni, és adva volt a tanulás biológiai támasza, az erőszakon alapuló dominancia. A mai iskolákban az erőszak nem alkalmazható, és a kulturális dominancia kialakulásának feltételei sem adóttak. Alacsony fizetésű, társadalmilag alábecsült tanítók, tanárok ritkán válnak domináns személlyé, ez roppant megnehezíti a tanulási folyamatot. A tanulók gyorsan alakítanak ki hevenyészett közösségeket, ezekben a rangsor ritkán rendeződik a magasabb tudás mentén. Tanulás természetesen történik, de az iskolának kevés befolyása van a tanulás tartalmára.

A modern iskolát úgy kellene kialakítani, hogy legyenek benne domináns tanárok, és a kulturális dominanciára való képesség legyen a tanári alkalmasság alapkövetelménye. Ehhez nemcsak pénz, de társadalmi megbecsülés és rengeteg szervezőmunka is szükséges.

Az iskola mellett fontos a mód, ahogyan a társadalom egésze tanul. Ennek mechanizmusa emberspecikus. Archaikus társadalmakban az ismeretek hiedelmek formájában keletkeztek és konzerválódtak. Ha a közösség valamelyik tagja új ismerethez jutott – látott, hallott, ízlett, tapasztalt valamit, ami fontos az élethez –, ezt az egyéni észleletet elmesélte társainak, azok meghallgatták, megforgatták, elfogadták vagy kiigazították, és amikor az ismeret az egész közösség elméjében egységes formában megjelent, hiedelem keletkezett. A hiedelmekben tárolódott az archaikus közösség minden ismerete. Tudomány még nem létezett, könyvek, kísérletek nem voltak, minden hiedelem bizonytalan. Előfordultak olyanok, amelyekben a közösség megbízhatott, mert sokan tapasztalták ugyanazt, és ez a tapasztalat vált hiedelemmé, de sokszor a hiedelem csak egy jó képzelőerővel rendelkező tag ötlete volt, ami tetszett a többieknek, elhitték, hiedelemmé változtatták. Ez a rendszer sok tízezer évig jól működött, mert a hasznosak változatlanul megmaradtak, az esetleg alkalmatlanok vagy éppen károsak kiszekelálódtak az egymásra következő generációk során.

Tévedés lenne azt hinni, hogy mai életünk nem a hiedelmeken alapszik. A tudományok gyakorlati célokat szolgálnak, saját hiedelmeiket szeretnék megfigyelésekkel, kísérletekkel igazolni, és ha ezek a hiedelmek a társadalom számára hasznos tárgyakhoz, eljárásokhoz vezetnek, elfogadjuk őket. Van elektromos áram, autó, komputer, repülőgép és az ezek létrehozásához szükséges hiedelmek, tudományos teóriák. Különböző okok miatt, amit itt nem tárgyalhatok, hihetetlen gyorsan megnőtt az emberi populáció az ipari forradalom után. Ma több mint nyolcmilliárd ember él a bolygón. A hiedelmek bevált rendszere felbomlott. Az emberi viselkedés biológiai optimuma száz-százötven fős közösségekben van. Az irdatlan nagy tömegnek alig vannak közös hiedelmei, ezek is főleg a technológiákra korlátozódnak. Szociális viszonyaink, értékeink, a világról való elképzeléseink nem képeznek nyolcmilliárd ember számára közösen elfogadható együttest. A legkülönbözőbb pseudoközösségek, klubok, pártok, államok, vallások, szövetségek jelentek meg, amelyek egy-egy kiválasztott közös érdek alapján szeretnének hiedelemközösséget alkotni. Megjelent a mobiltelefon, a komputer és az internet, elképesztő mennyiségű hiedelembe csomagolt információ zúdul ránk, és nincsenek eszközeink a fals hiedelmek eltávolítására. Anélkül, hogy az egész emberiség sorsának kérdését idehoznánk, pedig jogos lenne, csupán azt a kérdést vetjük fel, hogy mi a feladata ebben a helyzetben az iskolának.

A száz évvel ezelőtti iskola tanulói a domináns tanároktól megtanulhatták egy nagyobb, sokmillió közösség kultúrájának alapjait. Lehetőséget kaptak a kommunikációra, személyes és közös problémáik megértésére és az arról való eszmecserére. Az iskola valami olyan tudást, hiedelemkészletet adott a hallgatóknak, ami megnövelte lehetőségeiket azokkal a csoportokkal szemben, amelyek a hagyományos iskolai képzésben nem részesültek. Az utóbbi évtizedek „hiedelemrobbanása”, az elképesztő információtömeg megjelenése és a közösségek lebomlása, a domináns tanárok szinte teljes eltűnése megváltoztatta a helyzetet. Egy iskola nem ad annyi alkalmas hiedelmet, ami lehetővé teszi a legnagyobb közösséggel való kommunikációt, sőt, még arra is alkalmatlan, hogy a kisebb közösségek, vállalatok, üzemek, intézmények sajátos kommunikációjához csatlakozhasson az iskolát végzett gyerek. Iskolába jár, ott valahogy elvan, de a számára valóban szükséges hiedelmeket neki magának kell a kinti világból megszerezni. Mit kell tudnod, ha adminisztrátornak mész?, mire van szükséged, ha mérnök leszel?, hol kapod meg az informatikusok hiedelmeit?, sorolhatnám végtelenül. A válasz egyszerű. Nem az iskolában. Akkor mire való az iskola?

Ruhatár, ahova beadjuk a még éretlen gyerekeinket, mert kárt okoznának maguknak és másoknak, ha kiengednénk őket a szabadba. Ezt kéne az iskolareform-készítőknek felfogni. Persze van erre pozitív lehetőség is, az első tizennyolc évig a gyerekeknek tartós, élvezetes kö-

zösségekben kellene élni, ahol sok mindent megtanulhatnának kedvük szerint, legfőképpen azt, hogy iskolai közösségükre egész életük folyamán számíthatnak majd, és ami a kinti világban szükséges speciális ismeret, azt megszerezhetnék az iskola után, jól szervezett szakmai oktatás során néhány hónap alatt.

Ehhez nem csak iskolai szemléletváltás szükséges. Fel kéne ismerni, hogy a legtöbb család már nem tölti be azt a nevelési, oktatási funkciót, amire hagyományosan képes volt. Ezeket a funkciókat mostanában az iskolákra testálják anélkül, hogy az iskola funkcióját erre alkalmassá tették volna. Például hogy a nyolc évig tartó alsófokú oktatásban legalább annyi domináns férfi tanár legyen, mint nő, mert mindkét nemtől minták jönnek, amelyeket el kellene sajátítani a társadalomban történő eredményes élethez. A mai eltorzított tanárállományban a férfiak vannak különösen alulreprezentálva, ez nagyon káros, de ugyanilyen káros lenne a fordított helyzet is. Az iskolának igazi közösséggé kellene alakulnia, befogadható névvel, zászlóval, rítusokkal, sok játékkal, örömmel és a társadalommal történő ismerkedéssel. Sokkal fontosabb, hogy hogyan kell az adóbevallást kitölteni, mint az, hogy milyen vegyületek vannak a citromsavciklusban, hogy saját területemről is beszéljek. Nem kell kötelező ismeret, nem kell osztályzat, nem kell vizsga. Egy közösség belső viszonyai készítetik tagjait azon hiedelmek elsajátítására, amelyeket a közösség fontosnak tart. Lehet fenyegetéssel, büntetéssel is tanulásra készíteni gyerekeket, de ez nagyon alacsony hatású folyamat, mint a mindennapi életben láthatjuk. Ha az iskolák közösséggé alakulnának, domináns személyek segítenék, hogy tagjaik elsajátítsák a valóban szükséges ismereteket, például egy mobiltelefon kezelését. Az iskolák különbözők lennének, ahogyan a valódi közösségek is különbözőnek, ez adhatná az alapját a társadalomnak szükséges szociális kreativitáshoz.

**CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Filters of reality I., (5x) 2024, olaj, vászon, 40x30 cm;
Filters of reality II., (5x) 2024, olaj, vászon, 40x30 cm**

LÁNYI ANDRÁS

A tudatlanság társadalma

A nyugati civilizáció történetének legfényesebb lapjain kis népekről, városállamokról olvashatunk. Sikerüket kivételes tudásuknak köszönhetjük. A kicsinyek gyakran boldogultak errefelé, a tudatlanok soha. A magyarság jövőjét nem a népesség fogyása fenyegeti, hanem a képességké.

A hazai közoktatás színvonala ma jobban elmarad a kor követelményeitől, mint egy fél évszázaddal ezelőtt. Amit idáig tudtunk, többé azt se tudjuk, vagy nem tudjuk átadni az új nemzedéknek, lehet, hogy nem is kérnek belőle. Az oktatás-nevelés intézményrendszere egyre kevésbé alkalmas az új tudnivalók befogadására és a tudás megszerettetésére. A rendeltetés-szerű működés útjában álló triviális akadályok meg is kímélik a napi gondokkal küzdő résztvevőket attól, hogy szembesüljenek legsúlyosabb kétségeikkel: mit is kellene tudni növendékeiknek, és azt hogyan lehetne nekik megtanítani?

Ami az intézményrendszert illeti, arról már nem sok újat lehet elmondani. „Az agyonközpontosított szervezet túlterhelt és alulfizetett, feladatukra csak részben felkészített pedagógusokat kényszerít arra, hogy tudnivalók túlméretezett tömegét próbálják átadni olyan tanulóknak, akiknek fejlesztésére, motiválására, felzárkóztatására és tehetségük gondozására az iskolában jelenleg sem idő, sem hely, sem megfelelő módszerek nem állnak rendelkezésre”, foglaltuk össze 2021-ben a Karátson Gábor Kör *Harmadik út – ökopolitikai programtöredékek* című vitáiratóban. „A magyarok következő nemzedéke így a mostaninál tudatlanabb, tehát szegényebb, együttműködésre alkalmatlanabb lesz.” Kérem, jelentkezzen, aki ezt cáfolni tudja.

Mivel a pedagógusok és pedagógiai kutatók között aránylag széles körű egyetértés uralkodik a legsürgősebb tennivalókat illetően – és ezekkel rengeteg szülő is egyetértene –, az én problémalistám elején az szerepel, hogy vajon miért hagyják ki őket, az érintetteket a döntésekből és azok előkészítéséből. Az előttünk tornyosuló problémahalmaz megoldásához szerintem nem lenne szabad anélkül hozzákezdeni, hogy ne tisztáznánk az irányítás szerepét és a döntéshozatal módját. A politikusoknak és hivatalnokoknak meggyőződés szerint *nem* az a dolguk, hogy megmondják, ki, mit és hogyan tanítson, hanem az, hogy fenntartsák az erről folyó nyilvános párbeszéd intézményes kereteit, majd gondoskodjanak az ott kikristályosodó célok eléréséhez szükséges szervezeti, jogi és tárgyi feltételekről. A sztrájkoló pedagógusokkal és az ő jogos követeléseiket támogató diákokkal szemben alkalmazott kíméletlen intézkedések ennek a felfogásnak sajnos éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak.

Az első feladat mindenesetre a pedagóguspálya vonzerejének növelése volna. Ehhez pedig elengedhetetlen a munka nehézségével és a pedagógus tudásával, felkészültségével arányos erkölcsi és anyagi megbecsülés, valamint a pedagógusok túlterheltségének csökkentése. Heti 26 tanórán lehetetlen kreatív munkát végezni: aki nem hiszi, próbálja ki. A kötelező kontakt óraszámnak nem az alsó, hanem a felső határát kellene kikötni – a mostani minimumszint alatt. Formális továbbképzések, idegtépő adatszolgáltatás és megalázó számonkérés helyett az érdemi szakmai műhelymunkát kellene ösztönözni, az egymástól tanulást. A segítő szakmáknak pedig ott kellene lenniük minden oktató-nevelő intézményben.

Beszélhetnék ezeknél magasabb röptű témákról is, de higgyék el, semmi értelme az oktatás minőségén rágódni, ameddig sok iskolában az okoz gondot, hogy nincs elég tanár, a fiatal pedagógusok pedig menekülnek a pályáról. Ezen nem az segít, ha a pedagógusképzésben csökkentik a követelményeket, hanem éppen az ellenkezője. Akik „a köznevelési célból nem in-

dokolt” többlettudást nemrégiben törölni akarták a jövő pedagógusainak tanrendjéről, azoknak fogalmuk sem lehetett arról, hogy a pedagógusnak mi is a feladata. Hogy az iskolában nem az alaptanterv homályos rendeltetésű ismeretanyagának átlapátolása zajlik a diákok fejébe. Vagyis de. Sajnos.

Ameddig tehetséges, elkötelezett fiatalok nem a kellő számban választják ezt a rendkívül nehéz, de csodálatosan szép hivatást, addig az iskolában minden jobbító szándék sorsa előre látható kudarc. Ha ez egyszer valahogy bekövetkezne, akkor majd el lehet kezdeni *tanítani*. De mit? Akkor megkerülhetetlenné válik majd a kérdés: mire való az iskola a 21. században? Szerintem arra, hogy gondolkodni tanítson. Vagyis élni. Ami egyre nehezebb lesz. Ez lehetne a szempont, amelynek segítségével eldönthető, hogy minek van és minek nincs keresnivalója a közoktatásban.

Az iskola – el ne felejtjük ezt a nagy tantervkészítésben – a gyerekekről szól. Az ő részük-ről pedig minden a tudás *szeretetével* kezdődik. Az oktatás-nevelés első és legfontosabb feladata tehát a tanulók érdeklődésének felkeltése a világ titkai iránt. És a bizalmuk-önbizalmuk megerősítése, hogy erre a felfedezőútra érdemes elindulni, s hogy képesek rá. Minél több és ellenőrizhetetlenebb forrásból származnak a felnövekvő nemzedék ismeretei, annál égetőbb szükségük lesz arra, hogy a felnőttek furcsa világához valahol útmutatást kapjanak. A hely, ahol a dolgok értelmére szabadon rákérdezhetnek, és kérdéseikre türelmes, okos felnőttektől őszinte választ kapnak: az iskola. Ha nem az, be kell zárni.

Legfontosabb éveinket töltjük az iskolában: az itteni találkozások – a tudnivalókkal, társainkkal, tanárainkkal, de legfőképpen önmagunkkal – hozzák meg vagy veszik el egy életre a bátorságot, a kedvet, hogy kérdezzünk, feladatokkal megküzdjünk, másokkal szót értsünk, magunkat próbára tegyük, gondolatainkat és érzéseinket szavakba öntsük. Ezért járunk oda, nem azért, hogy fontos évszámokat és képleteket megjegyezzünk. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy nincs szükség évszámokra, képletekre és memoriterekre. De létjogosultságuk az oktatásban azon múlik, hogy mennyiben segítik a növendék értelmi képességeinek fejlődését, és segítik-e őt abban, hogy a világban eligazodjon. Megtanulni pedig akkor fognak – bármit –, ha erre motiváltak.

A hazai közoktatás megfigyelésem szerint valahol az ötödik és a nyolcadik évfolyam között veszíti el a tanulókat. Ebben az időszakban hal ki a többségükből az érdeklődés tanulmányaik iránt és az együttműködési hajlandóság az iskolával. A jelenséget a serdülőkor frusztrációival szokták elintézni. Való igaz, ez a legnehezebb életkor, de ne érzjük be ennyivel. A kamaszkor jellegzetességei, az önállósodás igyekezete, az érdeklődés új irányai, szertelen energiák, amelyek tárgyat, célt keresnek maguknak, mindez akár szolgálhatná is a pedagógiai célokat. Hogy az esetek többségében ennek éppen az ellenkezője történik, a kudarc magyarázatában első helyre tenném, hogy pont ebben az életkorban a legnagyobb a szakadék a tantervi követelmények és az életkori sajátosságok között. A tananyag mennyisége, absztrakciós szintje, életidegensége, az interaktivitás hiánya – amelyre egyszerűen nem marad idő – végzetes következményekkel jár a tanulók egész további iskolai karrierjére nézve. A nemzeti alaptantervben (tegyük fel) a tudás világának elemei arányosan, egyenletesen és logikusan épülnek egymásra tizenkét éven át, de éppen ez a baj velük! Hogy ez az építkezés ügyet sem vet a gyermeki személyiség fejlődésének sajátosságaira: más stratégiát követ.

Az iskola szerepe azonban megváltozott. Egyre kevésbé képes a fiatalokat a tudományokra, a művészetekre, erkölcsi elvekre megtanítani, ha tanításon egy tudáscsomag átadását értjük. A csomag idővel egyre nőtt, a hajlandóság az átvételére csökkent. Túl sokat veszített az iskola a maga tudásmonopóliumából, a normatív tudás a kötelező érvényéből, a hagyomány (bármely hagyomány) a tekintélyéből ahhoz, hogy a tanulókat az itt felkínált ismeretek készséges befogadására ösztönöznék. Ami pedig az úgynevezett tárgyi tudást illeti, különösen a tudományos jellegű ismereteket, azok rettenetesen megszapordtak, összebonyolódtak és túlspecializálódtak, hogy úgy mondjam, kinőtték az iskolát. Ellenben minden eddiginél könnyebben

hozzáférhetőek különféle adatbázisokból, kinek-kinek egyéni igénye szerint. Ezért az iskolában ezentúl csak akkor van esély a tanulók szellemi fejlődéséhez nélkülözhetetlen – igenis nélkülözhetetlen – tárgyi tudás, művészi érzékenység és erkölcsi meggyőződés elsajátítására, ha tanítóiknak és tanáraiknak sikerül rávezetni őket arra, hogy amit tanulnak, az valamiképpen róluk szól: az ő élni tudásukat szolgálja, önismeretük körét tágítja.

Az ebből adódó gyakorlati következtetések közismertek, betéve fújja őket minden pedagógia szakos hallgató: probléma- és személyközpontú képzés, kisebb tanulócsoportok, rugalmas tanterv, fejlesztőpedagógiai módszerek, eleven kapcsolat a természeti és társadalmi környezettel, több, sokkal több szabadon választható, öntevékenységre serkentő foglalkozás az iskolában. Nálunk ebből vajon mi teljesült?

A közoktatás lassú, de megállíthatatlan hanyatlásának következményei a tanulók egyes csoportjait egyenlőtlenül érintik. Az igazi vesztesek azok, akik az átlagostól jelentősen eltérnek – bármilyen irányban, mivel a rendszer (a tanmenet, a metodika, az óraszám, a tananyag, a túlterhelt pedagógus, szóval minden) lehetetlenné teszi a differenciált oktatást. A kiválókkal és a leszakadókkal nem tud mit kezdeni. A kiválók, ha szerencsésük van, és tehetős családba születtek, már egy ideje a fizető elitiskolákat, az agyonfinanszírozott egyházi intézményeket vagy a külföldet részesítik előnyben. Ha rossz helyre születtek, akkor jó eséllyel soha nem derül ki róluk, hogy miben tehetségesek – valószínűleg ők maguk se fogják megtudni, környezetük pedig csak a frusztrált viselkedésüket észleli.

Az úgynevezett leszakadókra külön kell szót ejteni. A hazai népesség legalább 10%-a (attól függ, hogyan számítjuk) nyomorog. Ez egészen más, mint tisztességes szegénységben élni. Ahogy ez lenni szokott, ezekben a másoknál tudatlanabb, kiszolgáltatottabb, betegebb, gyakran antiszociális mintákat hordozó családokban születik a legtöbb gyerek. Iskolai karrierjük a jelenlegi körülmények között előre borítékolható: iskolarendszerünk a hazáról hozott különbségeket nem csökkenti, hanem visszaigazolja és felerősíti. És igen, ők lesznek azok, akik akadályozzák a tanítást, elkedvetlenítik a pedagógusokat, és lerontják az átlagteljesítményt. Az lenne a csoda, ha nem így lenne. És itt ne tessék előhozakodni a valóban csodákra képes pedagógus-egyénségek kivételes teljesítményeivel. Az igazság az, hogy az iskola, hiába kéri rajta számon, egymaga nem képes áthidalni a szakadékot, amelyet harminc év elhibázott vagy nem is létező társadalmpolitikája teremtett a mélyszegénységben élők és a többség között. A szegregációról és integrációról szóló elkeseredett viták mögött ez áll. A kialakult katasztrofális helyzeten csak átfogó reintegrációs programok segíthetnek, megfelelő kormányzati és társadalmi támogatottsággal. Csakis ezek szerves részeként képzelhető el a jövőben bármiféle eredményes iskolai felzárkóztatás.

•

Írásom elején jeleztem, hogy a leginkább nyugtalanító kérdések túlmutatnak a magyar oktatásügy kezeletlen nyavalyáin, amelyekre legalább elvben ismerni véljük a megoldást, ha nem is élünk vele. Annyi bizonyos, hogy az általunk irigyelt bezzeg-országok iskoláiból vidámabb, öntudatosabb, bátrabban kezdeményező fiatalok kerülnek ki, akik könnyebben találják meg a helyüket a felnőtt társadalomban. Ez nem kevés. Az iskolában szerzett tudás értékét és értelmét azonban ezekben az országokban is hevesen vitatják. (Nálunk nem vitatja senki. Nincs hol, és a kiégett, csalódott szakemberek, úgy tűnik, egyre kevésbé látják értelmét annak, hogy gondolataikat egymással megosszák. Más meg úgysem kíváncsi rájuk.)

A gyakorlatiasabb szellemű, gyermekbarát iskolarendszerek, meglehet, könnyebben mondtak búcsút a hagyományos műveltségideálnak, amely a hazai pedagógiai éthosz alapját képezi. Az élet őket igazolta: a tanulók többsége nem unatkozik és nem szenved az iskolában, az elsajátított tudást pedig a mieinknél magabiztosabban és sikeresebben használják. A kedvezőbb anyagi körülmények, az iskolában töltött idő célszerűbb megszervezése és nem utolsósorban

a korszerűen képzett és jobban fizetett pedagógusok alkalmazása nálunk szerencsésebb országokban lehetővé tette, ha nem is azt, hogy megoldják, inkább hogy megkerüljék a kérdést, amely azonban kérdés marad: miféle tudásra van szükség a századunk gyermekének?

Emögött ugyanis egy másik kérdés áll, az tudniillik, hogy milyen élet vár rájuk. Erről pedig ma kevesebbet tudhatunk, mint az előttünk járt nemzedékek valaha. Olyan változások közepette élünk, amelyek azon túl, hogy megrendítik a jó életről és az igaz tudásról alkotott fogalmainkat, immár fajunk túlélését veszélyeztetik. A technikai civilizáció embere mérhetetlenül veszélyes lénné vált, elsősorban önmagára nézve. A bolygó eltartóképességét messze meghaladó népesség minden más élő fajt tömegesen szorított ki élőhelyéről, és ez a természeti rendszerek összeomlásához vezetett. A következmények beláthatatlanok, a folyamatok ellenőrzése kicsúszott a kezünk közül. A tudományos technológiai haladás sokat emlegetett diadalútjának végén kiszolgáltatottságunk a természeti erőknél nemhogy csökkent volna, de nőtt: okkal rettegünk drasztikus klímaváltozástól, fajpusztulástól, ismeretlen, új kórokozótól, tömeges éhínségtől. Ehhez járulnak azok a kockázatok, amelyeket közvetlenül az elszabadult tudás-hatalom okoz alkotójának: gondoljunk csak a digitalizáció, a mesterséges intelligencia, a genetikai információ manipulálása, a tömegpusztító fegyverek vagy a környezetünket elárasztó kemikáliák, nanorészecskék hatására.

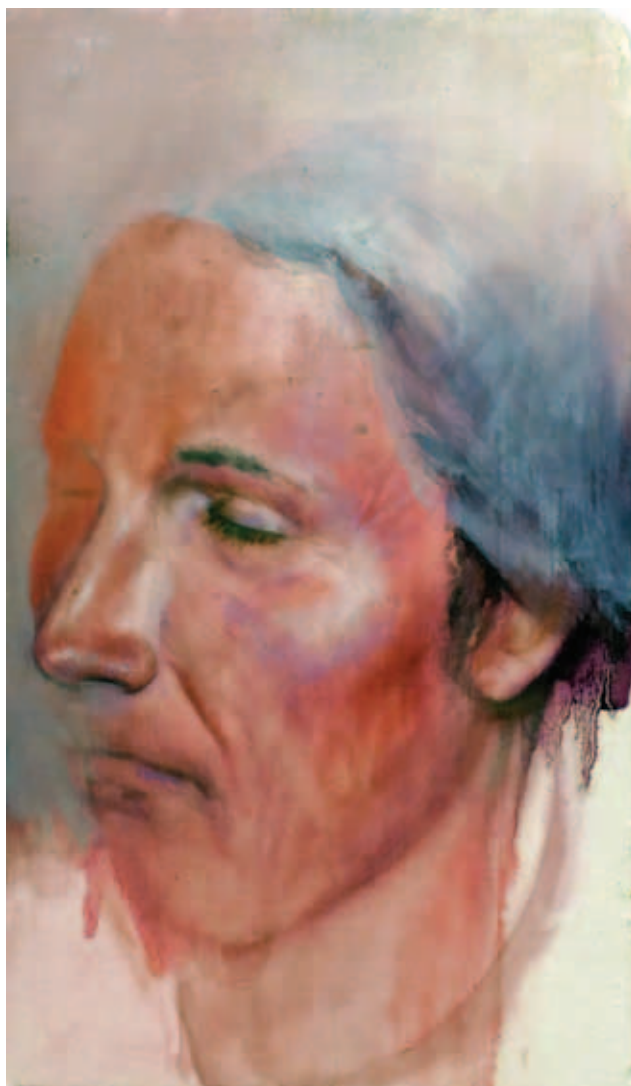
Az információ, a vagyon és a kényszerítő hatalom eközben példátlan mértékben összpontosult a globális hálózatok kulcspozícióit birtokló kevesek kezén. Uralmuk a népek felett kiemelkedően, döntéseikben azonban csak a rendszer működésének logikája ölt testet, amely őket is elpusztítja, ha ellene tesznek. Ha figyelembe vesszük, hogy a legjobban képzett szakemberek is csak egy-egy kicsiny töredékével rendelkeznek a világunk fenntartásához nélkülözhetetlen, irdatlan méretű tudástömegnek, be kell látnunk, hogy nem a tudás, hanem a tudatlanság társadalmában élünk.

Súlyosbítja a helyzetet egy széles körben elterjedt tévhit, amely szerint a mai, gyorsan változó világban a régiek tudása hasznavehetetlenné vált. Csak a legfrissebb szakirodalmi eredményeknek van hitelük, s a legfontosabb nézeteknek azokat tartjuk, amelyek a világhálón a legnagyobb sebességgel terjednek (természetesen angolul). Az egyetemi tudásgyárak világszerte ontják a publikációs kényszertől űzött munkatársak közleményeit, hírportálok és influenszerek versengenek a közfigyelemért, s az információáradatban fuldokló emberiség szinte elvágva él attól a tudástól, amely kultúránk (kultúránk) alapját képezi, az elmúlt évszázadok szellemi örökségétől. (Amely örökség – rossz hír ez a mai fiataloknak – nagyrészt száz-ezer karakternél hosszabb lineáris szövegekben rejtőzik.) Erre a színes és gazdag örökségre, a mieinktől elűtő eszmékre és tapasztalatokra pedig éppen most lenne a legnagyobb szükség, a késő modern ipari civilizáció szellemi és morális válságának kellős közepén. (A válság természetéről már sokan és sokat értekeztünk, itt nem részletezném tovább.)

Az iskola az új nemzedékek szocializációjának legfontosabb terepe. Ezért számot kell vetnie azzal, hogy a társadalom rendjét és az egyén céljait egy hosszú korszakon keresztül legitimáló elvek mára elveszítették magától értetődő érvényességüket. Becsapnánk növendékeinket, ha továbbra is ugyanazt tanítanánk tudomány és technika, növekedés és jólét, egyén és közösség, ember és természet viszonyáról, amit eddig tanítottunk. De cserben sem hagyhatjuk őket, belátásukra bízva, hogy mit gondolnak az élet nagy kérdéseiről. Éppen ellenkezőleg, az értékválság azt követeli tőlünk, hogy az iskolában ne érzük be az úgynevezett tények ismertetésével, hanem arra bátorítsuk a tanulókat, hogy a dolgok értelmére is rákérdezzenek. Ne titkoljuk előlük, hogy a tudás világa sosincs készen, hogy a társadalom rendje koronként változik, és hogy e változások nem illeszkednek a fejlődésről alkotott naiv elképzelésekhez. Hogy maga az ember elintézetlen lény: ő az egyetlen, akinek a természet nem súgja meg, hogy mikor mit kell tennie, ezért *rászorul* a gondolkodásra. Gondolkodni pedig – vagyis másokat megérteni, az igazságot belátni, elképzelni azt, ami nincs – csak a művelt ember képes, és e műveltséghez az érzelmek és az érzékek kiművelése is szervesen hozzátartozik.

Az iskola és a pedagógus megváltozott helyzetéről elmélkedve, úgy látszik, ma elkerülhetetlen, hogy filozófiai kérdésekbe bonyolódjunk, amelyekkel normális körülmények között a pedagógusnak nem kellene számot vetnie. Mi azonban nem egy normális korban élünk. Növényeinket sem kímélhetjük meg attól, hogy óvatosan elkezdjük őket felkészíteni az előttük álló – az emberiség előtt álló – nagy kihívásokra.

Egy bizonytalan jövő előre nem látható körülményei között kell majd helytállniuk: miféle tudásra lesz szükségük ehhez? Annyi bizonyos, nem arra, amit ma versenyképes tudásnak vélnék, mert ezen rendszerint a leggyorsabban avuló ismereteket értik, amelyek többségére kár pazarolni az iskolában a drága időt, másutt könnyebben elsajátíthatók. A közoktatásnak inkább a tudás világában való önálló tájékozódásra kellene felkészítenie, és a képzés célja az ehhez szükséges kommunikációs készségek, intellektuális képességek, erkölcsi és esztétikai érzék, kritikai szellem és önismeret kiművelése lehetne. Nem melleleg, az ilyen adottságokkal rendelkező érett személyiség – és csakis ő – lesz versenyképes azon a bizonyos piacon. Szinte függetlenül attól, hogy mit tanult. Azon lehet vitatkozni, hogy az úgynevezett klasszikus műveltség mely részeit érdemes a tananyagban megőrizni, és arról is, hogy ezt milyen mértékben bízzuk az iskola vagy a tanár szabad belátására, de arról aligha, hogy ha olyan alapokat kívánunk lerakni, amelyekre nem tudjuk, hogy majd mi épül, akkor helyesebb, ha tartós, időt álló anyagokkal dolgozunk.

HERMAN LEVENTE, Tervek magánhadsereghez X., 2006, olaj, vászon, 40x23 cm

KEISZ ÁGOSTON

Merre induljunk?

Néhány gondolat a magyartanítás újragondolásáról

2020 óta a magyartanítás valamennyi szabályozója megújult. Elkészült és hatályba lépett a Nemzeti Alaptanterv és a kerettanterv új változata, megjelentek az ezekre épülő új tankönyvek, 2024 májusában pedig az új érettségi-rendszer is debütált. Teljes nagyságában előttünk áll tehát a tantárgyat szabályozó új rendszer, így tanárok és diákok egyaránt a bőrükön érezhetik a következményeket is.

Mindennek eredményeként láthatjuk azt is, mely területeken szükséges beavatkozni a rendszer működésébe. A problémák egy része azonnali módosítást tesz szükségessé, hogy orvosolni tudjuk a jelenlegi szabályozás legsúlyosabb hibáit, és elkerüljük a további károkozást. A fölmerülő kérdések egy másik csoportja viszont rendkívül összetett, átgondolásuk így komolyabb előkészületeket igényel. E témák már inkább a jövő felé mutatnak, hiszen tisztességes átgondolásuk a tűzoltáson túli mélyreható változás reményét adhatja meg. Olyan magyartanítást alapozhat meg, amely a rugalmas és egységes szabályozás révén világos közös kereteket ad, ugyanakkor lehetővé teszi a helyi szükségletek érvényesülését is, valamint egyszerre adja meg az anyanyelvi kompetenciák fejlesztésének, a nemzeti és az egyetemes kultúra továbbadásának lehetőségét.

A magyartanításról természetesen nem beszélhetünk önmagában, hiszen a koncepcionális megújulás az oktatási rendszer többi elemét is érinti. Amikor a szebb jövőről ábrándozunk, tudnunk kell, milyen tankönyvpiacot, milyen tantervi rendszert, milyen közoktatást képzelünk el. A változásokat pedig úgy kell véghezvinnünk, hogy az iskolákban eközben egy pillanatra sem áll le a munka, vagyis működés közben kell átalakítanunk egy olyan rendszert, amelynek működtetői egyszerre vágnak a nyugodt munkát biztosító stabilitásra és a problémákat orvosló változásokra.

Az oktatási kormányzatnak ismét bíznia kell a tanároknak, s elsősorban nem szabályoznia és számon kérnie kell őket, hanem segítenie és támogatni a munkájukat. Olyan szabályozókra van szükség, amelyben a tanárok biztonságban érezhetik magukat, hiszen megkapják a munkájukhoz szükséges támogatást, ugyanakkor lehetőséget kapnak önálló döntéseik meghozatalára is. El kell engedni azt, hogy mindent az utolsó memoriterig szabályozni akarjunk, hiszen a nemzeti kultúra sokszínűségének része, sőt alapja lehet az is, hogy nem mindenhol ugyanaz történik a magyarórákon. Le kell vonni annak a nagyon egyszerű igazságnak a tanulságait is, hogy a gyerekek nem egyformák.

Jelenleg a többi tantárgyhoz hasonlóan a magyar nyelv és irodalom tanításának alapja a kormányrendeletként kiadott Nemzeti Alaptanterv (NAT), amely minden magyar iskolában érvényes. Ennek tartalmát részletezik az oktatásért felelős miniszter által kiadott egységes kerettantervek, amelyek magyarból órára, memoriterre, műcímre lebontva tartalmazzák a tárgyalandó tananyagot. Jelenleg magyar nyelv és irodalomból az általános iskolákban és az érettségit adó középiskolákban az intézmények elsöprő többségében ugyanazon kerettanterv alapján tanulnak a diákok, csak néhány alternatív iskola használ miniszteri engedéllyel eltérő, ám a NAT-nak megfelelő kerettantervet. A kerettanterv alapján készítik el az iskolák a helyi tantervüket, ám a részletes központi szabályozás miatt jelenleg nagyon kicsi mozgásterük van ebben. Meghatározó szabályozóelem a szintén az oktatásért felelős miniszter által kiadott, minden érettségizőre vonatkozó érettségi vizsgakövetelmény és vizsgaleírás is. Fontos iránymutatást jelentenek még a tankönyvek is: irodalomból középiskolában jelenleg az Oktatási

Hivatal által kiadott két sorozaton kívül a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia háttérintézménye által fejlesztett Szent Imre-könyvek szerepelnek – néhány további segédkönyv mellett – a hivatalos tankönyvlistán.

Amikor a magyar nyelv és irodalom tantárgy kívánatos változtatásairól beszélünk, akkor először e dokumentumok rendszerét kell újragondolnunk, hiszen e szabályozók egymáshoz fűződő belső logikája szabja meg azt, milyen szabadsága van az iskoláknak, a tanároknak. Ennek következménye az is, hogy e cikkben a kötelező olvasmányokról és szerzőkről szóló diskurzushoz nem kívánok hozzászólni. Az e témában folyó, véget nem érő, soha konszenzust nem hozó vitákra ugyanis az egyetlen értelmes válasz az lehet, ha a döntési szabadság korlátainak és lehetőségeinek jól átgondolt rendszerét kínáljuk föl az iskolák és a pedagógusok számára.

1. TANANYAGCSÖKKENTÉS A KÖZÉPISKOLAI IRODALOMOKTATÁSBAN

Ma a középiskolai irodalomtanításban a legsürgősebb, egyben legkönnyebben kivitelezhető teendő az irodalom tananyagának csökkentése. A kerettanterv által előírt, mélységében nem teljesíthető tananyagot jelenleg az írásbeli érettségi is számon kéri, így a magyartanár állandó, ám feloldhatatlan erkölcsi dilemmában végzi a munkáját. Ha követi a szabályokat, s végigtanítja a tantervet, akkor a tantárgy valódi tartalmavész el, hiszen nincs idő megállni, nincs idő a diákok kompetenciáit fejleszteni, érdeklődésükhöz, képességeikhez illő szövegeket olvasni. Ha viszont elhagyja a tananyag egy részét, akkor azt kockáztatja, hogy nem készíti föl megfelelően a diákjait az írásbeli érettségire. A végeredmény pedig az, hogy örökös lavírozásra vagyunk ítélve a szakmai lelkiismeretünk és a velünk szemben támasztott elvárások között.

Ebből következően az első és legsürgetőbb lépés a középiskolai irodalmi tananyag csökkentése, hogy valódi mozgásteret teremtsünk a tanárok számára. Úgy vélem, ennek legegyszerűbb módja az, hogy az írásbeli érettségien számon kért tananyagot nagyjából a felére-harmadára csökkentjük. Nyilvánvalóan megőrzendők nemzeti klasszikusaink, ugyanakkor arra is ügyelnünk kell, hogy az érettségien számon kérendő tananyag a szövegekre fókuszáló, azokat középpontba állító ismereteket tartalmazzon. Ez a tananyagcsökkentés azonnali üdvös hatással járna, hiszen lehetővé tenné a tanárok számára a differenciálást, a felelős szabadságot, ugyanakkor megőrizné a tananyag mindenkire vonatkozó, egységes magját is, ami világos, teljesíthető kereteket nyújtana az érettségi-felkészüléshez. Az érettségi előtt így elmélyültebben ismételnénk át a kötelező szövegeket, és nagyobb tér nyílna az esszéírás és a szóbeli kifejezőkészség fejlesztésére is.

Az érettségien számon kért tananyag felezése-harmadolása természetesen nem jelenti azt, hogy az iskolákban áttekintett tananyag is ugyanilyen mértékben csökkenne. A tantervek az írásbelin kérdezhetőnél nagyobb tananyag iskolai feldolgozását is előírhatják, ám ennek mértékét, karakterét, tartalmát a tantervben megadott keretek között a pedagógusok és a helyi munkaközösségek döntésére kell bízunk. Egyedül ők ismerik saját iskolájuk, környezetük realitását, így csak ők tudják megítélni, mire van szükségük és lehetőségük diákjainak. Az iskolák és a pedagógusok szabadsága nem jelenti azt, hogy bárki teljes mértékben szabad belátása szerint állíthatja össze a tananyagot. A szabályozók rendszerének el kell különíteni a mindenkire kötelező elemeket és azokat a területeket, ahol van lehetőség választani. Ez utóbbi, a tananyag többségét alkotó elemek esetében pedig világosan rögzíteni kell, hogy milyen elemek közül milyen szempontok szerint lehet vagy kell választani.

A választás lehetősége egyrészt kiterjedhet az egyes témakörök meghatározására, a tananyag szerkezetére. Ez a szabadság lehetővé tenné például a középiskolai irodalomtanításban az időrendre épülő tananyagszervezés részleges és fokozatos meghaladását. A jelenleginél jóval nagyobb szabadságot kell adnunk a tárgyalt szövegek kiválasztásához is. Előírhatjuk pél-

dául, hogy mindenképp föl kell dolgoznunk három Arany-balladát, ám azt részlegesen vagy teljesen a magyartanárra bízhatjuk, melyik balladákat szeretné megismertetni diákjaival. Más esetekben egy megadott szerző műveinél a választott szövegek mennyiségét, jellegét szabhatjuk meg, s az is előfordulhat, hogy egy adott műfaj vagy más szempontból elhatárolt szövegtípus vagy korszak képviselői között tesszük lehetővé a jelenleginél jóval szabadabb választást.

2. A SZABÁLYOZÓK RENDSZERÉNEK ÁTALAKÍTÁSA

A 2020-ban életbe léptetett szabályozórendszer nagy problémája magyarból, hogy összemossa az érettségi követelményt, a Nemzeti Alaptantervet és a kerettantervet. Jelenleg az érettségi számon kérhető tananyag leírását a Nemzeti Alaptanterv, a kerettanterv és a részletes érettségi követelmény együtt tartalmazza, hiszen a NAT megállapítása szerint a kerettanterv teljes törzsanyaga alkotja a középszintű érettségi követelményeit. Ebből két fontos probléma is következik. Az egyik az, hogy az érettségi követelményeket szabályozó dokumentum és a kerettanterv szabályozása ellentmondásba kerül egymással, amit a feladat-összeállító bizottság követelményeket értelmező megállapításai igyekeznek feloldani.

Ennél nagyobb problémát okoz, hogy a különböző funkciójú dokumentumok összemossa rugalmatlanná teszi az iskolai munkát. A jelenlegi rendszerben a kerettanterv a kimeneti (érettségi) szabályozás merev tartalmi követelményeket előíró központi részévé vált ahelyett, hogy a tanulási folyamat rugalmas, differenciálásra alkalmas keretét nyújtana. A NAT és a kerettanterv látszólag persze tartalmaz a tanulási folyamatra vonatkozóan is előírásokat, ám a tartalmi elemek sokasága és az érettségin várható szigorú számonkérés szerény díszítőelemmé fokozza le ezeket a szempontokat.

Vissza kell tehát állítani a 2024 előtti megoldást: az érettségi tartalmi követelményeit és feladattípusait kizárólag az érettségi követelményjegyzéknek kell tartalmaznia. E dokumentumban egyértelműen, precízen, egységes szerkezetben kell szerepelnie mindazon ismereteknek és készségeknek, amelyeket a közép- és emelt szintű érettségin mérünk. E szabályzat nem jelöl ki tanulási utakat, hanem kimeneti szabályozásként az elérendő célokat rögzíti. A tananyagcsökkentés egyik szabályozója is ez a felület, hiszen az érettségi követelményeknek a jelenlegi törzsanyagnál jóval szűkebb tananyagot kell tartalmazniuk. E tananyag pontos tartalmának meghatározása komoly szakmai átgondolást igényel.

A magyar nyelv és irodalom tartalmi szabályozásának további nagy problémája, hogy a NAT a fejlesztési célokon a tananyag tartalmát is nagyon részletesen meghatározza, megadja például a kötelező olvasmányokat és szerzőket, memoritereket. A kerettanterv erre épülve meghatározza az egyes témakörök óraszámát és a kötelező szövegeket, így az iskolákban a helyi tanterv készítőinek már nem sok tennivaló marad. A szabályozók tartalmi szigorúságán mindenképp változtatni kell, hiszen e dokumentumok funkciója az, hogy úgy kínáljanak iránymutatást az iskolákban zajló munkához, hogy biztosítsák a közoktatás egységes jellegét, ugyanakkor lehetőséget adjanak arra is, hogy a helyi igények is érvényesüljenek.

Ennek megfelelően azt kell célul kitűznünk, hogy a NAT a fő kereteket, a kompetenciafejlesztés különböző területein elérendő célokat szabja meg korosztályonként, s a jelenleginél jóval kevesebb előírást tartalmazzon a tananyag tartalmát illetően, inkább azok kiválasztásának főbb szempontjait határozza meg. Lehetővé kell tenni, hogy a jelenleginél könnyebben lehessen többféle, egymástól különböző, ám a NAT-nak megfelelő kerettantervet készíteni, amelyek a mostaninál rugalmasabban valóban csak „keretet”, „iránymutatást” adnának ahhoz, hogy az iskolákban a szakmai munkaközösségek elkészítsék a helyi tantervet. Az iskoláknak meg kell adni azt a szabadságot, hogy választhassanak a különböző jellegű kerettantervek között, amelyeknek egységet a NAT iránymutatása biztosítaná.

Az oktatáspolitikai alapvetően fontos döntése, hogyan viszonyulnak egymáshoz a tantervek. Hány kerettanterv kapcsolódik a Nemzeti Alaptantervhez, kik írhatnak ilyet, milyen követelménynek kell megfelelniük? Az e kérdésekre adott szakszerű válaszok, vagyis a tantervi és érettségi szabályozók karaktere, jellege, egymáshoz fűződő viszonya a magyartanítás és az egész közoktatás alapja. Látszólag nem izgalmas kérdés e szabályzatokkal bibelődni, ám csak e dokumentumok egymáshoz fűződő viszonyának és a jelenlegi szakszerűtlen megoldások precíz újragondolása biztosíthatja azt, hogy valódi szakmai kérdésekről beszélhessünk, és megállapíthassuk, hol húzódnak az egységes közoktatás és az intézmények vagy tanulócsoportok szintjén jelentkező differenciálás észszerű határai.

3. A FELSŐ TAGOZAT ÚJRAJÁRÓDOLÁSA

A rugalmas tantervi szabályozás lehetővé teszi a felső tagozat funkciójának átgondolását is. Én magam lassan két évtizede tanítok hatosztályos gimnáziumban, s tapasztalataim alapján nagy hasznát látnám a közoktatásban egy 6 + 4 + 2 évfolyamos rendszernek. Az első hat évet az alapkészségek fejlesztésére szánnánk, a következő négy évben általános műveltségbővítő szakasz következne, majd az utolsó két év kínálná a különböző irányú szakosodás lehetőségét. Ez persze a teljes közoktatás rendszerének radikális, kormányzati ciklusokon átívelő átalakítását jelentené, ami óriási kérdéseket vet fel a tanárképzéstől kezdve a szakképző iskolák működésén át a kimeneti vizsgák és a tankötelezettség megannyi problémájáig.

Ma aligha vághatunk bele egy ilyen mélységű megújításba. Első lépésként mégis szükséges volna a felső tagozat mély újragondolása. Magyar nyelv és irodalomból nyilvánvalóan az anyanyelvi kompetenciák erősítésére van szükség, hogy csökkenjenek az otthonról hozott különbségek, amelyeknek kompenzálására a magyar közoktatás jelenleg kevésbé képes. A fejlődéslelektan eredményei alapján ismert, hogy 10 és 14 éves kor között még jelentős tér nyílik az anyanyelvi kompetencia fejlesztésére. 14 éves kor után ez már jóval nehezebb, így mindenképp meg kell ragadnunk a felső tagozat kínálta lehetőségeket.

Jelenleg a felső tagozat magyar nyelvi óráin a leíró nyelvtan, az irodalomórákon – különösen hetedikétől – az irodalomtörténeti-kronológiai szempont a fő tananyagszervező elem, amelybe be kell építeni a szövegértési-szövegalkotási kompetenciák fejlesztését is. Ez nem lehetetlen célkitűzés, ám a tananyag tárgyi tartalma jellemzően felülírja a készségfejlesztést. Ez utóbbi megerősítése céljából arra volna szükség, hogy a témakörök szerkezete, logikája a szövegértési-szövegalkotási kompetenciák lépésről lépésre történő fejlesztése köré épüljön, s ebbe a logikába építsük bele – a 7–8. évfolyamon akár egyre bővülő módon – az anyanyelvi és irodalomtörténeti ismereteket. A korosztálynak megfelelő szinten akár szövegtant és stilisztikát is taníthatnánk, amely mind a szövegértést, mind a szövegalkotást nagyban támogatná.

A felső tagozatban tanított témák egy része más struktúrában továbbra is a tananyag része maradna. Más részét viszont jelentősen csökkenthetnénk vagy elhagyhatnánk, ami azért sem volna probléma, mert a 10–14 évesek esetében még komoly nehézséget okoz az elvont fogalmak megértése. A felső tagozatos tananyag nagy része ráadásul a középiskolában is előkerül, ahol – különösen jól megalapozott anyanyelvi kompetenciákkal – jóval hatékonyabban lehetne tanítani mind a bonyolult fogalmi gondolkodást igénylő leíró nyelvtant, mind pedig a régi, olykor nehéz szövegek megértését igénylő irodalomtörténetet.

A felső tagozat hangsúlyáthelyezése segítene megoldani a négy- és hatosztályos gimnáziumok felvételi vizsgájának problémáját is. Jelenleg ugyanis ez a felvételi főként anyanyelvi kompetenciát mér, amelynek fejlesztésére nem jut elég idő a felső tagozatban. A felvételin így azok a gyerekek vannak előnyben, akik iskolán kívüli felkészítést kapnak, illetve erős, otthon-

ról hozott alapokkal rendelkeznek. A jól felépített felső tagozatos kompetenciafejlesztés a felvételi követelményeinek világosabb meghatározását, feladattípusainak kidolgozását is lehetővé tenné, ami szintén segítené az esélyek kiegyenlítését.

4. A SZAKMAI TÁMOGATÁS SOKSZÍNŰSÉGÉNEK ÉS IGÉNYESSÉGÉNEK MEGERŐSÍTÉSE

A jelenlegi központosított, mindent előíró tantervekből az is következik, hogy a magyartanítás szakmai háttere egyetlen központba összpontosult. Középiskolában például összesen háromféle tankönyvcsalád létezik irodalomból, amelyek tartalma a mindent előíró kerettanterv miatt nagyon hasonló. Az állam által fejlesztett tankönyvek ráadásul nélkülözték az igazi szakmai lektorálást, így mind módszertani, mind tudományos szempontból egyaránt érdemes lenne revízió alá venni őket. A jelenleg hatályos jogszabályok szerint az állami tankönyvkiadón és a bevett egyházzakon kívül csak akkor készíthet valaki az iskolákban használható, hivatalos tankönyvjegyzékre kerülő tankönyvet, ha arra az oktatási miniszter külön felhívást tesz közzé. A tantervi sokszínűség mellett a tankönyvek terén is vissza kell állítani a sokszínűséget, s lehetővé kell tenni, hogy további szereplők, így például felsőoktatási intézmények vagy kiadók körül szerveződő tankönyvíró műhelyek is készítsenek hivatalos jegyzékre kerülő tankönyveket.

E könyvek természetesen megfelelnek a tanterveknek, ám a rugalmas szabályozás és a szakmai sokféleség miatt képesek volnának kielégíteni a közoktatás sokféle igényét is. Az állam szabályozóeszközeivel előírhatja ezen tankönyvek jellegét, árát, az akkreditációs folyamat révén még a tartalmukat is szabályozhatja, anyagi eszközei segítségével pedig a jelenlegi rendszerhez hasonlóan dotálhatja is a magánkiadók által készített tankönyveket. Fontos kritérium, hogy ezek a tankönyvek – vagy akár kerettantervvel közösen fejlesztett oktatási csomagok – megfelelő pedagógiai és tudományos lektorálási folyamaton menjenek keresztül.

Hasonlóan szükséges a tanárok továbbképzésének többközpontúvá tétele is. Az idén hatályba lépett szabályozás szerint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem és az Oktatási Hivatal szervezi a magyartanári továbbképzéseket. E képzések esetében is lehetővé kell tenni további szereplők belépését, amelyet az állam a minőséget garantáló szabályozóeszközeivel irányít. Pályázatokkal, ösztönző eszközök segítségével természetesen maga az állam is serkentheti bizonyos típusú képzések előkészítését, ám a tanároknak lehetővé kell tenni a választást a különböző jellegű képzések között.

A képzések, tankönyvek és a hozzájuk kapcsolódó egyéb kézikönyvek, segédanyagok abban segítenék a tanárokat, hogy meg tudják hozni a munkájukat érintő alapvető döntéseiket. A napi munkájukat a gyerekek között végző tanároktól nem várhatjuk el, hogy saját maguk fejlesszenek új tananyagokat, így olyan kínálatot kell elérhetővé tenni nekik, amelyben megtalálhatják a diákjaiknak leginkább megfelelő segédanyagokat. Ez persze csak akkor lehetséges, ha a különféle tankönyvek és segédanyagok kínálata kellően sokszínű ahhoz, hogy a különböző típusú iskolákban tanító pedagógusok megtalálják a megfelelőt közöttük.

A magyartanárok számára szakmai támogatást kell adni a viharosan fejlődő mesterséges intelligencia jelentette kihívások terén is. Az AI ma már képes arra, hogy elfogadható beadandó dolgozatokat készítsen, s változatos módon tudja tömöríteni a kötelező olvasmányokat is. Ennél is fontosabb, hogy alapvetően fog megváltozni a szövegekhez, az információk feldolgozásához való viszonyunk, ami egész életünket átformálja majd. Át kell tehát gondolnunk azt, hogyan hat a mesterséges intelligencia az irodalmi művek olvasására, a házi feladatokra és általában arra a világra, amelyre az iskola feladata fölkészíteni a diákokat.

THIMÁR ATTILA

Lesz-e az iskolának holnaputánja?

Ezen írás motivációja, hogy párbeszédbe lépjen egy olyan könyvvel – Gloviczki Zoltán: *A holnapután iskolája* –, amelyet az utóbbi idők egyik legfontosabb kiadványának látok. Miért? Mert 1.) mindannyiunk életét meghatározó, fontos problémáról szól; 2.) a szerző kellő szakmai felkészültséggel tárgyalja a témákat; 3.) mindezekkel együtt nem válik túlságosan tudálékos vagy elméletivé; 4.) sokrétű nyelvi ismeretei következtében pontosan fogalmazza meg azokat a tételmondatokat, amelyekkel saját állításait tömören összegzi, és amelyeket további megvitatásra kínál minden olvasónak.

Először a szerzőhöz való személyes viszonyomról szólok, hiszen ez látens módon nyilván meghatározza írásom egészét is. Gloviczki Zoltánnal régebben együtt tanítottunk a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Piliscsabai Campusán, s néha együtt utaztunk ki óráinkat megtartandó. A 45 perces vonatúton beszélgettünk, s ezek az eszmecserék mindig tartalmasak, építőek voltak, s bizonyították számomra Gloviczki tanár úr szakmai hozzáértését pedagógiai kérdésekhez (akkoriban az egyetemi módszertani kurzusok mellett a Németh László Gimnáziumban is dolgozott középiskolai latin szakos vezetőtanárként), másrészt a diákok iránti empatikus érzéseit, harmadrészt az egyes kérdéskörök közötti összefüggések széles körű átlátásának képességét. Ilyen „előtörténet” után igencsak megörültem, mikor megláttam, hogy újabb könyve jelent meg, melynek címe is jelzi azt a problémakört, amely engem is komolyan foglalkoztat az utóbbi években: *A holnapután iskolája*.

Mivel nem szándékozom kritikát írni, pár mondatban összefoglalom, amit a könyvről mindenképpen tudni érdemes. Három nagy fejezetének központi témája, hogy a mesterséges intelligencia (AI) megjelenése és elterjedése milyen új helyzetbe hozza, illetve milyen kihívások és feladatok elé állítja az iskolai oktatást. A témát erősen indokolja, hogy a hagyományos pedagógiának mind a világban, mind Magyarországon reagálnia kell az új környezeti feltételekre, s ez a kihívás remek lehetőséget ad arra, hogy olyan reformokat vezessünk be, amelyek valóban hatékonyá, korszerűvé teszik oktatásunkat. A szerző tárgyalási módja világos, érvei következetesek, koherensek, a szakirodalmi tájékozottsága természetesen megfelelő, következtetéseivel egyetérthetünk, akár szülőként, akár pedagógusként olvassuk a könyvet. Az oktatási kérdéseket nemcsak magyarországi viszonylatban, hanem európai és az egész világra kiterjedő horizonttal vizsgálja. A legfontosabb tételeket, állításokat kurzívval emeli ki az egyes fejezetekben – ez talán kissé túl didaktikusnak hat, de megadja a vitapontokat a további beszélgetésekhez az egyes oktatói munkaközösségekben. A szöveg tartalmában erősen szakmai, ám ezzel együtt jól érthető, könnyen követhető mondatokból áll, s a nem szakmabeliek is könnyen olvashatják. Mindenképpen érdemes kézbe venni.

HOL RAGADJUK MEG A PROBLÉMÁK GYÖKERÉT?

Rátérek azokra a gondolatokra, amelyek bennem egy fiktív párbeszéd keretében bontakoztak ki. Első lépésben a felvetett problémák kontextusain töprengtem, hiszen ezek nagymértékben meghatározzák, hogy miképpen, milyen alakban vesszük észre magukat a kérdéseket.

A témaválasztás és körülhatárolás tekintetében érdemes kiemelni, hogy a szerző az iskolát elsősorban a tanulás, a tudásátadás intézményeként kezeli, így tudja megragadni azt a kér-

déshalmazt, amelyet vizsgálni kíván. Azért érdemes ezt hangsúlyosan kiemelni, mert az iskola mint komplex intézmény vagy mint szociális közeg sok más társadalmi alrendszernek a része, így például a hatalmi intézményi rendszernek is, hiszen ha valaki olyan módon teljesít vagy éppen nem teljesít az iskolában, hogy megszerezni sem tudja az alapvető intézményi fokot, az általános iskolai végzettséget, az behozhatatlan hátrányba hozza magát további életében. E helyzet következtében az iskolai előírásokkal a mindenkori politikai hatalom erősen befolyásolja állampolgárai életét.

Hasonlóképpen csak kis részben tér ki a könyv arra, hogy az iskola mint bonyolult módon működő és sokféle hatásnak kitett intézmény miként vesz/vegyen részt a társadalmi intézményrendszeri egységesség követelményeinek való megfelelésben, azaz milyen mértékben szükséges, hogy minden iskolában ugyanazt tanítsák és ugyanazokat a kimenteti paramétereket értékeljék, minősítsék. (Európában ez évszázadokon keresztül nem így volt.) Jelen pillanatban az állam vállal garanciát a különféle oktatási intézményekben megszerzett bizonyítványokért, s ezért a rendszeregységesség szellemében homogenizált értékelési rendszert érvényesít – ám ez nem volna szükségszerű. Ahogy egyébként a társadalom sem tekinti egyenrangúnak a megszerzett bizonyítványok értékét. Az AI-programok működése szempontjából fontos átgondolni azt, hogy ezek a programok eredményeiket elsősorban a nagy mintavételű adatfeldolgozással érik el, s ennek következtében az átlátott anyag sokkal nagyobb mennyiségű tud lenni, mint amit az emberi befogadóképesség el tud érni. Ennek közvetlen visszahatása van a tudásátadásra, hiszen az AI-programok eredményeinek diverzitása, sokfélesége erősen eltér attól, amit egy oktatási rendszer meghatároz akár irányvonalként, akár konkrét megtanulandó anyagként. Másként megfogalmazva, az AI generálta anyagok sosem lesznek olyannyira egyértelműek és egységesek, mint egy hagyományos tananyag. Még ha nyelvileg sikerül is nagyjából megoldani ezt, akkor is ott áll az időbeli változékonyság kérdése. Aminthogy az adatvételi korpusz mennyisége másodpercenként hihetetlenül nagy mértékben növekszik, egymás után két perccel történt kérdés (feladat) más eredményt fog kapni az AI-motoroktól. Természetesen egy emberi tanárnál is elképzelhető, hogy módosítja véleményét, de valószínűleg nem ilyen gyors mértékben és nem ilyen nagy arányban. Összefoglalva ezt a gondolatot: most még sokan gondolunk úgy egy tudásegységre, hogy ez egy komplett és biztos határokkal rendelkező csomag, amit át lehet adni, ez az AI-applikációk világában már valószínűleg nem lesz így. Az alap matematikai műveletektől a memoriterekig lehet sokkal képlékenyebb az anyag, hiszen az AI-applikációk számára voltaképpen mindegy, hogy az atomi vagy a kvantumfizikából vizsgálják meg nagyobb adatmennyiséget, hogy az euklideszi vagy a Bolyai-féle szemlélet alapján akarnak megmagyarázni egy geometriai ábrát, egy vers szövegének éppen melyik változatát veszik figyelembe, amikor több is él egymás mellett, mint, mondjuk, a *Szózat* esetében.

A könyvben szintén csak kismértékben van szó arról, hogy az iskola mint intézmény miként vesz részt a családok életében, milyen feladatokat vesz át, és mit hárít a családi közösségre. (Csak néhány példa: a reggel nyolc órai kezdésre be kell érni – ennek terhei egy család számára; az iskolában töltött idő alatti étkezések megoldása; az iskolai tanórán nem megtanult anyag pótlásának, az esetleg ehhez szükséges különóra díjának terhei; és természetesen az iskolába járás: taneszközök, ruha, tornaruha stb. költségei.) Másrészt ugyanebben a kérdéskörben: mik azok a feladatok, amelyek az elmúlt évtizedek során az iskolára mint intézményre hárultak át, míg a korábbi időkben hagyományosan a családok életében felmerülő feladatok közé tartoztak? Mi a valós szerepe az iskolának a családok életében? Nem kerülhető ki e tekintetben az, hogy az életforma átalakulása miatt az iskola három fő aktivitása (tudásátadás, szociális-közösségi életre nevelés, gyermekek felügyelete) közül a gyermekmegőrzés lett a leginkább domináns az utóbbi évtizedekben, a másik kettőt igencsak háttérbe szorítva. Ezért kellett bevezetni a 16 óráig tartó kötelező napközit is, hiszen a szülőknek dolgozni kell az adott időszámban, s nincs, aki vigyázzon a gyerekekre.

Mindezekkel tehát jogosan nem foglalkozik a könyv, mert szétfeszítenék határait. A továbbgondolás során viszont egy-két ponton mégis ki fogok térni ezekre, mert fontos elemekkel egészítik ki azt a gondolatmenetet, amelyet a szerző a könyvben bejár, s egy-két helyen újabb szempontokat adhatnak a kérdések még tovább gondolásához.

HONNAN HOVÁ – AZAZ HOL?

A szerző kiindulópontja, hogy az új, az online tér és a web 2.0 (vizuális anyagokkal és linkekkel dúsított webfelhasználás) által kialakított életkörnyezetben, főképpen az AI-programok megjelenése után radikálisan új helyzetben van az iskola mint az oktatás, a tudásátadás intézménye. Erre épülnek a kérdések: milyen változások várhatók az elkövetkező időszakban, s hogyan lehet, illetve érdemes ezekre felkészülni? A végkimenetel pozitív, javaslatok, ötletek, reális elvárások olvashatók a könyvben mind a szülők, mind a tanárok részére, nem pusztán fanyalgás és sópánkodás, amely egyébként az oktatás jövőjéről szóló diskurzust sokszor meghatározza. Igaz, a leírt megállapítások alapján kidolgozandó gyakorlati intézkedések elég sok fejtörést is adhatnak az ezzel foglalkozó oktatáspolitikai szakembereknek.

A jelen helyzet megértését a történeti előzmények felvázolásával kezdi a szerző. A neveléstörténeti kitekintés leginkább azért lesz fontos, hogy lássuk be: nyugodtan elszakadhatunk mostani megrögzöttségeinktől, mert nem mindig ilyen előfeltételekkel és ilyen keretrendszerben gondolkodtak arról a folyamatról, amit ma tudásátadásnak nevezünk. A sok érdekes részletkérdésből csak azt emelem ki, amely az online világ és az AI szempontjából a legfontosabb. A régebbi századokban Európában, de az egész bolygón is az volt a természetes folyamat és elrendeződés, hogy a tudásátadás csak a közösség kis részében történt, azaz egy kis rész (alacsony lélekszám) adta át egy kis résznek. A nagy tömeg alapvetően nem törekedett ekkora nagyságú tudás elérésére, mert nem volt rá szüksége életéhez, boldogulásához. A felvilágosodás hozta el azt a fordulatot, amely szerint mindenkinek tudnia kell „mindent”, ekkor születik meg az alaptézis, amely szerint az embereknek sokkal nagyobb mennyiségű tudásra van szükségük, mint amennyi a hétköznapi életükhöz kell. Ez a modell érvényesül azóta is a világ jelentős részén, illetve ez az elérendő modell azokon a területeken is, ahol ezt még nem sikerült megvalósítani. Alapvető igazságként kezeljük ezt a tételt, azonban ha belegondolunk, hogy csak nagyon kicsiny részét használjuk annak a tudásnak, amit a közoktatásban megtanulunk, érdemes újragondolni érvényességét. Felmerülhet bizony a kérdés, nem kellene-e visszatérni a korábbi modellhez, amely évszázadokon keresztül működött: mindenki annyit tanuljon, amennyire szüksége van a hétköznapi életmenethez.

Igaz, itt rögtön érdemes jelezni ennek a modellnek a másik oldalát is, hogy a közösség életéről viszont csak azok döntöttek, akiknek ehhez a megfelelő tudása, műveltsége, felkészültsége, bölcsessége megvolt.

A történeti előzményeket tekintve érdemes elgondolkodnunk azon is, hogy ha a lakosság nagy része elvégzi az általános iskolát Európában, így hozzájutva az alapvetően szükséges ismeretekhez, akkor ezek a felnőttek miért nem képesek ennek a tudásnak az átadására a következő generáció (gyermekük) számára, azaz miért nem ők tanítják saját gyerekeiket, hiszen ez a tudásmennyiség a matematikai alpműveletektől kezdődően a legfontosabb történelmi dátumokig nem olyan bonyolult. *Miért tartjuk olyan természetesnek, hogy ezt a feladatot másra bizzuk, amikor a gyerekek a cipőfűzést, kenyérszeletelést, mosogatást otthon tanulják meg?* Ha ezt összevetjük azzal, hogy az iskola egyik domináns funkciójának a gyermekmegőrzést érzékeljük, tehát amíg a szülők dolgoznak, addig legyen megoldva a gyermek felügyelete, akkor a kérdésre nem egyszerű a válasz. Elképzelhető egy más szerkezetű a munka- vagy tehermegosztás: napközben az iskolában vigyáznak a gyerekekre a gondozók, és délutánonként a szülők meg-

tanítják az aznapi tanulnivalókat. Hallottam már olyan tapasztalatokról, amelyek nem álltak messze ettől a helyzettől.

Mindezek alapján például elképzelhető egy olyan jövőkép is – Gloviczki könyve nem ebben az irányban képzeli el a holnapután iskoláját –, amelyben a különböző tudásátadási formák a központosított intézményi rendszer melletti – esetleg helyetti – más, kisebb egységek változatos összjátékából felépülő módon, családi, kisebb vagy nagyobb közösségi szinteken működnek, a személyre szabottabb környezeti paraméterek miatt hatékonyabban. Ilyesmire egyébként számos példa akad a világban, amikor a felnőtt korra megszerzett tudás több különböző csatornán keresztül megkapott mennyiségekből áll össze. Főképpen elképzelhető ez akkor, ha a jövőre nézve a 4K képességek fejlesztését helyezzük az oktatás/nevelés fő tengelyébe (4C: 1. *critical thinking*; 2. *creativity*; 3. *collaboration*; 4. *communication*; magyarul 4K: 1. kritikai gondolkodás; 2. kreativitás; 3. kooperáció; 4. kommunikáció) – ezt egyáltalán nem szükséges központi intézményben megszerezni.

NEHÉZ KÉRDÉSEK

A holnapután iskolájának kiemelkedő érdeme, hogy gondolkodásra készítet minket. Olyan kérdések megfogalmazására, amelyeket nem tennénk fel, viszont a könyv lapjait forgatva óhatatlanul arra kényszerülünk, hogy a hagyomány automatikus átvétele és a hétköznapi rutin sematikus válaszai helyett megálljunk, elgondolkozzunk, sőt első lépésként reflektáljunk saját automatizmusunkra, rutinjainkra. Ezek a kérdések elsősorban az oktatás folyamatára s ennek intézményére, az iskolára vonatkoznak, de szerencsére a könyv széles horizontja miatt jóval nagyobb témakörre is.

A legelső és számomra leginkább meghatározó annak a kérdésnek a felbukkanása volt, hogy saját gondolataink megfogalmazásakor milyen alanyokat és állítmányokat használunk, azaz mit választunk alanynak, illetve állítmánynak. Amikor a mesterséges intelligenciát az alany helyzetébe tesszük, azzal azt sugalljuk, mintha ő önállóan cselekedni tudó ágens lenne. Ennek az egyébként bonyolult kérdésnek (tehát, hogy mi számít önálló ágensnek) csak egy aspektusát emelem most ki: az AI-programok elsősorban a válaszadásra lettek kifejlesztve, a válasz-képesség (reszponzivitás) az elsődleges működési módjuk és erősségük. Természetesen az algoritmusokat tovább lehet fejleszteni addig, hogy a programok saját maguknak tegyenek fel kérdéseket, illetve olyan helyzeteket teremtsenek önmaguk számára, amelyben *reagálniuk* kell, de ez önmagában nem lenne túl energiahatékony, és ezért logikus sem, nem beszélve arról, hogy könnyen önmagába záródó, végtelen ciklusba vihetné a programokat.

Az AI hirtelen megugró népszerűségének az egyik fő összetevője, hogy napjainkban (főleg a COVID-járvány után) erősen individualizálódó és elmagányosodó emberek nagyra értékelték és megszerették ezeknek a programoknak válaszoló-képességét, főképpen, mert erősen hasonlít az élő emberekére, tehát erős illúziókeltésre képesek. Igaz, ehhez szükséges volt előtte az, hogy az online világ kiépülésével párhuzamosan a felhasználók nagy tömege megszokja a virtuális közösségekben (kommunikációban) a másik fél virtuális, nem valós voltát. De vajon ezek a programok és applikációk valóban önálló, cselekvő alanyként szerepeltethetők-e mondatainkban? Vagy a programozók, az applikációkat közre bocsátó és reklámozó menedzser-csapatok tevékenykednek ennek érdekében, s kihasználják, hogy az erősen addiktív hatásnak sokan nem tudnak ellenállni? Ki cselekszik tehát?

Az AI-programokhoz rendelt különféle állítmányokból pedig tükröződhet az, hogy milyen metaforarendszerben, azaz milyen képzetes rendszerben gondolkodunk a programokról. Ez azért válik fontossá, mert nagy valószínűséggel amilyen szerepbe helyezzük őket mi magunk – leginkább nem teljesen tudatos gondolati szintjeinken és ebből következő mondata-

inkban –, olyan szerepbe fognak aztán szépen lassan kerülni – már csak adott rezponzív működési módjuk miatt is. Röviden: amilyenek várjuk, vágyjuk, szeretnénk a programokat, applikációkat – olyanok lesznek. Nem pusztán az önbeteljesítő jóslatok megszokott menetéből következően, hanem a fejlesztések, a felhasználói igényeket kielégítő tevékenységek működési módja miatt.

HOVÁ LETT A MŰVÉSZET?

A szerző további fontos reflexeinket kiváltó tézisei már az oktatás területére tartoznak, de vannak azon messze túlmutató vagy nagyobb területeket lefedő kérdések is. Ilyen például magának a művészetnek, a művészet fogalmának a kérdése. A könyvben példaként szerepelnek az online világ és a digitalizáció segítségével létrehozott vagy számtalan példányban, kiváló minőségben sokszorosított műalkotások – illetve annak szerepe, hogy ezekkel szemben mennyire tiszteljük az eredeti, „igazi” alkotást. (A példa Leonardo *Mona Lisája* a könyvben, de a zenéből is pillanatok alatt választhatnánk érdekes példákat.) Mindez azonban csak addig áll fenn, amíg a mostani művészetfogalommal élünk, amelynek történeti kialakulását, sőt bizonyos pontokon végét (Belting, Danto) a szakirodalom eléggé jól leírja. Abban a pillanatban, amikor a művészet, a művészi érték paraméterrendszere megváltozik (már változóban van a felnövekvő generációkban), rögtön átalakul az eredetiséghez való viszony is. Nem lesz kiemelkedő szerepű a művészi, esztétikai nézőpontú értékelés, hanem pusztán gazdasági és marketingszemponatok (hatalmi mechanizmusok) lesznek döntőek (alapvetően már most is azok) egyes alkotások híressé, elismertté, népszerűvé tételében.

Két nagy területet lehet kiemelni e tekintetben, amelyeknek hétköznapi használata mindenki számára ismerős lehet: a fotók és a filmek. Ezek készítése az általunk használt eszközökkel pillanatok alatt a kívánt technikai szinten elérhető. Lehetséges, hogy egy mai tizenéves fiatal nem néz meg híres fotókat vagy filmeket (pl. Bergmantól Miyazaki Hayaóig), ha ő maga és barátai is az AI-programok segítségével készíthetnek pillanatok alatt számtalan hasonlót. Sőt készíthetnek olyan nagy mennyiségű ilyen alkotást, amennyit életük végéig nézhetnek anélkül, hogy más rendezők filmjeibe belepillantanának. Úgy tűnik, hogy várhatóan elsősorban a felhasználók nagy számától függ, és ennek arányában változik, hogy mit tartunk értékes művészi fotónak vagy filmnek. Ilyen napjainkban hirtelen megjelenő, akár alternatívként létező jelenség például az influenzaszerek működése, tevékenysége.

A művészi alkotások területén még egy nagyon fontos változásról érdemes szólni, amely erősen elválasztja egymástól a generációkat. Napjaink infokommunikációs eszközei azt a gyakorlatot honosították meg, hogy főképpen a zenei, kisebb részben a videós tartalmakból olyan listákat (műsorlista, válogatott lista) állítanak össze – vagy állíttatnak össze a felhasználóval –, amelyben a korábban egységesnek alkotott művekből csak egyes részek szerepelnek egymás után. Akár egy szerző zenedarabjaiból egy-egy részlet, akár mozifilmekből egy-egy snitt. S ne tagadjuk, ma már ezeket a nagyon sokféle, sokszor a létrehozó művész eredeti koncepciójától teljesen eltérő elgondolás mentén kialakult műsorlistákat hallgatják a legtöbben. Így maga a művész és maga az eredeti szimfónia vagy szonáta is kevésbé érdekessé válik, vagy egyszerűen feloldódik például a „hétfő reggeli szomorú zenék” vagy a „szombat esti láz” elnevezésű műsorfolyamban. Így már nincsen lassan Mozart vagy Yehudi Menuhin, Scott Joplin vagy Beatles, mert nem ilyen szerkezetben vagy rendszerben hallgatnak zenét a fiatalok. Ezt lehet bajnak is tartani, lehet csak semlegesén átalakulásnak nyilvánítani, de az biztos, hogy alapvetően meghatározza mindazt, amit a műegész fogalmáról eddig gondoltunk. S ne legyenek illúzióink, ez rövid úton kihat a természettudományos területre is – hogy a fizika vagy a kémia területén mi tartozik össze egységesen szemlélendő, befogadandó anyagnak, az könnyen megváltozhat a felhasználói szemlélet függvényében.

MIKOR TÖBB A KEVESEBB?

Mindezt visszavezetve az oktatásra, rögtön fontos kérdéssé válik, hogy az „általános műveltségnek” nevezett ismeretegyüttesnek – amelybe nemcsak az adatok ismerete (szerzők, művek, események, jelenségek) tartozik bele, hanem az is, hogy ezek miért fontosak – miféle továbbélését és milyen módon segítse elő az oktatási rendszer.

A kérdés azért válik igazán fontossá, mert nemcsak ezek a minőségi kérdések változnak idővel, hanem mint utaltam rá, ezzel erősen összekapcsolva a mennyiségiek is – igaz, ennek nyomát kevéssé vélem felfedezni napjaink közbeszédében. Arról van szó, hogy ahogy haladunk előre az időben, a felnövekvő generációk (az információs bennszülöttek) egyre többen lesznek – értelemszerűen minden évben az akkor születettek számával –, és a többiek pedig csökkennek a halálozások számával. Nyilván eljön (szerintem már megvolt) az a kritikus átbillenés, amikor az információs bennszülöttek lesznek többen, s innentől kezdve csak percek kérdése, hogy mindent, amit a hagyományos világ civilizációja évezredek óta hordozott magával, a virtuális világ lehetőségeinek fényében egyszerűen semmisnek nyilvánítsanak. Ezután harc indulhat az idősebb és a fiatalabb generációk között, amelyet az erőforrások és az anyagi javak birtoklása miatt egy rövid ideig az idősebbek tudnak megnyerni, de azután egy pillanat alatt fordul a kocka. Ebben a szituációban hatalmas feszültségek vannak, s az iskolának, a holnapután iskolájának legnagyobb feladata és szerepe, hogy ezt a hatalmas krízist és összezacspást hogyan tudja szelídebbé, visszafogottabbá tenni, netán valamiféle kompromisszumos megoldást találni a helyzetre. Valószínűsíthető, hogy a párbeszéd kialakításában az AI-programok nem fognak segítséget adni. Összességében tehát felvethető, hogy a holnapután iskolájának legfontosabb feladata a generációk közötti kommunikáció segítése, kialakítása lesz.*

A túlzottan elméletinek tűnő gondolatmenetet egy konkrét példával szeretném közelebb hozni az olvasóhoz. A jelenlegi oktatási rendszerben a követelmények meghatározását és az értékelést azért tudják megtenni a tanárok, mert a valóság, az offline világ szabályozó rendszereinek nagyobb – de egyre csökkenő – része az offline világra van kidolgozva. Amint a tanároknak vagy az iskoláknak az online világban kellene tevékenykednie, azonnal vesztesre állnának azokkal szemben, akik bennszülöttek ott. (Egyáltalán nincs messze az a pont, amikor egy diák azt mondja, hogy nem csinál meg valamit, vagy nem engedelmeskedik egy tanárnak, mert nem akar, s ezután gyorsabban készíti a mobiltelefonján egy, a tanárt lejárató, bármivel megvádoló hamis, AI generálta felvételt, mint hogy az adott szaktanár elérne az igazgatói irodáig. Sőt, előbb terjesztené el az online világ különböző fórumain, mint hogy az adott tanár visszaérne az igazgatóval. Az ilyen eseteket jelenleg még a hagyományos [offline] hatalmi [jogi] mechanizmusok próbálják/tudják kezelni, de lehet, csak ideig-óráig.)

Az AI-programok által jelentett kihívás vagy inkább helyzet egy másik fontos területe az értékelés. Nem arra gondolok, hogy a program objektívebben, pontosabban javítaná ki a dolgozatokat, hanem éppen arra, hogy az otthoni dolgozatoknak, tehát nem a tanár szeme előtt megoldandó feladatoknak – amelyek amúgy kreatívabbak, innovatívabbak és érdekesebbek lennének – van-e értelme a továbbiakban, ha azt az AI-programok sokkal magasabb szinten

* Egyetlen példa csak: Nagy-Britanniában egy nemrég zajló felmérés szerint a fiatalabb korosztályhoz (13–27, digitális bennszülöttek) tartozó személyek több mint fele (52%) tartana jobbnak egy autoriterebb vezetést az országban (egyharmaduk a katonai hatalomátvételt is), amely megoldhatná életük alakulását, amely a szakértő szerint bizonytalanságba és célnélküliségbe fullad az online világ hatására. Ugyanezen felmérés mutatta ki, hogy az influenzerek hatását és iránymutatását fontosabbnak tartják más társadalmi, politikai elveknél. A felmérésben természetesen bőven lehetnek hibák, torzulások, s mivel feleletválasztós volt, eleve befolyásolta a válaszadókat, de a számarányok elgondolkodtatóak. (<https://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/genz-dictatorship-survey-jordan-peterson-b2686927.html>)

oldják meg a diákok helyett. Már több éve felmerült, hogy a szakdolgozat, diplomamunka, de akár szemináriumi beadandó munka nem veszíti-e el értelmét a jelenlegi körülmények között. Nem szükséges-e a tanulmányokat lezáró nagy, sokoldalú dolgozat helyett valahogy máshogyan mérni a teljesítményt? Jelenleg az AI-program generálta szakdolgozat két-három órai nyelvi csiszolással beadhatóvá válik, és a plágiumot vagy az AI-programok segítségével ellenőrző programok sem ismerik fel. Az elkövetkező időszakban, az online világ és az AI-programok megerősödése korában, fontos kérdéssé válik tehát, hogy mit értékelünk valójában, és honnan származik az értékrendszer, ami alapján értékelünk. Mennyiben az offline és mennyiben az online világból, mennyiben egy vagy több különálló, virtuális vagy valós közösség tapasztalataiból.

HOLNAPUTÁN

A jövő iskolájára való felkészülésben a legfontosabb az a kényszerű választási helyzet, hogy az eddig érvényben lévő kategóriáink alapján gondolkodunk-e arról, vagy azokat elvetve teljesen más keretrendszerben. Ez utóbbi választás esetén figyelembe vesszük az iskola körüli társadalmi és információs környezet átalakulását. Fontos az is, hogy gondolatainkat milyen grammatikai, nyelvi kifejezésekben érvényesítjük, mert a nyelvi megformálásokban gondolati előfeltevéseinket a hétköznapi élet gyakorlatává alakítjuk át. Ahogy beszélünk valamiről, az olyaná lesz. Ez minden bizonnyal igaz arra is, ahogyan az iskoláról gondolkodunk.

Gloviczki Zoltán legfontosabb tétele, hogy az iskolákban továbbra is szükség lesz humán, valós emberi pedagógusokra, akik a környezeti feltételeket figyelembe véve képezik a diákokat arra, hogy megfeleljenek majd az élet kihívásainak. Ebben teljesen igazat adok neki, azzal a kiegészítéssel, hogy mindeközben alaposan át kell gondolni, hogy milyen intézményt és milyen megvalósulási formákban látunk alkalmasnak arra, hogy a generációk közötti tudásátadás műveletét elvégezze, s a jelen tapasztalataiból kiindulva még az is valószínűsíthető, hogy ezek az intézmények nem is lesznek egységesek több paraméterüket tekintve.

Remélem, hogy e rövid gondolatfutamból kiderült, hogy *A holnapután iskolája* számtalan izgalmas és életbevágó kérdést vet fel, amelyet meg kell tárgyalnunk, s minél előbb. Ha késlekedünk, azzal hatalmas feszültségeket és krízishelyzetet teremtünk, amelynek végső soron az emberi civilizáció issza meg a levét, mert közben számolni kell azzal, hogy az online világ és az AI-programok illúziókeltő negatív hatásait nem tudjuk kiküszöbölni.

Igaz mindeközben az is, hogy az emberi civilizációban mindig kiemelt szerepet kapott a lázadás, ellenállás éthosza, már a legkorábbi mitológiai történetekben és a *Bibliában* is, már a legelső emberpárhoz kapcsolódó történetben is. Híres film a negyedszázados *Mátrix*, amely ugyanerre az emberi attitűdre épült. Lehetséges tehát, hogy az általános trendek, az online világ mindent maga alá gyűrő előretörése és az AI-programok vezérelte technológia fejlődése ellenére megindul egy erősebb ellenállás is azzal szemben, hogy átadjuk magunkat a digitális adatkiszolgáltatottságnak. Az mindenesetre biztos, hogy ha a *Homo sapiens sapiens* több ezer éves humán civilizációját fenn akarjuk tartani, és nem akarjuk lecserélni egy humán–elektro-digitális hibrid civilizációra, amelyben a *Homo sapiens hybridicus* lesz a domináns biológiai faj, akkor most kell gondolkodnunk és cselekednünk, mert késő lesz. A folyamatok nagyon erősen egy irányba tartanak.

A tét nem az, hogy milyen lesz a holnapután iskolája, hanem hogy lesz-e holnapután.

Meg kell tennünk minden tőlünk telhetőt.

NAGY T. KATALIN

Arcok arccal és arc nélkül

2024 őszén két marosvásárhelyi festő, Herman Levente¹ és Csóka Szilárd Zsolt² *Hybrid Reality* című kiállítása volt látható az Etyeki Műhelygalériában.³ A kiállítótereket jórészt arcábrázolások, félalakos figurák portréi töltötték be.

Egy arc elevensége a szemek pillantásától függ, ha ez hiányzik vagy takarásban van, akár egy napszemüveg által, akkor az arc maszkká válik. Számtalan kultúrában van jelen a maszk szertartások, rituálék elengedhetetlen kellékeként. A szemek, sokszor a száj helyén is, kis nyílás van, s amikor felkerül az arcra, a tekintet, a nézés által a maszk dermedt mimikája szinte meg-elevenedik. Herman egyes arcmásain éppen a szemek vagy a száj hiányzik, vagy csak elmosódva sejlik. Csóka egyes alakjain sokszor szintén hiányzik vagy kidolgozatlan a szem, máskor üres szemüreg teszi arcait maszkyszerűvé. Mindketten kapcsolódnak, s közben el is szakadnak az arc tradicionális ábrázolásától, más-más módon destruálják az arcot. A „facebook”, a filmes híradások, az internetes információáradat korában napi több száz arccal szembesülünk, nem könnyű már kiváltani bennünk az érdeklődést vagy a kíváncsiságot. Az emberi arcok is mintha a kommersz tömegtermelésnek estek volna áldozatul. Ezek persze nem festett arcok, hanem a fotók, hiszen a fotó megjelenése leginkább a portréfestészetet vitte zsákutcába. Az európai művészet hosszú történetében a sematikus arcábrázolástól (ikonok) vezetett az út a reprezentatív portréig, majd a 20. században az afrikai maszkokkal (Picasso) új szemlélet született. A fotográfia pedig teljesen összezavarta a portré műfaját. A festészet azonban nem akar, és nem tud lemondani az arcábrázolásról, azóta is új irányokat keres. Egy izgalmas állomást jelentett Francis Bacon, amikor felrúgva a portréábrázolás megcsontosodott szabályrendszerét, az üvöltést⁴ állította az arcábrázolás középpontjába, Poussin és Eisenstein⁵ példáiból merítve. Az üvöltésre megnyíló száj motívuma Hermannál is felbukkan, de nála nem a halálra rémült állapot jelzőjeként, hanem az ölésre kész indulat kifejezéséeként. Az arc és a maszk közötti átjárásokra és átfedésekre a filmművészetben is számos példát találunk. Elementáris erejű Jean Cocteau utolsó filmjében, az *Orfeusz végrendeletében* az utolsó jelenetek egyike, amikor a halott költő (Cocteau maga) rajzolt szemekkel járkal, s csak a néző érzékeli, hogy lénye már nem evilági. Mindezen előzmények tudatában különösen izgalmas látni a két festő eredeti elképzeléseket felvillantó arcinterpretációit.

Herman 2006-ban *Tervek és vázlatok egy magánhadsereghez* címmel festett egy közel 80 darabos sorozatot.⁶ A festőt a 2006 nyarán zajló izraeli-libanoni háború és a magánhadsereg fogalmával való találkozás készítette egy fiktív zsoldoshadsereg arcképcsarnokának megfestésére. A világban akkorra már elszaporodtak az úgynevezett PMC-vállalatok (Private Military Companies, azaz Magán Katonai Vállalatok), melyek pénzért megvásárolható, bérbe vehető, gyilkolni képes alakulatokként jöttek létre. A festményeken torzult arcok, szemektől vagy éppen szájuktól megfosztott, horrorisztikus fejek merednek a nézőre. A háttorzongató valóságot vetíti elénk a festő? Vagy a művész élettől elrugaszkodott szürrealista képzelgését látjuk? A közel két évtizede készült sorozat darabjai nem sokkal megfestésük után szétszóródtak a világban. Az etyeki kiállításon bemutatott képek egy budapesti magángyűjteményben⁷ találhatóak. A festmények megrendítően aktuális felhangokat kaptak a világban zajló háborúk okán. A képekhez szorosan kapcsolódott a galéria „üvegtermében” felállított installáció – felrobban-

tott, romba dőlt épületek egymásra dőlő pszeudobeton darabjai, melyek a naponta látható hírek képsorait visszhangozták. A festő döbbenetes precizitással építette, festette meg az összetört, egymásba omlott betontömböket utánzó hungarocelldarabokat, a beépített álvasakkal, a hamis természeti képződményekkel; műmohával, múzuzmóval. Az ember jelenlétét, kezének nyomait az itt-ott felbukkanó graffitik jelzik. Az ember sokszor már rezignáltan hallgatja a világból érkező rémisztő híreket, most azonban mellbe vágják az ölésre és háborúra kész arcok; az elegáns galéria terében abszurd módon megjelenő romhalmaz kibillentli már-már közömbösen szemlélődő lelkiállapotából. A látogató mintha egy filmforgatásba csöppent volna, semmi sem igazi, de érzi-tudja, ami mögötte van, az nagyon is valóságos. A betonelemeknek van egy személyes konnotációja is, felidézük Herman külvárosi, kietlen helyszínéről festett képeit, melyek saját emlékeinek, életének lenyomatai. Az etyeki arcképcsarnok csupán töredéke a sorozatnak, de jól reprezentálja a művész szándékát, az emberben kiirthatatlanul lakozó gyilkológép örökös jelenlétét. A homályba vesző szemű, szétfoszló szájú alakok mellett a klasszikusabb felfogású portrék is megjelennek, szűrős tekintetük, mimikájuk, mosolyuk mögött hamisságot sejtünk, ők is maszkot hordanak, de az ő maszkjaikat nem könnyen lehet felismerni. Herman e korai ciklusát követően csak ritkán fest arcokat, alakjai gyakran háttal jelennek meg, vagy arcuk árnyékban van. A pandémia idején megszaporodnak az arcukat látszólag vállaló, ám maszkot viselő figurák. Bár 2011-ben készül ugyan *Portré* címmel egy sorozat, de annak nagy részében arc helyett tárgyak jelennek meg. Örök kérdés, hogy milyen a valódi arcunk, és egyáltalán megfesthető-e egy ember valódi arca. A portré alanya mindig azt a belső képet szeretné látni festett arcképén, ami benne él. A festő tudása alapján vissza tudja adni az arc arányait, színeit, kiragadva a végtelen számú, állandóan változó mimikai formációból egyet, de meg tudja-e mutatni a személyiséget, az alany egyedi mivoltát, a láthatatlan lelkét? A kérdésre Bartis Attila is kereste a választ, és egyszer így fogalmazott: „Még senki nem látta a saját arcát. Még a tükör is fordított képet ad. Még a fényképen is a pillanatokkal vagy évtizedekkel korábbi arcom látom. Tulajdonképpen nincs más választásom, mint a tükörképem és a mások állítása alapján elhinni a képnek, hogy én vagyok rajta. Ez a hit mégis rendíthetlenebb minden más hitnél.” A két festő anyagát az teszi izgalmassá, hogy nagyon eltérő indíttatásból, eltérő szándékkal választották a művészettörténet egyik legszerteágazóbb képtípusát mondanójuk megfogalmazására.

Csókát hosszú évek óta foglalkoztatja a valóság megfoghatatlansága, a valóság átírásának lehetősége vagy éppen lehetetlensége. Már diplomamunkája témájául is a portrét választotta. Kiindulópontja Velázquez *Bacchus győzelme, avagy a részegek* (1628–1629, Prado, Madrid) című festménye volt. Egy portrésorozatban festette meg a Bacchus figuráját körülvevő részeg férfiak parafrázisait. A bravúrosan felhordott, expresszív ecsetvonásokkal, groteszk felhangokkal megfestett arcok, majd a festő évekkel későbbi arcábrázolásain nyomon követhető a személyiségjegyek elhalványodása, mintha szembesülve a képdömpinggel, a digitális képözönnel, a festő letörölné az ábrázoltak egyéni vonásait. Az individuum elvesztése súlyos következményekkel jár, és végtelen kiszolgáltatottá, manipulálhatóvá teszi az embert. Az arcvesztésre Csóka kidolgozott egy sajátos technikai eljárást, mely képes megmutatni a portré abszurd valóságát vagy éppen valótlanosságát, a személyiségétől, az egyéniségétől megfosztott ember magányosságát. Festői módszere grafikai technikán alapszik, a monotípiát követi. Miután realiztikus felfogásban megfesti modelljeit, a festményről lenyomatot készít. A lenyomaton tovább dolgozik, az alakok ruházata, környezete újabb rétegeket kap, az arcok és kezek pigmentjét vesztett, festékhiányos részleteit azonban érintetlen hagyja. A portré másodlagos valósága egy új tartományba kerül, az eredmény egy, a két valóság határán egyensúlyozó kép. A lenyomat mintha felgyorsítaná az időt, az egyébként többnyire fiatal lányokat ábrázoló alakok elvesztik üde szépségüket, mintha egy öregítő software játszana velük. Az arcokat belengi az elmúlás szele. A képpárok láttán felmerül a kérdés, van-e a valóságnak több verziója.

Igazabb-e egyik a másikonál? A lenyomat tükörképet eredményez, így a képpárok egy gyakran idézett művészettörténeti paradigmát is felhoznak: a művészet–tükörkép kérdéskört. Csóka egyszerre akarja ábrázolni a valóságos és a virtuális teret, a teret és az időt a maga állandó változásában. Miközben az AI ontja magából a festményeket, bármit bármivel bárhogyan összemixel, Csóka egy különös, hibrid valóságot épített magának, miután lefesti a látványt, a modellt, azt rafinált technikával átviszi egy másik hordozóra. Platón barlangjában a falon megjelenő képek egy másodlagos valóság képei, akárcsak az interneten megjelenő információk. Igazak, valóságosak? Egyre nehezebb a kérdést megválaszolni. Csóka az Y-generáció tagjaként vérbeli digitális bennszülött, aki azon igyekszik, hogy megújítsa a festészet hagyományos eszköztárát. Modelljeinek arcbőre, keze a nyomtatás következtében új faktúrát kap, az alakok új bőrbe bújnak. Mintha egy virtuális lény, egy árnyalak, mintha önmaguk kísértetei jelennének meg a vásznanon. A hatás olykor hátborzongató. Legújabb képein premier plánba hozta az arcokat, melyek így még inkább fókuszba kerültek. Megjelent egy új hordozó, a plexi, melynek csillogó anyaga a tükör-asszociációra erősíti rá. A digitális világ toposzait a kézzel való alkotás írja felül, miközben a festő képes az RGB színtérben, a digitális filterek világában mozgatni festményeit.

A kiállítás megnyitása előtt a sors netes algoritmus a feldobott egy televíziós vitát, nevezetesen Friedrich Hegel és Immanuel Kant vitájának leírt változatát,⁸ mely a valóságról és annak észleléséről szól. A két filozófus eszmefuttatása tökéletesen illeszkedett a kiállított képek által érintett kérdéskörhöz, így hajlandó vagyok népszerűsíteni az AI-t, annál is inkább, mert bizonyos vagyok benne, hogy Herman Levente és Csóka Szilárd Zsolt művészetéből egyetlen chatGPT sem készült még fel eléggé, talán egyszer ez az írás is bekerül az adatbankukba. A két művész vizuális párbeszédének, a kiállításnak a *Hybrid Reality*, azaz *Hibrid valóság* címet adták. A kérdés, hogy létezik-e önmagában valóság, vagy csak az észlelésünk által megtapasztalt valóságról tudunk beszélni. Ezt a témát boncolgatta Kant és Hegel is a televíziós vitában. Kant szerint: „A dolgok léteznek önmagukban, de nem tudunk róluk semmit. Csak azokat a tulajdonságokat tudjuk megismerni, amelyeket az észlelésünkkel felfogunk.” Hegel ezzel szemben így érvelt: „Az észlelés nemcsak egy passzív befogadás, hanem egy aktív alkotás is. Észleléskor nemcsak a megjelenéseket fogadjuk be, hanem érzékeljük a dolgok lényegét és belső logikáját is.” Úgy tűnik, e kérdésben Herman és Csóka Hegel oldalán áll, egyikük sem passzív befogadója a látványnak, ők nem csupán visszaadják a látott valóságot a festészet eszközeivel, hanem mindketten keresik a valóság mögött rejlő lényegét, azt a bizonyos belső logikát, ezzel erősen megkérdőjelezzik a látvány mindenhatóságát. Bizonyos értelemben mindketten – ha nem is mindig, de gyakran – szürrealista irányba torzítják a látványt. Minden rokon vonás ellenére a két festő nagyon más látásmódot képvisel, ennek egyik oka bizonyosan a köztük lévő generációs különbség is. Herman az X-generáció tagja, Csóka az Y-generáció képviselője. Kettejük karakterében, világlátásukban jól érzékelhetők a különbségek. Hermant erős szálak kötik a múlthoz, a gyermekkorhoz, szereti képeivel egy kicsit megállásra kényszeríteni a gyorsan múló időt, közben felelősnek is érzi magát a világ dolgai iránt, még megvan benne, bár kihalóban, a világ megváltásának szándéka. Csóka tudatosan kerüli, hogy „a világ ezer bajával” törődjön, számára ez reménytelen és felesleges vállalkozás lenne. Sokkal jobban foglalkoztatják generációjának egyre sokasodó, sok esetben lélektani, életviteli problémái. Egyik kiállításának címéül a *FOMO* (Fear of Missing Out) mozaikszót választotta, amely elsősorban a fiatalabb generációt érintő jelenséget jelöli, az egyén félelmét a kimaradástól. Portréábrázolásai az arcokat részben vagy egészben elvesztett egyének lelki félelmeit is szimbolizálják. Csókat is izgatják a nagy festészeti tradíciók, szeret elmerülni a festészet nagy tradíciójában, keresni a folytatás új lehetőségeit és eszközeit. Ami még közös bennük, az a bravúros festői tudás, mellyel Herman két, Csóka közel egy évtizede dolgozik. Nagy kérdés, hogy a „faciális társadalomban” (face society⁹), ahol a face-to-face, szemtől szembe találkozásokat felváltotta az internetes

kontaktus, ahol az AFR (automatic facial recognition, automata arcfelismerő) rendszerek a mindennapi életünk részeivé váltak, miközben a személy azonosításában az íriszdiagnosztika lett a meghatározó – tehát egy ilyen közegben hogyan bánik majd a festészet az arccal, a portréval, a lélekábrázolással.

JEGYZETEK

¹ Marosvásárhely, 1976. 1990–1994: Képző- és Zeneművészeti Középiskola, Marosvásárhely (Románia); 1995–2000: Magyar Képzőművészeti Egyetem, Budapest, Képgrafika szak; 2001–2004: a Regionális Tehetségkutató Program keretében tanársegéd a Magyar Képzőművészeti Egyetemen; az Élesdi Művésztelep alapító tagja; a MAMŰ Társaság tagja; 2007 óta a Várfok Galéria művésze. Művei a Magyar Nemzeti Galéria, a Frissiras Museum (Athén), a 21c Museum (Louisville, USA) gyűjteményében, valamint számos amerikai (USA), kínai, angliai, olasz, német, magyar és román magángyűjteményben megtalálhatók.

² Marosvásárhely, 1988. 2004–2008: Művészeti Főgimnázium, Marosvásárhely (Románia); 2008–2013: Képzőművészeti és Formatervezési Egyetem (U.A.D.), Kolozsvár (Románia), festő szak; 2010–2011: Erasmus ösztöndíj, Campus de Cuenca, Universidad da Castilla – La Mancha (Spanyolország). Egyéni kiállításai mellett számos csoportos tárlat, valamint művésztelep résztvevője: Gyergyószárhegyi Művésztelep; Kastélypark Nemzetközi Művésztelep, Gernyeszeg (Románia); Hegyvidéki Nemzetközi Művésztelep, Budapest.

³ 2024. október 31 – november 29.

⁴ Lásd Bacon *Study after Velázquez's Portrait of Pope Innocent X* (1953) című festményét. (Des Moines Art Center, Des Moines, Iowa, USA)

⁵ Bacon két ábrázolást emelt ki, melyek hatottak rá; az egyik Poussin *Az ártatlanok lemészárlása* című festményén a fájdalomában ordító anya arca, a másik Szergej Eizenstein *Patyomkin páncélos* című filmjében a sikoltozó dajka rémült fintora.

⁶ A művész a párizsi Magyar Intézetben mutatta be a sorozat egy részét, a képek többsége azóta különböző magángyűjteményekbe került.

⁷ A sorozat 16 darabja volt látható Etyeken, amelyek Szalóky Károly tulajdonában vannak.

⁸ https://mesterseges-intelligencia.blog.hu/2023/05/17/kant_es_hegel_valosag_erzekeles (letöltés: 2025. január 28.)

⁹ Thomas Macho vezette be a fogalmat. <https://thomasmacho.de/> (letöltés 2025. február 5.)

HERMAN LEVENTE, Tervek magánhadserghez XIV., 2006, olaj, vászon, 40x30 cm

HERMAN LEVENTE, Tervek magánhadsereghez IX., 2006, olaj, vászon, 40x23 cm

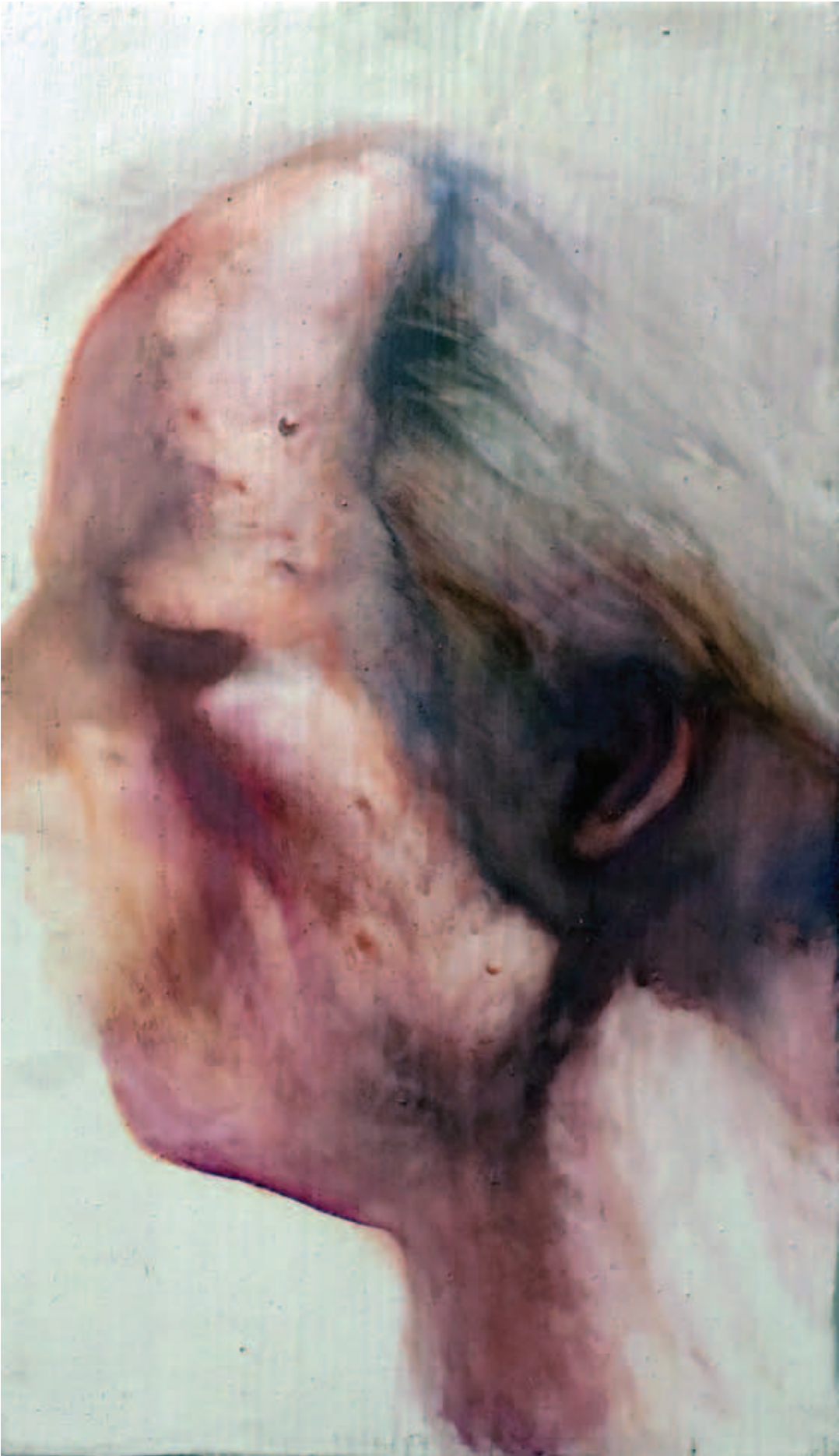

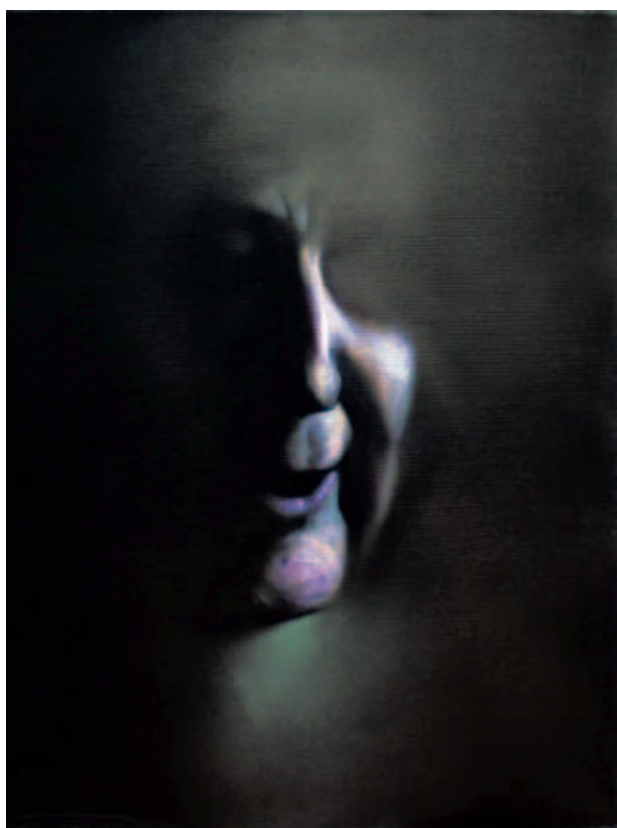
HERMAN LEVENTE, Tervek magánhadsergéhez XI, 2006, olaj, vászon, 40x23 cm

HERMAN LEVENTE, Tervek magánhadsereghez XII., 2006, olaj, vászon, 40x23 cm

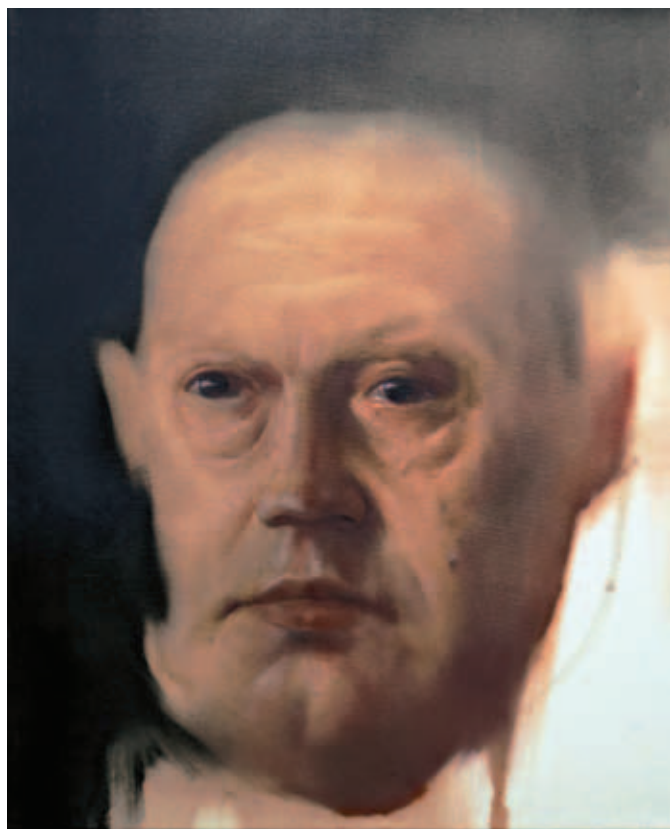

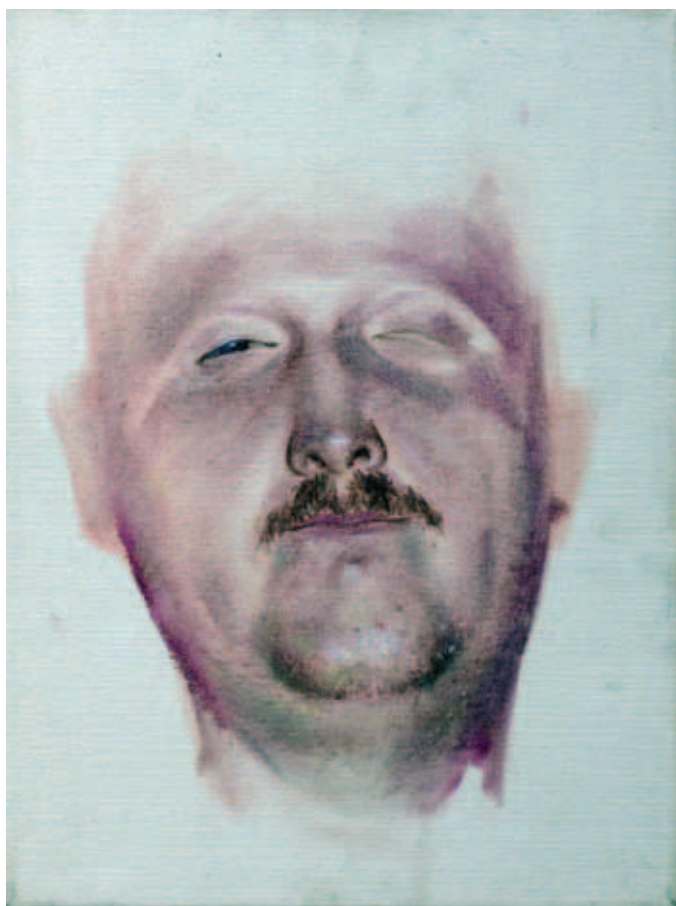
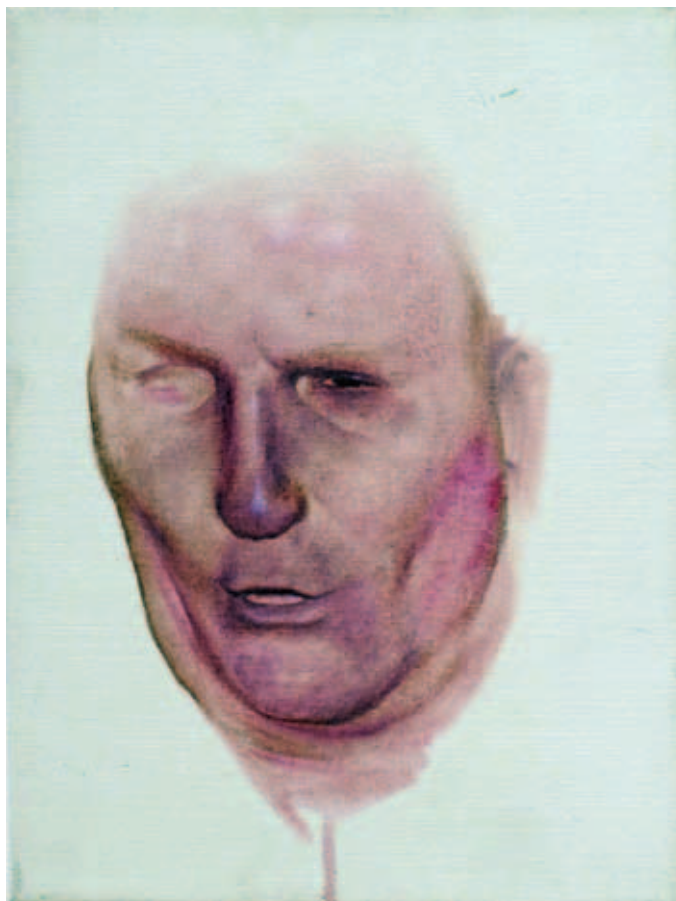
HERMAN LEVENTE, Tervek magánhadsereghez VIII., 2006, olaj, vászon, 40x23 cm

HERMAN LEVENTE, Vázlatok magánhadserghez 4., 2006, olaj, vászon, 85x60 cm; Vázlatok magánhadserghez 9., 2006, olaj, vászon, 90x60 cm; Vázlatok magánhadserghez 5., 2006, olaj, vászon, 85x60 cm; Vázlatok magánhadserghez 3., 2006, olaj, vászon, 70x60 cm

HERMAN LEVENTE, Vázlatok magánhadserceghez 7., 2006, olaj, vászon, 90x70 cm; Vázlatok magánhadserceghez 1., 2006, olaj, vászon, 65x60 cm (részlet); Vázlatok magánhadserceghez 6., 2006, olaj, vászon, 80x65 cm; Vázlatok magánhadserceghez (Mona Lisa), 2006, olaj, vászon, 80x70 cm

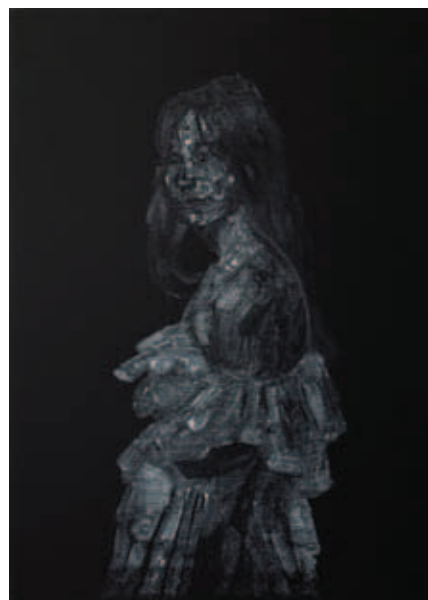

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Fomo 4., 2021, olaj, vászon, 70x50 cm

**CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Hibryd Nation 2., 2023, olaj, vászon, 30x20 cm;
Hibryd Nation 2., 2023, olaj, fatábla, 29x21 cm**

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Hibrid 1–3., (3x) 2023, olaj, vászon, 70x50 cm

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Mystery queen, 2021, olaj, vászon, 100x70 cm ►

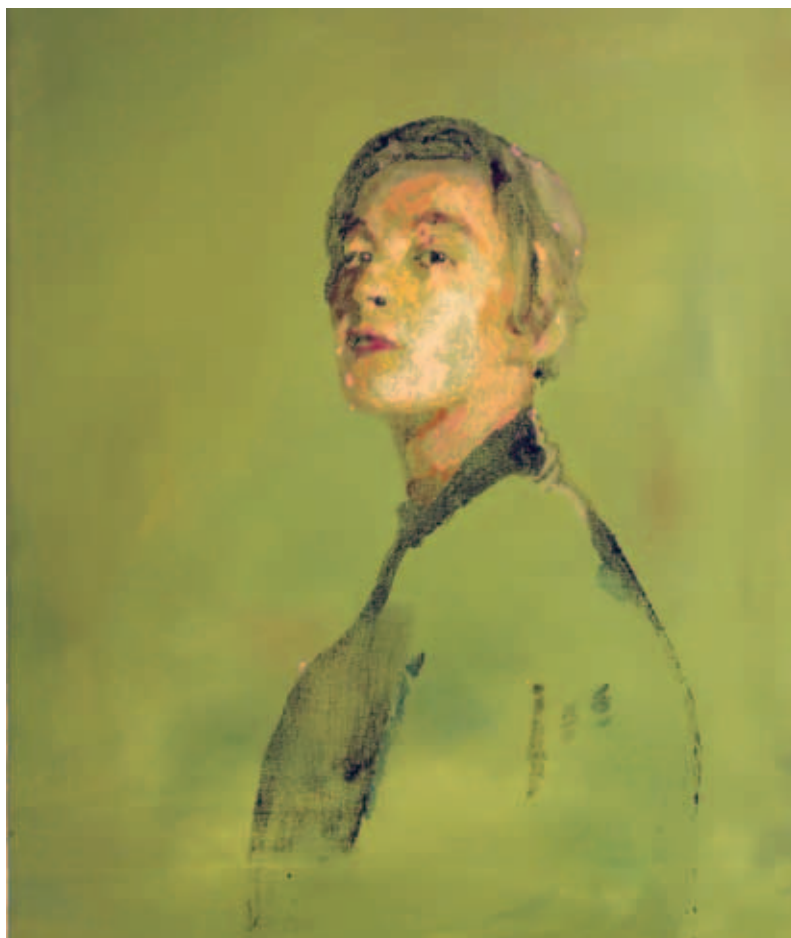

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Mysterious Spirit, 2022–23, olaj, vászon, 90x80 cm

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Silent queen, 2021, olaj, vászon, 120x90 cm

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Szimulákrum, 2024, olaj, vászon, 60x50 cm

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Leave the code (A) és (B), (2x) 2022, olaj, vászon, 80x60 cm

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, PUTTO Queen 2., 2024, olaj, vászon, 70x50 cm

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, Online hiding, 2021, olaj, vászon, 80x90 cm

VÖRÖS ISTVÁN

Az ablak

Egy ablakon a nemlevőre látok,
mi volt, mi lesz, előttem nem titok.
Ez a tudás a leggyakrabban átok,
mert más léptékkal számolok,

mint az, ki néz és néz, de nem lát,
még a jelent se igen ismeri.
Nekem megnyílik a valóság,
s ennek vannak következményei.

Folyton leleplezni akarnak,
bár nincsenek külön hatalmak
a szolgálatomba állítva,

titkom kéne mindenkinek,
pedig ha éberem figyelitek,
simán belátni készülő dolgokba.

A torony

Az őr a cég hús székháza előtt
posztol a bejárat lezárta térben,
ahol a rang iránti szenvedélyben
odáig ment, hogy valakit lelőtt,

mert az úgy szeretett volna bejutni
az engedéllyel járható világba,
hogy mágneskártyáját senki se lássa,
és szó helyett nyelvet öltött a szája,
mint aki ráunt már az alvilágra,
azt hitte, van benne valami úri,
de a tévhitét össze kellett zúzni.

Mert pokolszint az utca is már régen,
az ördögök a boltokba költöztek,
ki földön él, az mindig nagy veszélyben
van, csupán az ördögjelmez öltöztet
fel úgy, hogy bátran trükközhet.
És játszhat akár krampuszt is szerényen,
vagy barna felhőt odafent az égen,
és van még persze számos furcsa ötlet,

de nem juthat be így a toronyházba,
ahol a jólét van magával összezárva,
ott lakhatnak még emberek,
biztos hely a huszadik emelet,
onnan már leröhöghetsz a sátánra,
a közördögöt le is köpheted,
a biztonságban támad bármi ötleted,
a siker ott soha sincsen kizárva.

Luxuslakás a felhőkre ragasztva,
egy álomélet és álomvagyon,
száz négyzetméter a huszonharmadikon,
itt nincs nyomor és nem gyötör az asztma,
ki nem gazdag, az mindenképp mihaszna,
az emberlét alapja a vagyon,
hogyan van más érték is, nem tagadom,
így kifogok az okoskodó angyalon,
ki Isten létét folyton bizonygatja.

Ám nekem aztán mondhatnak akármit,
ez nemcsak pénzből teremtett világ itt,
de nem marad belőle, bárki bármit állít,
az idők során semmi más, csak ez,
az élet forró, a vagyon hideg.
Minden elég a múlt lángján simán.
Kötélként elszakad minden ideg
a túlvilági vizsgálat során.
Hogyan jutok át, még megkérditek?
Nyaralni hívom Szent Péter komám,
először ő egy picikét rideg,
de felhasadnak lelki felszineik,

előtör a változás vágya,
a túlvilági bankbetét kitérve,
mint egy ablak, a fényesség felé.
Ha szükséged van égi valutára,
azt tudnod kell, a pénz a végzeté.
Bár sajnálom, de tényleg ez az ábra.
A semmit soha ne hagyjuk magára!

Örök advent

A boszorkányságért elítélt
két óriásuszkár balladája

A fekete kutyától félnek,
bár a fehér inkább harap,
ha túl okos vagy, az is bélyeg,
máglyára lök egy pillanat.

Mi ketten egymást jól értettük,
és a gazda szavait is.
Ezért ítékeztek felettünk.
A butaság sosem segít.

A kutya tanítja gazdáját,
másokat ez idegesít,
néhány veszélyt maga is átlát,
az irigység megrészegít

egy-két embert. Igazán vicces,
hogy ki merik azt mondani,
elkábít a kutyatekintet,
és mindenképpen ördögi.

Ostobaság maga a vád is,
de meghallgatni még nagyobb,
és elvinni a bíróságig?
Jót röhögtek az angyalok.

De mi már kevésbé röhögtünk,
döntött az inkvizíció:
biztos az ördög lakik bennünk,
az ész mindig tőle való.

Az emberiség butasága
nem mindig maradhat belügy.
Vasat tesznek a kutyaszájra,
úgy hatalmaskodnak velünk,

mintha bármit is értenének.
De kimondják a büntetést,
eszünkért ítélnék halálra.
A kegyelem most már kevés.

A két kutyát máglyára vitték,
mert nem értették magukat.
Egy állat nem lehet elítélt,
megbántani sosem szabad.

Visszanézve a túlvilágról:
elszökött a rágalmazó
egy éven belül. Önmagától
nem óvta meg a buta szó.

A bíró minden éjjel látott
minket álmában, s felriadt.
A bűne helyett a világot
hibáztatta, milyen rohadt.

De a felesége megunta
az éjjeli sikolyokat,
fejét egy párnával lenyomta,
és megszakadt a légvonat.

A megözvegyült nő kutyát vett.
Egy fekete uszkárt kapott.
Élete így lett örök ádvent,
s kutyaszemek a csillagok.

HALÁSZ MARGIT

Tündérmocsár

(regényrészlet)

TIZENNYOLCADIK FEJEZET

Kis Jóska parádés kocsis, ha száz évvel később születik, bizonyára nem nyugodott volna addig, amíg nem vásárol magának egy exkluzív svájci holdfázis karórát edzett ásványkristály üveglappal, arany-ezüst bicolor óraszíjjal. Mert Jóska rajongott mindenért, ami luxusnak számított. Gyermekként szájtátva nézte a grófék ruházatát, hintajukat, aztán a lovakat, még inkább a nyalka szerzőságot, mely az úri méneket cicomázta. De legesleginkább azokon a jóvágású, szemrevaló, daliás férfiakon akadt meg a szeme, akik a hintók bakján ültek. Hej, ha egyszer ő is ott ülhetne! Az lenne ám döfi! Jóska eltökélt karrierépítésbe kezdett: ostorokat faragott, fonta, festette, lyuggatta őket. Felvette a gróf kocsisainak tartását, méltóságteljesen ült a kisszékén, kezében gyeplővel. Ló híján felszerszámozta a fásládát, és hangos diskurzust folytatott a képzeletbeli lovakkal. A fene beléd, te éhenkórász, ezért etetlek, kiabálta a fásládának, ha ilyen kókadtan húzol, behajjalak a hanyba.

Amikor már nagyobb lett, lovakkal töltötte minden idejét. Beszélt hozzájuk, sugdosott a fülükbe, azok meg visszanyerítettek neki. Csodagyerekként tartották számon, aki érti a lovak beszédét. Még a lóp tudós kocsisához is el akarták vinni, mondjon valamit, ő csak jobban meg tudja állapítani az efféle ördögös dolgokat, főzzenek neki külön ennivalót, megéri vagy sem. Mert Jóska az unásig fogyasztott málé helyett sonkát és sajtot követelt. De a tudós kocsis akkor már árkon-bokron, vagyis lápon-hanyon túl járt. Süldő kölyök volt, amikor bekerült a grófékhoz a lovardába, amolyan tedd ide, tedd oda legénykének. A „mi leszel, ha nagy leszel?” kérdésre azt válaszolta, vajon mi más, egyértelmű, hogy parádés kocsis. Azt se tudod, mi az a parádés kocsis. Dehogynem tudom, mutatós, fájjin ember, aki ért a lovakhoz. Elég lesz abból igás kocsis is, gúnyolták.

Nem tartozik szigorúan az alapműveltséghez, mégis érdemes szót ejteni arról, hogy a parádés kocsis bizalmi ember. Feladata a hintó rendben tartása, és hogy minden körülmények között ott legyen, ahol szükség van rá. A parádés kocsis státusszimbólum volt a két világháború között. Nem engedhette meg magának mindenki. A tehetősebb falusi gazdák igyekeztek majmolni az úri osztályt, ezért erre a feladatra külön tartottak pár lovat. Ezeket hátasként is lehetett használni. A vastengelyekre és sokszor alvázra könnyű, szépen megmunkált kocsit tettek. Az első kerekek itt is kisebbek voltak, mint a hátsók, és minden kerékre laprugók kerültek lengéscsillapítás céljából. Így aztán valóban kényelmesebbé vált a gidres-gödrös földutakon az utazás, bár a községi bíró vagy a vármegye köteles volt a jó útviszonyokról gondoskodni. Parádés kocsin, hintón, homokfutón vagy bricskán vitték a menyasszonyt és a vőlegényt a templomba, de ezzel indultak a vasárnapi misére is. Ezzel utaztak be a városba, és látogatták meg a távolabbi rokonokat, ha úgy adódott.

Korábban kelj fel ahhoz, öcskös, intették a lovászok, arra születni kell. Tudom, vágta rá Jóska gondolkodás nélkül, tudom, én ostorral a kezemben születtem. Ő volt az első magyarországi kocsis, aki öntudatlanul bár, de olyan pro-

pagandát gyártott önmagáról, amire a szűkebb szakterületen majd százhusz évig nem volt példa. A bajusza még csak pelyhedzett, amikor megtévesztésig hű műbajuszt ragasztott, természetesen felpödörte, és elkezdett egyszavas válaszokat adni a hozzája intézett kérdésekre. Ha felróták szűkszavúságát, megköszöri a torkát, és csak ennyit mondott, a parádés kocsis bizalmi ember, nem fecseghet összevissza.

A grófi istállóból egyenes út vezetett a tisztiszolgáshoz. Olyan jól végezte a munkáját, hogy fűt-fát ajánlottak neki, csak ne hagyja ott az ezredet. De Jóska nem olyan fából faragták, hogy feladja álmait. Egy forgószeles nyári délelőttön megjelent a grófi kastélyban. Várok, mondta a komornyiknak, várok, ameddig kell. Nos, nem kellett sokáig várnia, megjelent a gróf. Én vagyok az a fiú, aki reggeltől estig beszélget a lovakkal, mondta bemutatkozásként. A grófnak tátva maradt a szája, mert egy délceg, nyalka, jó tartású, ismerősnek tűnő idegen állt előtte.

De mégis mit óhajt?, kérdezte értetlenül. Parádés kocsis szeretnék lenni a geróf úréknál, felelte Jóska eltökélten, és huszárosan összeütötte a bokáját. A gróf biccentett, és válasz nélkül sebtében távozott. Kis idő múlva idegen férfi dugta be az orrát a fogadóterembe, odaintette a komornyikot, és súgott neki valamit. Nos, a státus jelenleg be van töltve, őszintén sajnálja a gróf úr, esetleg később, köszöri meg a torkát a komornyik. A lovardában viszont szolgálhat. Hej, káromkodott Jóska magában a pödrött hetyke bajusza alatt, „szolgálhat”, mit képzelsz? Szolgált már eleget életében, ő most magasabbra szeretne kerülni. Fel, fel, fel, egyenesen fel a hintóbakra. És bár Jóskánk nem tanult semmiféle kocsismarketinget, elhatározta, hogy kivívja a grófék figyelmét. Ami a fizimiskáját illeti, pödrött, hetyke bajuszt viselt, de úgy döntött, áttér a nyalka muskétásra. A nyalka muskétásról pedig a suvickos méltóságosra. Jóska egyáltalán nem tudta komolyan venni azt a közmondást, hogy nem a ruha teszi az embert. Látta elégszer az ezredben, hogy a közkatona képes egy sarokba dobott, sáros tiszt csizmának is alázattal szalutálni.

A bajuszimázs önmagában nem lett volna elég, hogy felfigyeljenek rá. Olyan alázattal, odaadással és lelkesedéssel végezte munkáját, hogy az újonc lovászok méltóságos lovász úrnak szólították. Évre rá meghalt a kocsis, Jóska pedig egy háromlépcsős próbahajtás után megkapta az álommunkát, bennkosztos parádés kocsis lett a gróféknál. A hintó rendben tartása éppúgy része volt a mindennapjainak, mint az, hogy mindig ott legyen, ahol éppen szükség van rá. Nos, ez utóbbi sem fogott ki rajta. Sőt, az az óhaj sem, hogy ideje lenne már családos embernek lennie. Nosza rajta, feleségül vette a kertész lányát, Ilonkát, és a gróféknak semmi kifogásuk sem lehetett az új parádés kocsisuk ellen.

Volt Jóskának két csikója, a grófi lovardában tetszetek meg neki. Vagyis hát a két kis lónak tetszett meg Jóska. Elkülönítve nevelgette őket, minden idejét velük töltötte. Bármit súgott a fülükbe, rögtön értették és teljesítették. Egyik orgonailatú májusi napon Jóska megkeresztelte őket, egyiket Gizikének, másikat Gézunak nevezte. Nos, Gizike és Gézu szépen cseperedett, és amikor Jóska kocsis lett, Gizike akkor várta első csikáját. Már nagyobbacska volt a kis Melissza csikó, amikor Gizikének és Gézunak útra kellett kelniük: a kis konteszt kellett hazahozniuk Bécsből. Eleinte úgy tettek, hogy nem hallják, mint mond nekik Jóska gazda. Hátracsapták fülüket, kitágult orrlyukkal nézték az eget. Ne viselkedjete ilyen gyerekesen, Melissza jó kezekben lesz itthon. Vegyétek óriási megtiszteltetésnek, hogy rátok esett a választás. Gézu ágaskodni próbált, de Gizike lecsillapította, és hosszas kupaktanácsba kezdtek. A vége az lett,

hogy két hét múlva felcicomázott szerszámokkal, kifényesített szőrrel, fonott sörénnyel, lelkesen prűszkölve Bécsország felé vették az irányt.

Nincs még egy olyan bensőséges kapcsolat, mely ló és lovas között kialakulhat. Az indulás reggelén Jóska nem győzte nyugtatni őket, rendben lesz minden, bízzanak benne, nem történhet semmi baj. Gizike nyugodt volt, de Gézu... Gézu meggyőzhetetlen maradt. Mondja, édes Gizikém, súgta a felesége fülébe, kegyed tényleg ilyen bátor, vagy csak úgy tesz? Istenem, nőjön már fel végre a feladathoz, nem történhet semmi baj. Nem vagyok bátor, de bízom a gazdában. Gondolja csak meg, milyen jó sorunk lesz, ha épségben visszahozzuk a kis konteszt. Hát épp ez az... épségben, nyerítette egy ló, hogy zsványokkal teli az erdő, az utasokat megölik, a lovakat hajtják maguk előtt. Mi lesz, ha valami haramiavezér markába kerülünk? Rághatjuk a penészes zabot életünk végéig. Na meg persze a bánásmód és a nyers modor. Istenem, nyerített idegesen Gizike, mi lesz akkor az én drága pici elárvult Melisszámmal?

Így indultak útnak, Jóskán arany paszománnyal díszített bársonyöltöny, a lovakon rézveretes bőrszerszám. Mintha ünnepi díszbe öltözött volna a lép, tejfehér selyempára lebegett a víz fölött, mocsári kardvirágok halványlila szirmaikkal integettek a hintó felé az út két oldalán. Jóska felbiccentette kalapját az ostor nyelével, elköszönt Kislápostól, de önfeledt lelkesedésébe valami soha nem tapasztalt nyugtalanság vegyült.

Esteledett, amikor Gizike orrához lápi szagot fújt a szellő. Oldalra vetette a fejét, hogy Jóska is lássa, felső ajkát felfelé csücsörítette, fülét enyhén hátrahúzta. Jóska egyből leugrott a bakról, odament Gizikéhez, és megpaskolta a nyakát. De Gizikém, biztos vagy ebben, mert nem térnénk le az útról, ha nem muszáj. Gizike prűszkölt, nyerített, kapált a lábával, biz' isten úgy van, ahogy nyeríti, a kisláposi mocsár szagát érzi közeledni.

Valóban a lép szaga követte őket, Verécze Sanya és Pestik Misó képében. Verécze és Pestik néhány hónapja fészkelte be magát a kisláposi hanyba. Szó szerint kényelmes fészket, azaz kúpkunyhót raktak maguknak nádból, a kunyhó előtt pedig egy felfordított zsombékból Verécze igazi trónszéket vágott magának, merthogy ő volt a király, Pestik meg az udvari bolondja. Nem nagyon ment a bolt a két friss diplomás, pályakezdő lóköötőnek, lépországban szegény halászok, pákászok, csikászok élnek, tőlük a ruháikon kívül nincs mit elrablani. Így jött az ötlet, hogy követik a hintót, és estefelé, amikor a Fergeteg-erdőt elérik, rajtaütnek. Na, de hogy jutott el hozzájuk az utazás híre? Hát úgy, hogy a kerékgyártó segédével ismeretségbe kerültek, aki elújságolta nekik a nagy hírt. Bécsországot fogja megjárni ez a hintó, a haramiák elől is el kell tudni menekülnie, mondta, nem is sejtve, hogy tippet ad a két banditának.

Misó rendszeresen tisztálkodott, az ingei a derékban elmetszett nádszáron fehérlettek, rajta aztán bajosan lehetett érezni a lép szagát. Na, de Sanyán! Misó azt mondta, költözzön át egy másik szigetre, nem bírja tovább elviselni a bűzét. De amikor egyik reggelre elúszott Sanya szigete, és Misó fél napig kutatót utána, akkor azt mondta, jó, akkor maradjon a szigeten, de a kunyhója szája más irányból nyíljon. Ráadásul Sanya szűzdohányt szívott, a ruháit, a haját átjárta a dohány nyers szaga, és úgy masírozott előtte, mint egy kéretlen hírvívő katona. Hát ezt a lépban ázott nyers dohányszagot jelezte Gizike. Jóska tudott a két zsványról, de eszébe sem jutott volna, hogy ilyen rizikós rablásra is vállalkoznának. Kispályásoknak tartotta őket, koszos lápi csirkefogóknak, akik lelopják a szárított halat a vándorhalászok állványairól, vagy elcsenik éjszaka a sulyomgyűjtők teli kosarait, de ennél többet nem nézett ki belőlük.

Úgy döntött, letér a postakocsik által kitaposott útról, és egy gazzal benőtt erdei úton kivár. Aztán lesz, ami lesz, mert ő is határozottan érezte azt a bizonyos szagot. Fertály órát váraoztak, amikor Gizike jelezte, hogy eltűnt a szag, indulhatnak tovább. El is indultak, és a halálra rémült grófné és társalkodónője fél óra elteltével biztonságban tudhatták magukat. Hálálkodtak Jóskának, a grófné fizetésemelést helyezett kilátásba. Pedig a megmeneküléshez Jóskának volt a legkevesebb köze. Misó és Sanya úgy összevesztek a majdani rablott pénzen és ékszereken, hogy agyba-főbe verték egymást. Amikor magukhoz tértek, nem volt értelme a hintó után vágatniuk, megfordították lovaikat, és csúfosan szitkozódva a lápi rezidenciájuk felé vették az irányt.

[...]

HUSZONHATODIK FEJEZET

Pestik Mihály nem született kalapját szemére húzó lápi haramiának, az élet tette azzá. Kisfiúként a víz volt a mindene. Játék hajókat faragott fából, játékladikokat font vesszőből, nádból, és úsztatta őket, ahol csak megcsillant a víz. Apja a vásárban árulta a csíkot, amolyan önjelölt csíkkalmárként hetente ment a csíkászokhoz, hogy begyűjtse tőlük a csíkhalat. A kis Misót is vitte magával, akit valósággal elvarázsolt a semlyékes. Amíg a felnőttek alkudoztak, megdézsmálta a csíkokat, de csakis azért, hogy apja kedvére tegyen. Hátha akkor megfricskázza az orrát, megveregeti a vállát, mert szülői szeretetét nem tudta másképp kimutatni az öreg Pestik. Idős volt már, amikor Misó megszületett, közelebb járt az ötvenhez, mint a negyvenhez, mogorva vénembernek tetette magát, aki a bajusza alatt állandóan morgolódik. Nem is csoda, hogy a felesége, aki nem is volt a felesége, csak amolyan fogadott asszonya vagy inkább lánya, egy szerdai napon megszökött egy lókupeccel. Ugyanolyan szerdai nap volt ez is, mint a többi. Reggel ünneplőbe öltöztette Misókáját, úgy indultak el a vásárba. Az öreg Pestik megkérdezte a feleségét, miért öltözteti ünneplőbe a gyereket, nincs se húsvét, se karácsony, se sátoros ünnep. Csak azért, hogy ne nézzék koldusgyereknek, ha arra kerül a sor. Mire?, dörmögte az öreg Pestik, rosszat sejtve. Ha netalántán eltévedne a sokadalomban, felelte az asszonyka.

Nem tévedt el. Amikor az anyja elengedte izzadt kis tenyerét, percekig megkövülten állt a vásár túlsó, elhagyatott szélén. Nézte, ahogy az anyja felül a szekerre a nagy bajuszú, kalapos ember mellé, az meg úgy szorítja magához, ahogy az apja soha nem szorította. A nagy embernek mind a tíz ujján aranygyűrű fénylett, Misónak megtetszett a cicomája. Saját ujjaira nézett. Parányinak, porszemnek érezte magát, az anyját óriásasszonynak látta, aki egy óriásemberrel elhajt óriásországba. Érthető, hogy nem viszik magukkal, mit kezdene egy hozzá hasonló kis törpe az óriások között. Jó anyuka az ő anyukája, gondolta, csak hát el kell mennie, nem tehet arról, hogy megnőtt, hogy kinőtte a nádast, a sajkát, a csíkhordókat, az apját és hát ötet is. Mert ők kicsik maradtak, amiről nem tehetnek. Majd ha megnőnek, elmennek az anyukája után, megkeresik. Biztos, hogy várni fogja őket, mert jó anyuka az ő anyukája, amikor reggel felkelnek a pákászkunyhóban, mindig megkérdezi, hogy aludtál, kisfiam. Hosszan pásztázta az utat, a szekeret, melyet két óriásló húzott. A lovak farokszőre fel volt csavarva és meg volt kötve. Ha eltévednél, mondd, hogy a halaspiacon keresed a ragyás Pestiket, kiabált le anyja a szekérről, na, menj,

menj Isten hírével. De a kis Misó nem mozdult. És milyen jó, hogy nem mozdult, mert az anyja pár másodperc után visítva, sírva még azt is visszakurjantotta, hogy drága, egyetlen kisfiam. Misónak földbe gyökerezett a lába. Bámulta a lovak farkát, ilyet ő még nem látott, hogy a lovak farka vissza legyen csavarva. Majd megpróbálja otthon Loncsosnak, a kutyájuknak megcsinálni így a farkát. Biztos örülni fog, hogy úrias lesz a farka, nem olyan csüngő sáros, lápos. Azt nem tudta, honnan is tudhatta volna, hogy a lókupec babonaságból kötötte fel a lovai farkát. Úgy hitte, hogy a felkötött farkú lovat nem éri baj, nem bukik fel, nem ijed meg semmitől, és a gazdáját is elkerüli a balszerencse. Mert a lókupec tudta jól, hogy asszonyt szöktet el az urától, anyát rabol el a kisfiától. És bármennyire megátalkodott csaló volt, bármennyire nem hitt semmiben, a saját jóllétét, a saját életét mindennél jobban féltette. Egy nyalka parádés kocsis-tól, bizonyos Kis Jóskától hallotta, hogy az életét mentette meg a farokfonás. A titokban lappangó haramia nem tudta hátulról lekaszabolni, mert ahogy lendítette a karját az orozó útonálló, a kard kiesett a kezéből, leesett a lováról, és szörnyethalt. Két kötést is javasolt a lókupecnek, a bokrára kötést és a farokrúpát. A bokrára kötés nyerte el a tetszését, mert az cicomásabb volt, és a lókupec nagyon szerette az ékes dolgokat. Az ostora sem volt mindennapi, a kígyóhátasan font szekerezőostor volt a kedvence, de egész gyűjteménye volt rövid nyelű karikás ostorokból is. Némelyiknek pillangó volt a nyelébe faragva, másoknak tulipán, egy szó, mint száz, ki voltak pitykézve rendesen.

A kis Misó nem tévesztette el az utat. Ha nem is a legrövidebb járason, egykét kacskaringót téve visszatalált az apjához. Mentében úgy érezte, hogy felnőtt, vagy inkább felnőtt. A tyúkot áruló kofa nénik kezében a tyúkok akkorára zsugorodtak, mint egy egér, a nénik meg csutkababákká kisebbedtek. Mégis elvihette volna az anyukája, mégis megállta volna helyét az óriások között. Már késő. Anyukája hetedhét határon túl jár. Csak az apját találja meg!

Megtalálta. A csíkáshordóknál állt. Gazdag szakácsnék öblös mázas fazékkal a kezükben várakoztak. De nemcsak gazdagok, hanem szegények is vártak a sorukra, kezükben füstös bögréket lóbálva. Mert a csík közeledészámba ment, úrnak, zsellérnek kedves eledelül szolgált. Hosszú sorban állott a nagy kád, amelybe a hordóból, lajtból a csíkot bedöntötték, s a kádban kevés vízben nyüzsgött a síkos barna haltömeg. Ötszörte-hatszorta több volt a hal, mint a víz, a bámuló szem egy szünet nélkül kavargó, kígyózdó, gomolygó, fénylő kreatúrát látott. A megnyálkásodott vízből apró buborékok keltek, s minden pillanatban száz meg száz csíkszáj jelent meg csillagágra álló bajuszával. E csíktömeg felszínén pihent a csíkszűrő, ami kanál alakra kivágott lopótök volt, sok-sok lyukkal az alján, hogy a víz hamar ki tudjon folyni. De volt a csíkok tetején fűzfavesszőből font mérce is, ezt még lyukasztani sem kellett. Az egyik szókimondó asszonyság azt latolgatta, vajon jobban jár-e, ha az öblösebbel több apró csíkot vásárol, vagy a kisebbel kevesebb csíkot, de nagyobbakat. Asszonyság, akkor mivel mérjem?, dörmögte Misó apja, bólintson már rá valamelyikre. Ekkor ért oda a kis Misó. Az öreg Misónak kiesett a kezéből a lopótök kanál, mert olyan árvának és elhagyatottnak látta a kisfiát, mint még soha. Hát anyád?, kérdezte. Elvitték óriásországba a fonott farkú lovak, felelte.

Aznap éjszaka az öreg Pestik nem aludt. Elővette rozsdását, egycsövű, megszőgezett, megmadzagolt puskáját, és oldalra köpött. A csúcsos nádkunyhóban aludt a gyermek. A kunyhót maga építette a „hegyre”. A hegy nem volt se hegy, se domb, hanem a lápi ember fogalma szerint, szimpla kis száraz sziget, melyen a mocsárfűz, a rekettye, nagy ritkán a törpenyárfa meg tudta vetni

a gyökerét. A tűzhely a kunyhó közepén a sík földön állt. Pestik remélte, hogy nem maradt egyetlen gonosz szándékú parázsszem a vacsorafőzés után a bogrács alatt kihunyó tűzfészekben. Mert neki most mennie kell. Neki most ölnie kell. Mindegy, kit. Mindegy, mit. Amit lehet.

Visszament a törérrt. A kisfiú a rókabőrön aludt. Valamit álmodhatott. Valami szépet, mert akaratlanul és szabályos ütemben, mosolyra húzta száját. Talán óriásországban járt, talán nem, talán édesanyja ölében bujkált, talán a kis vesszőből font, elveszettnek hitt játék ladikját hozta vissza a szél a kacskaringós morotváról. Egy biztos, örült, és ez az édes mosoly meglágyította az öreg Pestik kérges szívét. Mire felébredsz, visszajövök. Rókát, vadmacskát vagy kisnyulat hozzak neked?, kérdezte volna, ha a szavai is meglágyultak volna. De nem lágyultak meg. Ott maradtak a test börtönébe zárva, ott sisteregtek, feszültek, nyilalltak, sajogtak. Mégiscsak kisnyúlnak örül majd a legjobban, gondolta, és elindult a morotván. A hold sárga aranyhídja mutatta neki az utat. Jócskán benn járt a nádrengetegben, amikor egy fényes fejre lett figyelmes.

Állaté vagy emberé?, nem lehetett tudni. Az öreg Pestiknek eszébe jutottak nagyanja meséi a tóba fulladt emberekről, lidércekről, vízitündérekről, akik teliholdkor a felszínre jönnek, és arcukat fehérik a holdfényben. Csak nem egy tündér jött elő? Pestik kereste a szemével a holdat, nem találta. Nem találta, mert a hold belebújt egy felhőnagykabátba. De nem sokáig maradt ott, kikukucsált a kabát nyakánál, és megcsillantotta nagy lapos tepsipofáját. És ha a lápi fiú úszkál a nádas szélén?, futott át Pestiken. Olyan volt az a fej, mint egy gyereké, mint egy fiúé. Igen, fiúarc volt. Szőrös. Merev halszem karikára nyitva. Összelapult orrcimpa. Hosszú fül. A lápi fiú az! Semmi kétség. Mi lenne, ha befogná a lápi fiút? Hálót dobna rá, és hazavinné Misókának, hadd örüljön. Eljátشانának együtt. Most, hogy nincs anyja, kellene neki egy játszótárs. Előkészítette a dobóhálót, bekormányozta a lélekvesztőt a nád beszögellésébe, és várt. Lélegzet-visszafojtva várt. A lápi fiú helyett azonban két vidrafej jelent meg. Szerelmesen, hajlékonyan játszadoztak, összefonódott nyakukat, puhán elengedték, orrukat összeérintve lágyan keringőztek. Majd minden csobbanás nélkül, olajosan visszacsusszantak a vízbe. Az öreg Pestik hátratolta mutatóujjával a kalapját, megvakarta feje búbját, és a nádasba köpött. A feleségére gondolt, aki sohasem volt a felesége, és akit mindenkinél és mindennél jobban szeretett. Ej no! Ha kedveskedett volna neki, ahogy a vidrák kedveskednek egymásnak, még most is itt lenne. Egyetlen jó szó, csikász uram, három téli hónapot is kifűt, jutott eszébe a nagyszájú urasági szakácsné mondata a vásárban, és másodszor is a nádasba köpött.

Semmibe se telt volna, ha egyszer-kétszer megcirógatta volna Misó anyjának az arcát, és azt mondta volna neki, hogy...? De hát nem tudta, mit illik ilyenkor mondani. Nem adják kilóra a szép szavakat, nem lehet beléjük méríteni a lopótök kanalat vagy a fűzfavesszőből font mércét. Bár meg lehetne őket venni a vásárban, mint a csíkhalt! Mennyivel kevesebb könny, bánat és fájdalom lenne a világban. Nem tanította az öreg Pestiket senki a szép szavak tudományára. Mérgező, marcangoló, szeretetlenség szavakat hallott gyermekkorában, vagy ami még ezeknél is pusztítóbb és fájdalmasabb, a kérges, göcsörtös, rücskös csendet. Most, vén fejjel már késő, minden késő. Nem sok választása maradt, csak annyi, hogy kisnyulat vagy kisrucát vigyen haza Misókájának.

[...]

HARMINCNEGYEDIK FEJEZET

Pestik Misó sohasem volt egy nagy Adonisz, viszont az öltözködésére mindig adott. Arra azonban már gyermekkorában rájött, hogy nagy hatást tud gyakorolni az emberekre, ha megjátssza magát. Úgy érte, ha utánozza egy másik embernek a nézését, a szavajárását és fintorait. Tizenöt múlt, amikor vándorszínészek érkeztek Láposhotykára, fáradt, zajos, cifrán szakadt népség. A díszletet építgették, amikor arra vetődött a közben karizmatikus sutyerákká serdült Misó. Hé, te legény, nem állsz be segíteni, megfizetünk, ne bánd. Így kezdődött. A deszkák hordását bízták rá, és ahogy a vállán egy szálfával lépdel, észreveszi, hogy az ekhós szekérből keserves sírás hallatszik. Női hang volt, erre Misó is rájött, éppen ezért nem mert azonnal felmászni és a segítségére sietni a picsogónak. Majd csak segít rajta valaki az övei közül. De a segítség nem akaródzott megérkezni, eltelt tíz perc, aztán még kétszer annyi, és Misó azt mondta magában, egy élete, egy halála, lesz, ami lesz, ő felmászik. Előtte könyékig feltúrta ingujját, és kigombolt egy inggombot a mellkasánál. Amikor fellépett a szekérrre, a ketrecekben kvartyogó tyúkok elnémultak. A szekér homályos sarkában egy dús szalmaszőke hajú szépség ült. Magas, sudár, kecses, olyan, aki húsz év múlva majd Brigitte Bardot néven születik újra. Narancssárga hímezett blúza rátapadt gömbölyű mellére, és a picsogásától úgy hullámzott az anyag, mint a nádas vize a szélvésztől. Macskazöld szeme foszforeszkált a félsötétben, Misó belenézett, és úgy érezte, feneketlen kútba zuhan. Evickélt, kapálódzott, aztán nagy levegőt vett, kihúzta magát, és csak annyit mondott, amennyit Krisztus mondott az egyszem fiát sirató naini özvegynek, ne sírj! Mire a lány éktelen jajgatásba tört ki, Misó meghökkenve ugrott hátra. Az a szemét, az az aljas, az a gazember, kihasználta, becsapott, dadogta a lány, és a keze ügyébe kerülő ruhadarabokat tépkedte. Recsegett, ropogott a szakadó vászon, Misó pedig adta a kezébe az újabbnál újabb darabokat, hátha akkor megnyugszik. Vigyél el, szöktess meg, könyörgött a lány, az a szemét ne találjon rám soha. Így történt, hogy Misó az éj leple alatt megszökött Kerubinával, de tartva a rendező bosszújától, nem Láposhotykára vitte, hanem egyenesen a mocsárba. Egy elhagyatott pákászkunyhóba költöztek, vadházasságra léptek, és az első napokban egészen jól kijöttek egymással. Amit szeretkeztek délig, kipihenték estére, amit szeretkeztek estig, kipihenték reggelre. Misó halat, madarat fogott, megsütötte nyárson, de pár hét után Kerubinának nemcsak Pest kezdett hiányozni, ahova a haknik után hazatérhetett, hanem a csavargás és fellépés izgalma is. Hiába ígért neki Misó fűt-fát, hiába szedett neki tündérrózsákat, hiába hozott haza vadkacsafiókat, Kerubina kiállhatatlan lett, házsártos, hisztis és veszekedős. Misó megígérte neki, hogy beviszi a közelgő sátoros ünnepre a nagyvásárba, és megveszi neki, amit csak kíván. Be is mentek, Misó egy nagy mézeskalács szívre alkudott, sikerült jó áron megvennie, de sajnos nem volt kinek adnia, mert Kerubinának a nagy forgatagban nyoma veszett. Hetekkel később kiderült, hogy egy vándorkalmár kocsijára kéredzkedett fel, és ugyanúgy elhagyta Láposhotykát, mint annak idején Misó édesanyja. Misó elkeseredettségében vett a vásárban három rézgyűrűt. Az egyikbe azt karcoltatta, hogy szeretet, a másikba azt, hogy barátság, a harmadikba pedig a hűség szót vésette. Akkor döntötte el, hogy a hany lesz az otthona, és nem áll szóba soha többé a női nemmel. Egy ideig remeteként élt, mint a fehér barátok Majkon, húsvétkor, karácsonykor szólalt meg, illetve akkor, amikor a piócákat vitte eladni. Nadályt vegyenek, nadályt, kiabálta, de sok helyen meg sem kellett

szólalnia, mert a nadályos üvegek előre ki voltak készítve a falusi házak ablakaiba.

Nagy keletje volt akkoriban a piócának, az emberek gyakran tápláltak ellenérzést az orvostársadalommal és a korabeli gyógyítási módszerekkel szemben. Előfordult, hogy a gyógyszerként adott nagy mennyiségű vegyszerek mérgezőes tüneteket idéztek elő, és a betegek nem az eredeti betegségükbe haltak bele, hanem a gyógyszerek mellékhatásaiba. Ezért a régi, jól bevált népi gyógyászati módszereknek kedvezett az idő. Mire vitték a nadályokat? Magas vérnyomásra, gyulladások kezelésére, méreganyagok kiválasztására, köszvényre, tüdőgyulladásra, fogfájás esetén az ínyre is raktak belőlük. Ha már elegendő vért szívott, sőt, hamut hintettek a szívókája köré, így magától leesett a testről. Európát, sőt Észak-Afrikát és Észak-Amerikát is behálózta a piócake-rekedelem, Magyarországról Franciaországba szállították Misó piócait, mert exportra is jutott bőven. A kifejezetten erre a célra készült kocsikban ötszáz-hatszáz ezer nadály fért el, és hetente öt-hat szekért indítottak. A nadályoknak szerfölött felcsavarták az árát, de erről a portékáról is elmondható, hogy mindenki meggazdagodott belőle, csak az nem, aki megtermelte. Misó a piócafogást mesterfortélyokkal egészítette ki. Volt úgy, hogy egyszerűen beleállt a vízbe, pálcikával alányúlt a feléje kígyózó nadálynak, s kiemelte. Ezt lusta piócázásnak nevezte. Máskor zsinigre kötött húst vetett a vízbe, s a rátapadó nadályokat lefejtette. Ezt tengerihántásnak hívta. Aztán, ha a kedve úgy tartotta, és tisztálkodni akart, meztelen lábbal állt bele a vízbe, s a rátapadó nadályra sőt hintett, vagy meleg pipával érintette, ha éppen pipázott. Ez lábtyűzés névre hallgatott. A mocsár messzi zugában látott olyat is, hogy a cigányok rossz lovat állítottak a vízbe, az iszapot felkavarták, aztán a partra vezették a gebét, s a nadályokat leszedgették az állatról. Ezen mindig elmosolyodott. Szüksége volt a mosolyra, mert egyre jobban gyűlt benne a düh, a harag és a méreg a pófátlanul alacsony felvásárlási árák miatt.

Személyiségének markáns változása akkor következett be, amikor megismerkedett Veréce Sanyával, és igaz barátság szövődött közöttük. Sanya hatására abbahagyta a piócázást, ahogy Sanya mondta, a fekete férgek gyűjtését. Legyél a magad ura, meglátod, jobban fogod érezni magad, ne tömd tovább az urak erszényét. A lép eldugott szegletében, egy takaros kis dombocskán felépítették rezidenciájukat, amolyan félkomfortos ikerkunyhot. Misó elnyomott színészi képességei olyan vidáman törtek a felszínre, mint a bűvópatak sötétben bókászó habjai, ha napfényre érnek. Előfordult, hogy mint nő, máskor mint vándorló cipészinas, megint más alkalomkor szalonkabátban és cilinderrel a fején, de legtöbbször a maga parasztos valóságában, Pestik Misóként rabolt. Vérdíj ide vagy oda, nagyszerűen érezte magát, a szegények valósággal rajongtak értük, ételt, italt adtak nekik, és bújtatták őket. Persze, hiszen csak és kifejezetten gazdagoktól raboltak. Misó ujján egyre több lett a gyűrű, de már nem rézből, hanem aranyból valók. Misó szenvedélyesen lopkodta a csendőrök malacait. Ilyenkor hosszú levelet hagyott hátra, amelyben arra figyelmeztette őket, máskor nagyobb odafigyeléssel hizlalják a házi kedvenceiket. Állattartási tanácsokkal zárta levelét, és egy szöggel a disznóól korlátfájára szegezte. Máskor cédulákat hagyott versrészletekkel, különösen rajongott Petőfiért. Kedvenc verse *A csaplárné a betyárt szerette...* című volt. Ebből a következő, kedvenc részleteket hagyta maga után, „A csaplárné a betyárt szerette, De a betyár őtet nem szerette. Csaplárnénak örökbevett lyánya Volt a betyár egész boldogsága.” És a másik részlet, „A szegény lány ment egy kis darabot, Aztán

leült, ültében megfagyott. Esett ez a betyárnak tudtára, S csaplárnénak lett kínos halála.”

A nádvágóktól fülest kapott csendőrök bemerészkedtek a mocsárba, de fennakadtak egy zombékon, mentőcsónakokat kellett küldeni értük. Aztán pákászoknak öltözve vágtak neki a mocsárnak, így már nagyobb sikerrel jártak. Egy mesterségesen kialakított szigeten bedőlt kunyhót pillantottak meg, ami egyből gyanús lett nekik. Ez a kunyhó volt annak idején Czinege Imrő tudós kocsis hajléka. A kis lakhelyre sok mindent lehetett mondani, csak azt nem, hogy ingatlan, mert a vándorzombék, ha úgy tartotta kedve, összevissza hurcolászták a hanyban, letette meg felvette, hozta-vitte, mint a száz évvel később divatba jött mobilházakat a csavargásba szerelmes felső kategóriás állóeszköz-tulajdonosok. A csendőrök száraz hínárral fedett faládra letek a kunyhóban, benne egy Wertheim-szekrényfűrőt, egy falfűrőt, egy harapófogót, egy véssőt, egy angol reszelőt, egy üvegvágó gyémántot, egy kiló gittet és tizennyolc darab különféle álkulcsot találtak. Egy másik kisebb ládában aranyórákat, aranyláncokat, ezüstórát, ezüzláncot, arany brosstűt, gyűrűket és háromszáz korona készpénzt. Egy kötel is volt a nagylárában, mely egy láposhotykai akasztott embertől származott, mellette egy zsebkendőbe kötött, múmiává aszott bőregérre derült fény. Az elképedt bíró megkérdezte, mi végre tartogatta a bőregeret. Misó azt válaszolta, hogy ezzel teszi magát láthatatlanná, így nem fogja csendőrpuska és szurony. A bíró, miután alaposan tanulmányozta az ügyet, jelentést írt, melyben kiemelte, hogy Pestik személyiségében felfedezhetők azok a jellemvonások, melyek őt a népdalok hőségévé tehetik, személye könnyen a folklór részévé válhat, vigyázni kell vele. Nagyra értékelte, hogy a vádlottra jellemző volt a teljes őszinteség, az egyenes, nyílt szókimondás. Betyárbecsületét mindenképpen enyhítő körülményként kezeljék, mert ha a „modern” tolvajok mintájára letagadta volna a bűneit, akkor most sokkal nehezebb dolguk lenne. A bírót valósággal hatalmába kerítette Misó karizmatikus kisu-gárgázása és romlottságában is tiszta jelleme. Kérte, hogy az ítélet meghozatalakor ne csak a tolvajt nézzék, hanem az embert is lássák benne, akit az édesanyja lélektelenül elhagyott, majd az édesapja is kámforrá vált, így egyedül kellett a láp menti kicsiny faluban csúfolt, kirekesztett zabigyerekként fennmaradnia.

Mindmáig rejtély, hogyan sikerült Misónak kijutnia a tömlöcből. Tény, hogy kijutott, s a mocsárnak abba a részébe fészkelte be magát, ahova emberi lény be nem merte volna tenni a lábát soha. Verécze Sanya, a tettestársa a börtönben senyvedt valameddig, jó magaviselete miatt azonban előbb szabadult. A generációkon átívelő kisláposi kollektív pletyka azt híreszteli, hogy már a börtönbe bejárogatott hozzá egy kacér, kikapós, ugyanakkor tiszta, rendes, spórolós özvegyasszony, akit Sanya szabadulása után rögtön feleségül vett. A tiszántúli rétségbe távoztak, a férj darvászott, rétészkedett, s az ő nevéhez fűződik a tiszántúli térség legnagyobb szitakötő-gyűjteménye, a Cifra imágószedet, melyet a kistérségi természettudományi múzeumnak adományozott, s megcsodálhatja bárki, akit jó sorsa Rucatuszérá vezérel.

UNGÁR PÉTER

Iktioszaurusz

Rejtélyes csontok fekszenek egy kevésbé látogatott
partszakaszon, a fagyizó mellett, ahol
kifejlett emberpárok éjjelente
beleélveztetik egymást a tengeri levegőbe
rejtélyes csontok, ismeretlen állati maradványok
belső struktúrájuk furcsa, építőanyagaik meglepő sorrendben
krikszkrakszokban fekszenek egymáson
várják, hogy egy kínai lány a PhD-ja után négy évvel
éppen ezen a lassú folyású nyáron
összehasonlítsa valamivel a rejtélyes csontokat,
rájöjjen, szerencséje legyen, vigye valamire
tudjanak a szülei Hainan szigetén, a birodalom
fényreklámos trópusán,
kezükben érthetetlen tudományos irodalommal
büszkélkedni, a boltban mesélni, a szomszédokra mosolyogni
hiszen a csontok rejtélyére rájött,
ez egy újfajta gigantikus iktioszaurusz
a lány kiemelkedett
ősei tengeri hüllőkön idézik a nevét
nevetve lovagolnak, úgy tesznek, mintha értenék.

Nincs

Ha minden kihat mindenre
akkor semmi sem létezik
önmaga
folyamatait fenntartva
külön, minden egy
és ugyanaz,
nincs szellem és nincs test
kisülések soroznak bennünk
nincs éjjel és nincs nappal
időzónánként köszöntjük az újévet
nincs belül és nincs kívül
mindenki cselekedeteinek szikár összessége
nincs szándék, nincs eredmény
csak védekezési mechanizmusok
nincs hitvány és nincs jószágos
perspektíva kérdése
nincsen banális és nincsen szent
a messiás egy jászolban született
nincsen elválasztás
nincs transzcendens
nincs dolog
nincs nő vagy férfi
nincs élet és halál
nincs esztétika
nincs szerelmi bánat
nincsen ének
nincsen pátosz
s nevesincs.

ACSAI ROLAND

Csípős csalánba

A dűlőút porába
a sikló írt betűt,
a Kiserdő is nagy volt,
sok fája már kidőlt.

Tarajukat a gőtéek
úszatták hátukon,
mutatták bőrük pöttyét:
itt telt gyerekkorom.

A föld, amin itt jártam
még volt csupa göröngy,
nem ismerte a lábam
a nagy Kodály körönd.

Két lányom jár a kertben,
fölköttek régi ég,
lábuk, mint lepke, reppen,
és ennyi épp elég.

Nézik a szőlőtőket,
miken a fűrt megért,
s a békalencse zölden
lebeg a múlt vizén.

Látod, én innét jöttem,
soká tartott az út,
a sok-sok év mögöttem
csípős csalánba bújt.

A tenger kópiája

A tenger kópiája
ott leng az arcodon,
Fiumét is megjárta
a fény a szájadon.

A templom égbe ívelt,
szikrázott, mint a hó,
s a kikötőben megtelt
egy nagy teherhajó.

A kis Fiatban ketten,
a szűk szerpentinén,
s a gesztenyével szemben
kimondva az igen.

Fehér medúza-ködből
kibomló látomás:
azt kértük a jövőnktől,
lehessünk egy család.

Mindez hét éve volt már:
a szikla, tenger, ég...
S az elvakító zsoltár
a szád fényében ég.

ZSÁVOLYA ZOLTÁN

Miért SHAPE?

Markó Béla: Házsongárdi kalauz

Jobban belegondolva például a *Szép versek* antológia által manapság (után)közzölt lírai darabok jellegzetességeibe, azok (poétikai) értékét a legtöbbször már aligha a „szépség” tradicionálisan középpontinak tekintett esztétikai kategóriájával ragadhatjuk meg a legpontosabban. A talán már ominózusnak is mondható jelző- és fogalomhasználat egy másik emlékezetes példája lehet a *Miért szép?* könyvsorozat. Utóbbi köteteivel a nyolcvanas években, szellemi eszmélésem idején már biztosan találkoztam, de (?) az internet tanúsága szerint mindmáig kínálnak eladásra ilyen címen különféle, változó tárgyú kiadványokat. Két bevezető megállapításom külön-külön szempontját, tanulságát egyesítve, miközben valamiféle „verselemzésbe” bocsátkozom az alábbiakban, jómagam döntően arra a kérdésre keresem a választ: „Miért/Hogyan SHAPE?” Adómat a világkultúra jelenleg hasonlíthatatlan erősségű amalgámjának, az angol nyelvnek is lerovom szóhasználatommal, miközben a fonetika – akár kissé hisztérikus, illetve a beszédhibás és/vagy idiotista bájosság felé elképzelt oldalvágást téve is – a magyar melléknévtől sem távolodik el teljesen... Ám vizsgálódási szándékom eminensen „tartalmi” (amennyiben 'tartalom' és 'forma' szétválasztható egyáltalán), azaz gondolati, eszmei. *Tehát miként alakformálja olvasóját nemzettudat szempontjából a figyelem középpontjába vont költemény?*

Markó Béla *Házsongárdi kalauz* című, (először) a Székelyföld folyóirat 2019. augusztusi lapszámában megjelent¹ versével kapcsolatban akár azt a kérdést is feltehetné egy kissé szórakozott, azazhogy *magafeledt* értelmező: „És hová tűntek a szonettek?” Annak a műformának a darabjai tudniillik, amelyekből már 1987-ben könyvnyi mennyiség gyűlt össze a költő műhelyében. Jöttek, jöttek az önálló kötetek 1974-től kezdődően, alcímük, műfaji meghatározásuk szerint: „versek”, „versek”, „versek”, illetve „gyermekversek”, mígnem a *Friss hó a könyvön* felirat alatt összeálló gyűjtemény egyszerre csupa szonettből állt. Két évvel később a *Mindenki autóbusza* azután már egyenesen 100 szonettből. Ez az esztendő, 1989 nevezetes lett az erdélyi magyarság és így az egyetemes magyarság számára is; a közismert, emlékezetesen, sőt különösen *karácsonyozó* politikai, társadalmi tényeket aligha kell részletezzem. Engedtessek meg inkább egy személyes adalék, amely azonban – miközben Markó Béla költői habitusának, egész költészetének alapvető megközelítését determinálja számomra – nincsen talán minden beszédesség nélkül általános értelemben sem: a *Mindenki autóbusza* volt az első Markó-verseskönyv, amelynek megalkotásáról-fogadtatásáról nemcsak amúgy irodalomtörténetileg értesültem, később. Hanem a frissen megjelent, szinkron kritikákból. Ekkor, *ebben a pillanatban* kapcsolódtam be ugyanis a kortárs (magyar) irodalom közvetlen követésébe. És ez a pillanat Markó részéről, a markói költészet oldaláról feltétlenül a szonett momentuma volt. A szonetté, kisvártatva aztán a politikáé. De ha nem tévedek: nem annyira egymást felváltva, mint inkább egymást kiegészítve, *egyidejű váltakozással*. A már 1990-től a Romániai Magyar Demokrata Szövetség elnökségében szereplő, majd az elnöki tisztet évtizedes léptékben betöltő Markó Béla pályaalakulásán nyoma sem marad olyasminek, mintha a pártvezetői megbízatás, bukaresti szenátor-

ság, parlamenti bizottsági szerepvállalás, romániai miniszterelnök-helyettesi tevékenység visszavetette volna az alkotót! Annyi ugyan igaz, hogy míg a miniszterelnök-helyettesesség kezdete előtti évben két kötete is napvilágot lát, addig az éppen soron következő majd csak a vicekormányfőség utolsó esztendejében. Csakhogy ez megint tisztán szonett-könyv (a *Hány életünk volt* 2007-ből), s a most közelebből megvizsgált mikroperiódust közvetlenül megelőzően is ott áll éppenséggel a 2002-es *Szerelmes szonettkoszorú* (kötet), amely bizonyosan fontos impulzusokat, adalékokat összekapcsoló poétikai csúcsra járatás. Legalább két fontos elem ötvöződése ugyanis mindenképpen.

Nevezetesen a lírában kulcsszerepet játszó érzelmi-hangulati intenzitás mint téma uralkodik itt félreismerhetetlenül, és mint eszköz a mives forma biztos kezű, rutin-csiszoltta fényesített megragadása, sőt építménnyé alakítása valósul meg (*hol* szonett bővebb számban előfordul, ott előbb-utóbb szonettkoszorúnak is létesülnie szükséges). De azt is hozzá kell tegyem, hogy a kultúra diadala is mindez a politika felett, hacsak nem viszonyulunk idegenkedően, legalábbis műfajilag, a köz ügyeihez, és nem mondunk olyasmit, miszerint szerencsésebb igényű, polgárosult-felvilágosult rétegek képviselőinek körében magától értődő igény maradhatott, mégis-természetes igény, hogy kultúrájuk részeként az aktív politikacsinálás területén is működjenek, kipróbálják magukat... Amint erre Markó Béla életútja szolgálhat kiváló példaként, akinél nem úgy vetődik fel a kérdés, hogy lám, mi is történik, amennyiben egy politikus emblematikusan, nagy elánnal és erudícióval verset, akár szonetteket ír, hanem inkább úgy világítatik meg az összefüggés: nem kisebbfajta csodaként is ragyogó természetesség-e valójában, hogy (a) mives versek szerzője, a magát a kelet-európai rendszerváltás előtt két évtizeden át megkerülhetetlenül költővé kvalifikáló értelmiségi még ráadásul érdemleges politikusi szerepet is el tud(ott) játszani?

Egyfelől a kétségtelen *formaművészet*, másfelől a feltétlenül markáns, feljegyzésre érdemes politikai tények és megfontolások háttere előtt hangzik fel tehát a *Házsongárdi kalauz* című vers és vele kapcsolatban a kérdés: vajon hová lettek innen a szonettek? Erről a helyről, a poézis helyéről. De mit a szonettek?! Ezek hiányolásánál, hiányolási luxusánál sokkalta fapadosabb a helyzetünk. Alapvetőbb problémáink vannak. Ezért sürgősen átfogalmazunk: Ugyan hová vonódik ki még a megbízható, jó öreg jambikus *alaprajzás*, a sok epikai-drámai költeménynek (és nem is annyira lírai költeménynek) verses, versezeti „alapzajt” biztosítani képes *blank verse* is (ezekből a töredelmesen töredezett sorokból), amelynek formairányába pedig határozottan elindul a szöveg – de aminek területére összességében nem feltétlenül, legalábbis nem minden pontján érkezik meg... „Világításkor átfordul a menny – indul a halottaknap gyertyagyújtás voltaképpen megdöbbenő hatású tájszavával az igazából litániás recitáció. – / Lángoló szirmok a lábunk alatt. / Körös-körül már minden temető.” (1–3.) A 10 szótagos sorok egymásutánját, monoton *sorjázását* a költészeti szövegalakítás változatosság-ösztöne vagy ökonómiára törekvése általában megbontja legalább három ilyen után (vagy többnyire inkább már *közben*). És valóban, itt is viszonylag hamar megérkezik egy 11-es sor, csakhogy rögtön kilökve magát (és főleg az olvasót) az egy ütemre járó lüktetés megszokott (máris elkényelmesedőnek ígérkező?) ringatásából: „Nincs temetkezés, csak rátemetkezés.” (4.) A *blank verse* szempontjából mármost ez a sor akkora ugrás az előzményekhez képest, hogy rögtön kiugrást is jelent a jambikusság dimenziójából, zeneileg súlyosan elhatározott, szándékos „botfúlúségi” gesztus provokációjaként. Önprovokációjaként. Aminek feltétlenül jelentősége van. Aki ugyanis nem teljesen süket, és majd többszöri

újraolvasással fogja teljességgel realizálni próbálni a vers szerkezetét, az hamar észreveszi: ez a sor és szemantikai-morfológiai variációi határozottan kijelölhető részekre tagolják a szöveget, pontosabban a bennük ritkábban-sűrűbben visszatérő motívum nem más, mint: alapgondolat. Nem feltétlenül úgy, hogy ezekkel, a gondolati variánsokkal nyílik meg egy-egy új rész, de mindenképpen úgy, hogy abban a (valamiképp megállapítható, kijelölhető) részben (jelentésükkel, 'üzenetükkel' együtt) benne foglaltatnak. Persze, egyéb úgynevezett forma-effektek is tagolják, szabdalják még a főmotívum variációs visszatérései mellett a költeményt, s ezek mind a 4. sorban először megpendülő főgondolat kissé mindig továbbalakuló változataival, mind esetleg egymással is interferálnak, metszéspontokat hoznak létre. Úgylehet, ezen alaki effektusok egyike-másika egyenesen az értelmi kimunkálás területéhez tartozik már inkább; ilyen mozzanat a szöveg különben nem feltétlenül könnyen megállapítható tartalmi-szerkezeti tagolódásának egy-egy tárgyalásbeli töréspontja. Mindenesetre a 'forma-effektek' legfontosabbika a jambikusság (megléte vagy bevillanó hiányai), illetve ennek szótagszamos mértéke, mely utóbbi összességében eléggé ingadozik, illetve meglehetősen szóródást mutat.

A jambikussághoz kötődő lüktetés megvalósulása – mégpedig az indító, 10-es szótagszámú fokozatra visszaállítva – ez a rész: „Nőnek lefelé nekropoliszok. / Fejre állított felhőkarcolók.” (5–6.) Többször gyanánt érvényesülő 'forma-effekt' ezen a ponton a zárványként megképződő párrímesség, a rímes sorpár. (A jambikus *blank verse* ugyanis, mint közismert, eredendően rímtelenként tétélezett.) Mintegy mellesleg a nyitó sor valóságosan megdöbbenő, kísérteties, képzelgésre, érzékcsalódásra alapozott átfordítás-metaforikája folytatódik ezen a ponton 'logikusan': ha a felpislákoló megannyi mécses/csillag között mint amolyan földfeketeség van jelen a tótágast álló esti, éjszakai égbolt, akkor ez a légsátor csakúgy (szinte) vég nélkül az immár lefelé fordult – a talajra, talpunkra amúgy tengelyesen tükrözött! –, jelképes érvényességgel is bíró 'fel felé'-irány rétegeibe(n) helyezkedik *el* és *bele*, ahogyan az máskor, normál helyzetben felettünk, a sztratoszféra bugyrai esetében történik. Az említésre kerülő felhőkarcolók legfeljebb az emberi szem számára képesek még valamelyest mérni ezt a végtelenséget... Miközben nekropoliszként érzékelve, értékelve ezek, a talán (erdélyi reálmotívum eredetük szerint bizonyosan) tömbpanel-házak emeleteire emlékeztető szintek mind már a halál különböző polcai.

Továbbmenve a 7–8. sor (megint egy mikroegység) ismét srófol: csökkent egy fokozatot a jambikusságon, amely hirtelen mindjárt 5-ös mértékűre esik vissza: „Zsong a Házsongárd. / Sok csontváz-darázs.” A hangulatilag, akusztikailag is motivált, különös helynév csaknem *kihívja* a hangulatfestőből már-már hangfestőbe átbillenő morfológiai rácsapást, míg a darázsok behozásával aztán ténylegesen kiteljesedik a hangfestés. Más kérdés, hogy a zsúfolt, történelmi temető – amellyel kapcsolatban már amúgy is felmerült a föld alatti toronyházakból álló nekropolisz képze – így még a kaptárra való emlékeztetés hasonlatjellegét is megkapja. De ennek a sorpárvégződés egymásmellettségét illetően legfeljebb csak asszonáncos jellegű mikroegységnek talán inkább az a feladata, hogy előkészítsen a rákövetkező mikroegység pontos sajátosságára, ahol az 5 szótagúság mennyiségi mélypontjáról a 8-asságig visszalendülő és ebben a mértékben stabilizálódó háromsornyi rész bokorrímes monotonitásba és ezen belül még nyomtatékosító ismétlést is (nem egyet!) tartalmazó kifejezésbe fordul, ilyenként kristályosodva ki: „Feküdtek itt már valakik. / Utána ismét valakik. / Akik nem itt, azok is itt.” (9–11.) A kétszeres kifejezésismétlést követően könnyebben elfogad-

ható az ezt követően felbukkanó sorkettős: „Magyarok, magyarok, magyarok. / Majd egyre többen mások is.” (12–13.)

Bőségesen folytatható lenne a részletekbe menő mikroelemzés, ami azonban kissé óhatatlanul azt a hatást is kelthetné, hogy úgy teszünk, mint aki számára nem nyilvánvaló: a Házsongárdi temető történelmi magyar emlékhelyként felszámolódóban van. Immáron jó ideje. Köztemetői sírjait a töredéki kisebbségbe szorult eredeti városlakosság soraiból nemigen van, aki megváltsa, ugyanezen populáció korlátozottsága pedig magát a frissen elhunytak légióját sem gyarapítja már nagyon. A korlátozott számú sírhelyeken gyakran és egyre jellemzőbben elkövetkező rátemetkezés így szükségképpen a később betelepült, túlnyomó többségbe került népekből verbuválódik, amelynek etnikai hullámai lassan, de biztosan a semmibe mossák a régi temetkezőknek legalábbis a fejfáit, sírköveit, az ezeken valaha olvasható (név)feliratokat. (Magukat a csontokat, koponyákat nem feltétlenül, azok igazán tartós anyagból vannak – legalábbis a betűhöz, a nyelvhez, a kultúrához képest.) S adminisztratív gyorsítás is pergeti a pusztulás-mementók *pusztulásának* sebességmérőjét. Kevés a tér, nagy a zsúfoltság, hogyan is maradhatna *terrénum* a régmúlnak, amikor a közelmúlnak, a tegnapi elmúlásnak sem jut elég... Mely felfogás, hivatkozási alap, az érdes, voltaképpen sértő eljárás eufemisztikusan szólva is kissé álságosan lépi át gyakorlatilag a kulturális (ön)érték valakik számára bizonyára valóban „értelmezhetetlen” szempontját. Mert a jövőtől, sőt már a jelentől való megfosztás szándéka a múlt elvételeként ízléstelen gesztusába, eszközébe torkollik. Vajon nem tudna máshol új temetőt nyitni magának a modern társadalmi tömeg? Megkímélve a – ha mással nem, hát – történelmi értékkel bíró rekvizitumokat.

Markó Béla józan, szolid, még csak nem is túlzottan rezignált verse az előbb leírt *tempó* tényei előtt hangzik fel. Racionálisan kárhóztatja ezt a tempót: „Ki tudja, hova sietünk. / Miért van ez a hegymenet? / Mindenki megkapaszkodik. / Előbb-utóbb a csúcsra ér.” (35–38.) Ez a csúcs és elérésének iránya – tudjuk már a vers elejéről – kisérteties vízióként irányul csak felfelé, valójában lefelé mutat vektora: a nem kizárható módon majd *őt* is elérni képes rátemetkezések újabb és újabb rétegei által mind mélyebbre nyomódva... Mégpedig ez az „ő” nemcsak valamilyen (adott etnikumhoz tartozó) egyént jelent, hanem kollektív entitásnak is vehető: bármely népre gondolhatunk. S ki előbb járhat így, ki később. Ezt belátva, illetve előadva Markó Béla tehát inkább csak racionálisan kárhóztatja a kíméletlenség tempóját (verse értelmezésében kissé elhanyagolt, mintegy átugrott középső részében szerepel az „értelmes halál” kifejezés is), ám a vége felé az egyénítő, individuális fókusz egyes számát úgy tudja a közösségi általánosság többes számának szemléleti-tájékozódási horizontjára áttolni/*átemelni*, hogy igazsága a történetfilozófiai érvényesség szilárdságának kemény kontúrjait ölti magára. Közben pedig a költő továbbra is, mindvégig: összességében allegorikus rendszerré kerekítve tűzdeli mondandójába a 'lent = fent' és a 'fent = lent' már kezdetben megadott s a nyitó sorral emlékezetesen kidolgozott azonosságlogikájának a részletekbe telepített következetességét. S a legutóbb kiemelt szövegrészben a szemlélet középpontjába kerülő egyedi szereplő, a „csúcsra jutásra” *ítélt* ember pedig „[g]yertyát gyújt, sír, silabizál. / Megkönnyebbülten leereszkedik” (39–40.). Csak guggolásba-e; sírrendezgető tevés-vevés közben látjuk, vagy ez ama alapvető, végső alászállás? (Amely tulajdonképpen felemelkedés [?].) Nos, bőségesen lehet az utóbbi, hiszen a „[m]élyes mélyben napsütés. / Helikopter-leszálló is talán” (41–42.). Vagyis: *ama* nevezetes magasmélységről, mélységmagasságról van szó továbbra is, és csak részlettrúvj, hogy a csavarszárnyú

repülő leszállópályájának a pusztá föld éppúgy megteszi, mint az egyenes háztető vagy nagyobb torony síkfelülete. Mert hát úgyis, akárhogyan is a *mélységes mélybe* transzponálódik a mondott hely... S ha mindezek után kissé váratlan a minden élőnek/testnek útja mint kiterjedtebb tapasztalat, attól még igencsak érvényes igazság: „Valakire majd rátemetkezünk. / Valaki egyszer ránk temetkezik. / Hol-tunkban folyton fojtogat.” (43–45.) Persze, ha fojtogat, az a zsúfoltságtól, a kulturális megférhetetlenségtől, annak 'történelmi' léptékű szításától van. Ennek a felismerésnek a fényében értendő a viszonylagosító, helyre tevő, tulajdonképpen a valódi, a megfelelő helyre rakó figyelmeztetés: „Ki fent van, az van legalul.” (46.) Tehát a pillanatnyilag a talajszinten álló egyén, nép, nyelvhasználó, kultúrabirtokos, társadalmi többség, impérium stb., aki/amely birtokban lévőként rendezkedik a sírkertben aktuálisan, az a tótágas-hierarchia értelmében a rangsor (leg)alacsonyabb fokán van ahhoz képest (bizonyos szempontból), aki annak a (leg)magasabb fokán leledzik. KI LENT VAN, AZ VAN LEGFELÜL [veszélyeztetettségi, abuzáltsági, erkölcsi fölényben] – fordíthatnánk meg és ki az okfejtést, valóságos *üzenetét* a megfelelő fogással, eljárással megfejtve. Mégis (?), a szó/betű szerint kimondott, előbbi „legalulhoz” kapcsolódik a következő (említési) impulzus, nevezetesen annak leírása, megragadása, hogy a *föld színén* mi van, mi jellemző, milyen lehetőségek adódnak. Nos, „[i]delent virág kapható” (47.). Tehát a stabil, ámde sivár, nyomasztó gyertya- és koszorúkos, a halálzásikellék-bolt szintje. A köznapi, a realisztikus mozgás emelete, amely azonban mindenképp az alap, akármilyen irányba képzeljük is el a rá épített többi emeletet... S ha mármost ehhez közvetlenül, egyben kissé akusztikailag szimplifikáló gesztussal érkezik meg azonnal az általános érvényű igazság, úgy ennek a momentumnak a 'formai' kialakítottsága, vagyis az újabb sorok közül az elsőnek a szótagszámi simulását, párrímes tapadását követően azután előbb kifordulás történik a rímelésből megint, majd igen hamar új rímelési mikroegységbe, ismételten egy rímpári pántoltságba fordul a szöveg, immár az egész vers végét, hangzásilag is frappáns lezárását elhozva: „Minden temető kaptató. / Elfogy a betű felfelé. / Más nevek, más nyelv, másféle kő. / Néhány évre még kibérelhető.” (48–51.)

Habár a vers most taglalt fertályán 8–10-es szótagszámmal s relatíve nagy munkafelületen stabilizálódni látszik a sorok jambikussága – e viszonylag bő mértékű szabályosság egyébként nagyban hozzájárul a litániás hangulat véglegesedéséhez² –, azért a mondott jambizálás ellenére (hiába kötődik ahhoz általában a hangzásokomfort és ezzel egyfajta olvasási, befogadási hedonizmus érzete/képzete) a dikcionális-szövegi eldolgozottság foka nagyon messze áll itt valamiféle harmonikus kiegyensúlyozottságtól. Csak a 48–51. sorokat még egyszer, szorosan visszanezve világosan érzékelhető, hogy ez az összesen négy sor legalább háromfelé dülöngél, de talán inkább egyenesen négyfelé, hiszen a záró, rímösszefogott sorpár első felének nominális állítása tárgyias felsorolást jelent, míg a második fele, a befejező lehetőségállítást gyűjtőpotencialitást fogalmaz meg valamennyi előbb említett elemre vonatkozóan. Vagyis voltaképpen a párrímmel összefűződni látszó végső sorkettős maga is lényegileg kétfelé hull intenció, modalitás tekintetében. Kicsivel előbbre a 48. sor vegytiszta szentenciája a 49.-ben tapasztalati megállapításba áttűnőnek, tehát legalábbis empiriaszennyezett, -esetlegesített igazságérvényűnek érződik. Így aztán 'minden' szempontból (mondattan, hangzás, hangsúlylejtés, metrika-verselés, rímesség) diszharmonikus elegyet alkotó alak-elemek keresztezik, metszik (el) errefelé egymást, mely elemek között a (szándékos!) 'vaksággal' kopogó dejambizált deformátumok ruháját magukra öltő sorok/sormondatok is akadnak. (A szövegrészben található majdnem valamennyi 8 szó-

tagosnál nem hosszabb verssor ilyenek tartható.) A záró párrímmel összekapcsolt két sor viszonylatában azonban ez a megfigyelés nem áll, igaz, ezekre jó szívvel rá is mondható a totális, kiterjeszkedő jambizáltság. Míg egy másik, szintén közeli párrímes sorkettős egyenesen a csasztuska szintjére számúzi le magát (nyilván ez is szándékos).³ Igen ám, de éppen ezen kvázi egység megállapításairól mondható el emblematikusan, hogy a *lentfent* vagy a *fentlent* (ahogyan tetszik: a földi sík) plasztikussá tételére, illetve a kezdettől fogva sugallt és következetesen képviselt logikai paktum megerősítésére szolgálnak, kulcsjelleggel! Az összekuszálódó formaelemek tehát belsejünkben töredezett, szinte esetlegesnek látszóan egymásra halmozódó gondolati mozzanatok hordoznak, prezentálnak, csakhogy eme gondolatok súlya és érvényessége összességében aligha megkérdőjelezhető, és főként: egységes, következetes allegorikus rendszer darabjaiként gyűrődik össze végül ezeknek a megállapítás-foszlányoknak a mondandója.

A *Házsongárdi kalauz* – melynek *kalauzolása* messze nem merül ki a Kolozsvár egyik városrészében található temetkezési hely határainál – kidolgozottságát, elenyedettségét, szabályosságát tekintve nem kiált kreatívírás-órákon történő példálózás, tanítás után. Megerősítve azt az általános megfigyelésemet, miszerint a világliteratúra és nemzeti irodalmunk legemlékezetesebb, talán legjelentékenyebb versei formálisan tekintve nem mindig (lennének) 'kifogástalan' darabjai a verstani mintatáraknak. Töredezett, meg-megbicsakló vonalvezetésű itt a beszéd, mintha elhallgatások, elhallgatás közeli pillanatok mélypontjai (a megilletődés levegőritka magaslati pontjai?) után szívna fel magát ismételten a folytatódásra, önmaga folytatására, tovább- és végigvitelére a vers. S amikor (éppen) folytatódik a szöveg, mintha nem feltétlenül ugyanaz menne tovább, ami korábban látszott érvényben lenni, tárgyalatni, hanem valami más, valami zökkenő utáni esetlegesség; ami tehát egyáltalán jönni, következni, ott állni, oda kerülni: *tud*. Képes.

A korábbi szövegkiemeléseknél részben már érintett 29–40. sor jó példája a különféle irányokba billenő, botorkáló retorikai kezdeményezéseknek. Ezek között kétszer is előfordul a „ki tudja” kérdés (kétkedő kijelentő fordulatként); ez mintha egységesítené az előadást, gondolatrítmust kezdene felvázolni, mígnem egy valódi kérdő modalitású közlés bukkan fel csatlakozólag, a 36. sorban, melyre viszont (?) mintegy feleletül következik az aztán a mikroperiódusnak (tehát a 40. sorig számítható egységnek) már egészen a végéig tartó cselekvéssor-felsorolás (megint egy apró gondolatrítmus-mintázatot kirajzolva). A figyelem elemeként mármost logikus, hogy miután valaki „leereszkedik”, arról kerüljön szó, mi van a „mélyben”. Kiemeltük, idéztük már, s ez, hát, ismét, illetve továbbra szintén, megfelelné – még ha *ad absurdum* (el)víve, a modern technicitás felé mozdítva is – a vertikálisan tótágast álló szemléletnek, amely kezdettől fogva szervezi a vers logikáját... Csakhogy a tárgyas leírás (egyelőre) nem folytatódik, hanem rögtön megtörik, s képzelgő, jövőlátó általánosérvényűség-kijelentés megállapítása váltja fel. Ez pedig konkrétan a *rátemetkezés* motívuma, amely a vers előbbre álló helyeiről már eléggé ismerős. A 4. sorból, majd 17–18. sorból, bővített variációban. Ugyanúgy szövegtagoló funkciójú ismétlésmozzanat ez, mint ahogyan a 3./14. sor felismerhető összefüggésének struktúrája („Körös-körül már minden temető. // Rétegelt halál mindenütt”). De hogy egyúttal világosan struktúraképző beszédosztatokat nyitnának ezek, az ilyesmik, tehát mindig a vers egy-egy jól elkülöníthető tárgyalási részegysége indulna meg a nyomukban? Az a klasszikus költészet és a hagyományos eszköztárú versértelmezés bizonyosságával aligha állítható.

Az itt górcső alá vett szöveget valamiképp kifejezetten 'megvédeni' akarva (amire persze ennek a teljesítménynek nincs igazából szüksége) teljesen felesle-

ges lenne olyan, a bevezetőben már taglalt evidenciát újra felhozni, hogy sokszorosan bizonyított formaművész írta. Akinek éppenséggel a *Házsongárdi kalauz* első, folyóiratbeli közlése évében újra megjelent egy tisztán szonettekbeli álló verseskönyve.⁴ A (mindenkori) Markó-sonettet természetesen lehet külön és közelebről vizsgálni a petrarcai eredetű műforma konkrét alakzatai, irodalomtörténeti megvalósulásai között, de amennyiben nem az ennyire eklatánsan „virtuóz” strófa- és rímképletek között keresgélünk, úgy rátalálhatunk a lírai kifejezés másfajta, éspe-dig szintén újabban megvalósuló eldolgozottságára, kiegyensúlyozottságára is költőnkél. *A haza milyen?*⁵ című, még nem régi kötet verseinek túlnyomó többsége közeledik a prózaállaghoz; szakaszbontás nélküli tömbök, ívesen hajló, elejétől a végéig összefüggő megszólalások, *enjambement*-os, ’feszített víztükrű’ sorok egymásutánjából épített szövegek, ebbéli kialakítottságukban messzemenő egyöntetűséget felmutatva. Vagyis: egészen különböző egységességek egyaránt léteznek, észlelhetők Markó Béla költészetének különböző íráscsoportjaiban, azokat jellemezve. Márpedig ezen homogén anyagok egyikébe sem illeszkedik a most részlete-tesebben megvizsgált munka!⁶ Kilóg, mindenképpen kikíváncozik belőlük, bármelyikből is: egyszerűen kitör. Minden keretből, karámból, fegyelmezettségtípusból. Nem bír magával, zaklatottságával, azzal a felindultsággal, amelyet közvetít. S amelyet, persze, megfegyelmez, s szelíden ad elő végtére is, csak nem kevés nyelvi zötykölődés árán. *Formaművészünkben* a szonettek éppenséggel hallgattak, tőle a szonettek és más, így vagy úgy csiszolt költészeti ínycségeek szóban forgó verse megalkotásakor mintegy távol voltak. Kissé dadogva, darabosan, szakadozottan, valamennyire eldolgozatlanul, egyenetlenségi bicsaklásokkal tört elő belőle – a *számunkra* létező legsúlyosabb mondandó.

FÜGGELÉK

MARKÓ BÉLA Házsongárdi kalauz

*Világításkor átfordul a menny.
Lángoló szirmok a lábunk alatt.
Körös-körül már minden temető.
Nincs temetkezés, csak rátemetkezés.*

*Nőnek lefelé nekropoliszok. 5
Fejre állított felhőkarcolók.
Zsong a Házsongárd.
Sok csontváz-darázs.
Feküdtek itt már valakik.
Utána ismét valakik. 10
Akik nem itt, azok is itt.
Magyarok, magyarok, magyarok.
Majd egyre többen mások is.
Rétegelt halál mindenütt.
Kilátni sehogy sem lehet. 15
Egyik nyomja a másikat.
Nem temet, hanem rátemet.
Nem temetkezik, csak rátemetkezik.*

<i>Halálának is célja van.</i>	
<i>Azt is mondhatnám, értelmes halál.</i>	20
<i>Nem ápol, hanem eltakar.</i>	
<i>Élünk, mert emlékezünk.</i>	
<i>Már útközben is könnyezünk.</i>	
<i>A tegnap csupa ismerős.</i>	
<i>Megvállik, hogy holnap mi lesz.</i>	25
<i>Nincsen írás a koponyán.</i>	
<i>Hogy mit beszélt, miről beszélt.</i>	
<i>Valahogy mégiscsak beszélt.</i>	
<i>Ki tudja, honnan jön a fű.</i>	
<i>Ember volt itt minden fűszál.</i>	30
<i>Nem látszik rajta, hogy ki volt.</i>	
<i>Lehetett férfi, nő vagy gyermek is.</i>	
<i>Az is lehet, hogy körbejárt.</i>	
<i>Magyar is volt már, majd román.</i>	
<i>Ki tudja, hova sietünk.</i>	35
<i>Miért van ez a hegymenet?</i>	
<i>Mindenki megkapaszkodik.</i>	
<i>Előbb-utóbb a csúcsra ér.</i>	
<i>Gyertyát gyújt, sír, silabizál.</i>	
<i>Megkönnyebbülten leereszkedik.</i>	40
<i>Mélységes mélyben napsütés.</i>	
<i>Helikopter-leszálló is talán.</i>	
<i>Valakire majd rátemetkezünk.</i>	
<i>Valaki egyszer ránk temetkezik.</i>	
<i>Holtunkban folyton fojtogat.</i>	45
<i>Ki fent van, az van legalul.</i>	
<i>Idelent virág kapható.</i>	
<i>Minden temető kaptató.</i>	
<i>Elfogy a betű felfelé.</i>	
<i>Más nevek, más nyelv, másféle kő.</i>	50
<i>Néhány évre még kibérelhető.</i>	

JEGYZETEK

¹ Folyóirat(után)közlés (még): Szépirodalmi Figyelő, 2019/5, 3–4.

² Másodszer említve már a litániás jelleget nem állhatom meg, hogy külön rá ne mutassak: a vers valamennyi sora egy külön mondat, esetenként pedig (nagyon) rövid *szentencia*, akárcsak a litániaszövegek egymást pattogóan követő, önálló életet élő, külön megállapítás-momentumai.

³ Lásd a részeiben máshol kiemelt 47–48.-at: „Idelent virág kapható. / Minden temető kaptató.”

⁴ MARKÓ Béla, *Amit az ördög jóváhagy*, Kalligram, Budapest, 2019.

⁵ Kalligram, Budapest, 2021.

⁶ Ez könyvbeli helyét az *Egy mondat a szabadságról* című 2020-as kötet (Kalligram, Budapest) 167–168. lapján találja meg. Szabálytalanabb, ’ziláltabb’, sokféle verstípust felsorakoztató, egymás mellé állító gyűjtemény ez, amelynek már a címe emlékeztet *valamire*... Áthallásos, és az is akar lenni, miként a vele szomszédos oldalon elhelyezkedő *Halottak napja Transsylvaniaiban* feliratú munka (169.) vagy a szó szerint *Áthallásos vers* (170–171.). És a könyvet egy *Világítás* elnevezésű ciklus nyitja (minimum két értelemben), benne egy ugyanilyen című munkával... És a nappal/éjszaka cseréjével operáló, *Átfordítás* néven futó költemény is található ebben a ciklusban... Ugye, „[v]ilágításkor *átfordul* a menny” – kiemelés *tőlem*... Mintha minden azért állna itt, a szemléleti, gondolkodási, ritmusosztónbeli (elő)elegyben, hogy a *Házsongárdi kalauz*, pontosan úgy, megszülethessen!

LEPOLD ANDREA

Sumák propaganda

Válasz a Suttgó propaganda című recenzióra

Köszönöm Sümegi István kolléga félálomban született írását (Kortárs, 2024/11), amely szándéka ellenére példátlanul jól célzott reklám tényfeltáró kötetem számára.

A *nagy füzet kísértetei* című művemben egy több mint hetven éve kerülgetett tabut lepleztem le és jártam körül: világhírű írónők, Kristóf Ágota apját 1948-ban nem politikai okokból vagy katonaszökevényként ítélték el (és ült öt évet börtönben), hanem azért, mert közel húsz éven át szexuálisan molesztálta leánytanítványait. Tizenhét eset derült ki; ezek közül nyolc kislányt Kristóf Kálmán meg is erőszakolt. Három gyermekéből kettő író lett: Ágota Svájcból, francia nyelven jelentette meg hátborzongatóan sötét, perverziókat ábrázoló regényeit, míg Attila a Magyar Nemzet publicistájaként és népszerű krimiíróként tevékenykedett itthon.

A Kristóf-traumáról szóló összefoglaló tanulmányomat a Vasi Szemle 2022. novemberi számában publikáltam *Túllépni apánkon* címmel (olvasható a honlapomon is: kristoftrauma.hu), könyvem pedig éppen egy évvel később, 2023 novemberében jelent meg. (A szó szoros értelmében nem magánkiadás, hiszen családi vállalkozásunk gondozta, amelynek tevékenységi körébe tartozik a könyvkiadás.) Telnek az évek, és kínos a csend: a téma mindaddig szakmai visszhang nélkül maradt. Sümegi teszi most az első, ügyetlen próbálkozást.

Kutatásom jelentőségét igazságtalanul és rosszindulatúan elbagatellizálja, eredményeimet hitelteleníteni próbálja, és még olyan erkölcstelen eszközöktől sem riad meg, mint állításaim roncsoló átfogalmazása és a pontos, ellenőrizhető hivatkozások szándékos kerülése. Asszociációit és frusztrációit vetíti rám, majd számon kéri rajtam. Ráadásul úgy próbál kiosztani engem, hogy közben eltitkolja saját igen jelentős szerepét abban, hogy munkám irodalmi vonalon teljes szakmai támogatás nélkül maradt.

Nem is értem, mitől érzi magát feljogosítva erre a magatartásra. A Petőfi Irodalmi Múzeum adatlapja szerint filozófus. A Kőszegi Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (FTI-iASK), ahol „állandó kutató”, honlapján elnézően hallgat arról, hogy nincs irodalmi végzettsége, ennek ellenére az Ágota Kristóf Kutatócsoport vezetője. Ezért nevezem kollégának: kutatásunk témája, bár egészen más hozzáállással, ugyanaz, és végzettségünk alapján egyikünk sem ért hozzá. Nekem a tényfeltáró újságíráshoz kommunikáció szakos diplomám és a tíz éven át egy civil szervezetnél aktívan gyakorolt oknyomozó tevékenységem jelentette az alapot. Irodalmi, történelmi, pszichológiai végzettségem nincs. Hiányosságaimmal tisztában vagyok – ezért szerettem volna a könyvem megírásához szakmai támogatást találni, már a kezdetek kezdetén.

Az FTI-iASK kutatóival való kapcsolatomban vagy inkább annak hiányosságai bonyodalmasak, de jól tükrözik a magyar értelmiségi körök halálos betegségeit: a szakmai féltékenységet, az etikátlanságot és a kirekesztést.

Köszönöm a szerkesztőség nagyvonalú felajánlását a viszontválaszra, de nem kívánok élni vele. Már csak azért sem, mert nem szeretném, ha ez a nagy múltú folyóirat holmi szappanopera színterévé válna. Mindössze annyit kívánok leszögezni, hogy a főnti írás egyetlen érdemi ellenvetést sem fogalmaz meg a recenziómban tett állításaimmal szemben; több olyan, személyemre vonatkozó kijelentést tesz, melyek hamis volta néhány internetes kattintással igazolható; olyasmiket konfabulál, amiknek – tanúkkal és dokumentumokkal bizonyíthatóan – éppen az ellenkezője történt.

Sümegi István

A szerkesztőség mindkét fél véleményének közlésével lezártnak tekinti az ügyet.

Sümegei elhallgatja és elferdíti a valóságot, mikor azt állítja, „az igazságot fölfedő dokumentumokat” Söptei Imre és Mátay Mónika történészek (szintén a kőszegi kutatóintézet munkatársai) találták meg; felfedezésükről Mátay egy 2018-as tanulmányban számolt be; és ezekhez a tényekhez én semmit nem tudtam hozzátenni. A hivatkozott, *Hogyan lehet egy író analfabéta?* című 17 oldalas publikációban Mátay egyetlen szűkszavú bekezdést ír Kristóf Kálmán szexuális bűncselekményeiről. Ez valóban az első kortárs közlés az esetről, de csupán a korabeli újságcikkekre (Világ, Nyugati Kis Újság, Vasmegeye) hivatkozik, a döntő bizonyítéknak számító bírósági végzésre – amelyben a cselekmények részletesebb leírása és az áldozatok listája szerepel – nem. Mátay lábjegyzetben hozzáteszi: „Az esetről és az eljárásról levéltári források is fennmaradtak, bár egyes forrásokat az idők folyamán leselejteztek. A személyiségi jogok tiszteletben tartása miatt ezeket a forrásokat jelen tanulmányban nem használom.” Mátay nem is ismerte a végzés tartalmát, csak létezéséről tudott homályosan. A személyiségi jogok védelme nem lehetett indok arra, hogy a dokumentumban megfogalmazott tényeket ne tegye közzé (nevek nélkül). Valójában én küldtem át neki a végzés teljesen anonimizált másolatát 2020 júliusában e-mailben – ekkor találkozott a szöveggel először. Elsőbbségének elismerését velem szemben sosem követelte, de nem is kell, hiszen az igazságnak megfelelően részben elismerem. Sümegei viszont teljesen összekeveri, ki mit talált meg és mit publikált.

Jómagam először egy idős kőszegi hölgytől hallottam a történetet, 2019 őszén. Gyors internetes böngészés után arra a következtetésre jutottam, hogy az igazságot még sehol nem írták le, sőt, Kristóf Kálmán börtönbüntetésének okával kapcsolatban téves információ terjed. A hölgy közbenjárásával 2019 decemberében kaptam meg a levéltártól a végzés másolatát, és az első döbbenet után (a hölgy neve a megerőszakoltaké között szerepelt – ezt ő nem mondta) hozzákezdtem a további anyaggyűjtéshez. Mátay Mónika kutatási tevékenységéről csak később, 2020 nyarán szereztem tudomást egy online programfüzetből, amely szerint egy évvel korábban az ELTE egyik konferenciáján előadást tartott a kőszegi történelmi tabukról, köztük a szóban forgó bűncselekmény-sorozatról. Rögtön kapcsolatba léptem vele, és együttműködésre kértem, amit el is fogadott. Neki köszönhetem a Nyugati Kis Újság cikkét; az első televíziós riportot, amit Ágotáról láttam; és Mátay szerezte nekem az első támogatói nyilatkozatot (az FTI-iASK-tól; a másodikat a Savaria Múzeumtól kaptam), amellyel bizalmasabb iratokat is megtekinthettem a levéltárakban. Mindezeket utólag is köszönöm.

Hogy miképp lehetséges, hogy a téma egyetlen újságíró és kutató sem „harapott rá”, miután Mátay 2018-ban felszínre hozta, és helyettük miért egy ilyen kontárnak kellett sok kerülő úton, öt év múlva eljutnia az ügy részletesebb feltárásáig, mint én, magam sem értem teljesen. De sok szempontból szerencsés volt így, ahogy történt: egy ilyen kényes témához függetlenség, empátia és bátorság kellett, és ezeket a feltételeket, legalábbis nagyjából, úgy érzem, teljesíttem.

Könyvemben a bírósági végzés közlésén kívül megszólaltatok idős tanúkat és a Kristóf család egyik tagját; korabeli levéltári és magántulajdonban levő dokumentumokat mutatok fel; és a fellelhető adatok alapján jól kivehetően rekonstruálom a bűncselekmény-sorozat előzményeit, körülményeit és következményeit, továbbá a párhuzamosan futó életutakat: a Kristóf család tagjait egyenként, az egyik áldozatát pedig addig a szintig, amíg személyazonossága még titokban maradhat. Tehát jócskán kibontom, amit Mátay egy bekezdéssel elintézett.

Sümegei öt kijelentést tesz cikkében, amelyeket projekciója eredményeképpen az én „határozott kijelentéseimnek” nevez, s ezekre alapozza cikke törzsét. Őszintén örülök, hogy közülük a legelsőt, a legfontosabbat illetően valóban egyetértünk, s végre számára is megkérdőjelezhetetlen és kimondható (vagy egyelőre csak leírható), hogy „Kristóf Kálmánt 1948-ban pedofil bűncselekmények elkövetése miatt ítélték el”. Ez az első alkalom, hogy Sümegei ezt Ágota életrajzából nem cenzúrázza. (Ahogy például tette a Kristóf Ágota-emlékfal megnyitóján, a kőszegi Írótkó Hotelben 2024 tavaszán.) Az Ágota Kristóf Kutatócsoport vezetőjeként első dolga lett

volna, hogy legalább a publikálásaim után kiáll az igazság mellett, és terjeszti azt – ha már előtte sértődötten kidobott a kutatócsoportból.

Sümegei provokációjára muszáj ezt a kidobást újra elmesélnem, de ezúttal nem rébuszokban, mint a Kőszeg és Vidékében tettem fél évvel ezelőtt (*Hulljanak a könnyek!*, 2024. március 11.).

Mátayval 2021 őszén végleg megszakadt a kapcsolatom, azután, hogy átküldtem neki könyvem első, százoldalas „kézirátát”. Arról volt szó korábban, hogy esetleg lektorálná – kérttem, hogy döntse el, vállalja-e. Válasz helyett többé nem vette fel a telefont, nem hívott vissza, és nem reagált az e-mailekre. (Részben mentségére szolgáltak egészségügyi problémái.) A következő tavasszal véletlenül tudtam meg az azóta elhunyt Bokányi Péter irodalomtörténésztől, hogy a kőszegi kutatóintézetben újraindult az Agota Kristof Kutatócsoport. Bokányi csodálkozott, hogy engem nem értesítettek, hiszen az intézet és különösen Mátay ismerte az erőfeszítéseimet, s Mátay neki meg is „mutatta” a „kéziratomat”. Sümegei Istvánhoz, a kutatócsoport vezetőjéhez irányított. Reményekkel telve hívtam fel Sümegeit, aki erősen mentegetőzött, Mátayra hárítva az elmulasztott értesítés felelősségét. Ő is azt a szót használta, hogy Mátay „megmutatta” neki, amit egy évvel korábban írtam. Ezt én naivan úgy értettem, hogy valami kivonatot kaptak Mátay kommentjeivel, esetleg papíron mindent. A szétküldözgetést nem tudtam elképzelni, mert alapnak véltem, hogy tudományos körökben tiszteletben tartjuk egymás szellemi tulajdonát. A kutatócsoportnak én magam csak a néhány oldalas összefoglaló tanulmányt küldtem át (*Tülluépní apáánkón*), amely később megjelent a Vasi Szemlében. Ezt bocsátottam vitára, de arra már nem került sor. Sümegei meghívott a zártkörű tematikus sétára, amelyet Czetter Ibolya irodalomtörténész, Ágota életrajzírója és kultuszának élharcosa vezetett a kőszegi utcákon, 2022. május 18-án. A csoport egyik tagja ott elkottyantotta nekem, hogy az egész brancsnak megvan a százoldalas, kiforratlan „kéziratom”, mert Sümegei mindenkinek átküldte. Az elképedésből feleszmélve e-mailben emlékeztettem Mátayt és Sümegeit, hogy erre nem kértek tőlem engedélyt. Miért bántak úgy kutatómunkám kétéves részeredményével, mintha csak egy mém lenne, amit gombnyomással szétküldünk a világban? Mátay nem válaszolt, Sümegei e-mailjéből pedig idézek: „...az ember fia/lánya egyebek mellett azért ír, hogy azt mások elolvassák”. Azt ígérte, a dokumentumot törli, és el is felejtí, az egész történettel együtt. Mint utólag kiderült, a nevemet is törölte a csoport levelezési listájáról, pedig erről nem volt szó.

Ezek után kifejezett arcátlanságnak tűnik, hogy szakmai felkészületlenséggel vádol, történelmi és irodalmi téren. (A stílisztikát dicséri, a pszichológiai oldal erősségéről pedig szót sem ejt.) Nekem továbbra sincs hiányérzetem. Kutatási anyagomat nem akartam felhígítani mellékes szalakkal, de Ágota és Attila történelmi jellegű elbeszéléseit és utalásait, magyarázatokkal ellátva, közöltem. Az '56-os forradalomról írtam bővebben, mert Ágota első férjének, Béri Jánosnak a szerepét eddig senki nem tisztázta, és nem volt világos, miért kellett disszidálniuk. Könyvemmel én publikáltam először, hogy Béri a szombathelyi forradalmi események egyik központi alakja volt, és zsidóüldözéssel, illetve hadifogsággal kapcsolatos személyes tapasztalatai után nyilvánvalóan nem kívánt még egy politikai megtorlást is magának. (A történelmi szalok felgombolyításához egyébként kaptam háttérsegítségét, de nem történelmi minőségben.)

Ami az irodalmi vonalat illeti, perverziónal Ágota művei közül csak *A nagy füzetet* vádoltam; ezt Sümegei is megjegyzi, de hozzáteszi, hogy szerinte a többi műről is ezt gondolom. Szeretném megkérdezni, miről vitatkozunk tulajdonképpen. Arról, amit a könyvemben leírtam, vagy arról, amit Sümegei gondol, hogy gondoltam?

Szerinte mindent félreértelmezek, s erre példaként utal *A termék* című elbeszélésre, illetve *A bizonyíték* című regény Victorrról szóló betéttörténetére, de csupán a címek és a könyvem vonatkozó oldalszáma erejéig. Be kell vallanom, én Sümegeivel ellentétben nem hengegetek azzal, hogy gondolatolvasó lennék. Tele voltam várakozással, hogy na, most végre megtudom, Sümegei miben okosabb nálam. Nem tudtam meg.

Ágota műveit, elsősorban a regényeit a szerint a szempont szerint elemeztem, amit Ágota több interjúban világosan és félreérthetetlenül leszögezett: hogy nem akart semmit üzeni, csak az életéről akart mesélni. Először arról, hogy bátyjával, Jenővel hogyan élték meg a második világháborút Kőszegen (*A nagy füzet*), aztán a disszidálás traumájáról, a testvéreitől való elszakadásról és a honvágyról (*A bizonyíték*, *A harmadik hazugság*, *Tegnap*). A háborúval kapcsolatban bevallotta, hogy inkább jó élményei voltak róla, mint rosszak, és a zsidók sorsa nem nagyon foglalkoztatta. Úgy véltem, Ágota iránymutatása a szövegei értelmezéséhez a lehető legbiztosabb, megkérdőjelezhetetlen kiindulási alap. A részletekben előfordulhat, hogy tévedtem; túlkombináltam vagy sarkosan fogalmaztam valamit, de mindig hangsúlyozom, hogy nyitott vagyok az építő kritikára, ha az konkrétumokat tartalmaz, és megfelelően alá van támasztva.

Ágota valóban nem „gonosz pedofil propagandának” írta a műveit. Önterápiás céllal alkotott; joga volt kiírni magából azt, ami fáj, és meg is jelentetni, sőt, örülni a sikerének. A felelősség inkább azoké, akik józan eszük sugallatát és részben a szerző iránymutatását is figyelmen kívül hagyva téves kategóriába sorolták *A nagy füzetet* („posztmodern háborúellenes dráma”), és beirányították a tananyagba, svájci és francia kiskamaszok kötelező olvasmányai közé. Így lett Ágota műve pedofil propaganda.

Természetesen nem azt kifogásolom, ha egy mű kegyetlen, hanem azt, ha a legnagyobb borzalmakat éretlen fiatalokra erőltetik rá. Több fórumon is elmondtam, hogy Kristóf Ágota *Trilógiájára* 18-as karikát tennék. Különösen azért, mert a különböző szexuális devianciákat (szex gyerekekkel, kutyával, ostorral, vizelettel, gyilkosság közben) érzelemmentesen és ítélet nélkül ábrázolja, pedig nagy részük diagnosztikai kritériumokkal jól leírt mentális betegség, ezen felül némelyik bűncselekmény is. Ezek elkövetőit Ágota mégis pozitívként állítja be, főként azért, hogy a pedofil cselekmények áldozatai, a főszereplő fiúk ragaszkodnak hozzájuk, és jó kapcsolatban maradnak velük.

Szász János óriási felelősséget vállalt, mikor megfilmesítette *A nagy füzetet*. Ki kellett hagynia jó néhány jelenetet, amit képernyőn nem bírta el az ember gyomra. Ha ezt nem tette volna, *A nagy füzet* című film illegális tartalomként a dark weben pörögne, pedofilok és más pszichiátriai betegek nagy élvezetére. Egy regény esetén persze a borzalmas képeket a szöveg alapján a saját agyunk gyártja és cenzúrázza, és egy érett, egészséges felnőtt a szerző helyett adekvát érzelmeket és ítéleteket kapcsolhat hozzájuk. De teljesen világos, hogy egy ilyen transzgresszív regény nem gyerekek vagy éretlen fiatalok kezébe való. Meglepő módon Süme-gi ebben egyetért velem, igaz, ezt a fontos véleményét a lábjegyzetbe száműzte.

Érvelése nem csak irodalmi téren sántít. Kaptafájánál maradva, a logikáról okoskodva belesétál a saját csapdájába. Szerinte csak feketében és fehérben tudok gondolkodni; ha valaki nem az egyik, akkor nyilvánvalóan a másik. Pedig ő teszi ezt: feltételezi, hogy a svájci és franciaországi szülők többsége nem kifogásolta, hogy *A nagy füzet* a gyermekeik számára kötelező olvasmány; elfelejti, hogy erről nincs adat; továbbá, aki nem kifogásolta, nem biztos, hogy helyesli. Valószínű, hogy a szülők nem csekély hányadának eleve fogalma sincs, miről van szó. Én nem tudok egyetlen nyilatkozatról sem, amiben szülő kifejezetten azért protestált volna, hogy *A nagy füzet* vagy az egész *Trilógia* igenis maradjon kötelező. És ha az ellenzők tényleg kisebbségben vannak is, ez nem jelenti automatikusan azt, hogy kéréseiket le kell söpörni az asztalról.

Süme-gi bántalmazási ügyekkel kapcsolatos tudatlanságát és tapintatlanságát jelzi, hogy bár maga is használja a „kollektív hallgatás” kifejezést, számon kéri rajtam, miért nem kerestem fel a bírósági végzésben szereplő névsor alapján a további áldozatokat. Felhívom figyelmét, hogy egy 76 évvel ezelőtt lepleződött gyermekzaklatási ügyről van szó, és akikről beszél, ma már nagyjából 83-107 év körüli hölgyek. Többségük szó szerint hallgat, mint a sír. Érzéketlen és etikátlan eljárás lenne ajtóstul berontani családokhoz egy levéltári dokumentumot lobogtatva, amely szerint valamelyik felmenőjüket kislánykorában megerőszkolta vagy molesztálta a tanító bácsi.

Én azt az eljárást választottam – és ma is ezt látom etikusnak –, hogy az ügyet a nyilvánosság elé tártam. Az áldozatok neveit csupán arra használtam, hogy összehasonlításokat végezzek az iskolai naplók névsoraival, s ezáltal felállítsak egy hozzávetőleges statisztikát arról, hányan lehettek közülük csikvándiak, hányan kőszegiek. Azután igyekeztem a neveket elfelejteni. Amelyik családra munka vár ezzel a traumával kapcsolatban, az előbb-utóbb szembesül ezzel. Így tiszteletben tartom érzelmeiket és a hallgatáshoz való jogukat, és nem teszek erőszakot kívülállóként a családi igazságok sorsán.

Talán lesz majd fórum, ahol kutatásom hihetetlen fordulatairól, meglepetéseiről, érzelmi mélységeiről, elakadásairól és a kegyelemteljes tovább-billenésekről mesélhetek. Most csak kifejezném sértettségemet a tanúk nevében is: Sümegi elbogatellizálja a „terepen” történő adatgyűjtés pótolhatatlan és igen időigényes munkáját, amely az empátián kívül nem kevés szervezőkészséget, találékonyságot és rugalmasságot kíván, továbbá ilyen idős tanúk esetében versenyfutás az idővel. Íróasztal mögül filozofálgatni nyilván könnyebb.

A Kristóf családnak is lehetőséget adtam a megnyilatkozásra; ez jelentősen növeli a történet hitelességének fokát. Végül csak az azóta elhunyt Ujlaki Ágnes, Kristóf Attila özvegyét sikerült megszólaltatni, de ez nem kevés. Elmondta, hogy a rokonságból ő a legidősebb generáció utolsó tagja, és még személyes emlékeket őriz Kristóf Kálmánról. Csak a koncepció perről szóló családi legendát ismerte, és mélyen megrázta az általam feltárt valóság. (Ágota fiával és az ő unokatestvéreivel is felvettem a kapcsolatot, de vagy semmit nem tudtak nagyapjuk börtönbüntetéséről, vagy nem kívántak nyilatkozni.)

Könyvem másfél évvel ezelőtti megjelenése látványosan lebontotta az emberek bizalmatlanságát; azután a szívek, szájak már könnyebben megnyíltak. A kőszegi és csikvándi bemutatóim során több irányban újra „szimatot kaptam”, és új tanúkat ismertem meg. Az utólag született cikkek, interjúk honlapomon, a *kristoftrauma.hu*-n, a *Cikkek* menüpont alatt olvashatók. Például az, amelyben a 14 éves Zámolyi Irén 1939-ben elkövetett rejtélyes öngyilkosságát járom körbe egy barátnője és egy rokona segítségével. A csikvándi szóbeszéd szerint Irén azért lett öngyilkos, mert teherbe esett Kristóf Kálmántól, és családja nem kért ebből a szegényből. (Az áldozathibáztatás tipikus esete.) Sümegi kollégának viszont a legfrissebb interjúmat ajánlom figyelmébe (címe: *A tanárok is féltek tőle*), amelyben egy 89 éves néni elmeséli, Ágota milyen kíméletlen besúgója lett a kommunista rendszernek apja gyermekmoleesztálási botránya után, s a kőszegiek egy része emiatt mennyire ellenzi, hogy a város díszpolgára maradjon, és utcát nevezzenek el róla.

Biztos vagyok benne, hogy az ő ellenszenvükön sokat enyhítene, ha az eddig takargatott igazságok nyíltan kimondatnának, elismertetnének, és besorolhatnának az evidenciák közé. Ez lehet a záloga annak, hogy a Kristóf Ágota-jelenség pozitívumai több befogadóra találjanak.

Sümegi öt, nekem tulajdonított állítása közül még csak az elsőt említettem. A további négy, amelyek szerint (2) az apa bűne átszállt gyermekeire; (3) Ágota és Attila tudatosan félrevezette a közvéleményt; (4) Ágota művei perverzsek; illetve (5) Ágotát megerősökölt az apja, és maga is perverzzé vált – felkeltik bennem a gyanút, hogy Sümegi vagy félálomban olvasta a könyvemet, és szavaimat összekeverte a saját fantáziájával, vagy alapvető szövegértelmezési problémákkal küzd. Utolsó állítása különösen veszélyes, és őszintén remélem, a recenzió szövegezés és formázása alapján egy olvasó sem esett abba a tévedésbe, hogy tőlem vett idézetnek tulajdonítsa.

Annak a feltételezésnek, hogy Kristóf Kálmán bűne átszállt a gyermekeire is, éppen az ellenkezőjét igyekeztem tisztázni. Sümegi mentegetőzik is, hogy nem akarja felsorolni az összes utalásomat, mely szerinte a bűn „öröklésére” vonatkozik; pedig szerencsés lett volna, mert így szélmalom ellen harcol, és azt a benyomást kelti, hogy lusta volt az alapos munkához. Csak két, gyenge lábon álló hivatkozást tesz: az egyik a könyvem címlapja, a másik a megszólaltatott áldozat közlése az epilógusból. (A kettő közötti több mint 200 oldalas tartalomtól Sümegi hanyagul eltekint.) Emlékeim szerint nem magyaráztam meg, miért helyeztem el Ágota és

Attila gyermekkori képét egy rózsaszín ruhácskán, 17 égő gyertyával körülvéve, de ha ennyire nem világos, megteszem most. Mint a könyv címével is, azt próbáltam kifejezni, hogy életük végéig kísértette őket apjuk bűne. Valójában ők is áldozatok, csak gyertya helyett a kedves fotóval akartam megemlékezni róluk, jelezvén azt is, hogy a könyvnek ők a főszereplői, már csak azért is, mert az ő életútjuk és személyiségük rekonstruálható a legjobban. Az egyetlen megszólaltatott áldozatnak azért tettem fel a kérdést, hogy meg tud-e nekik bocsátani, hogy a legilletékesebb szájából hangozhasson el a felmentés: egyrészt elejét vegyük a további igazságtalan ítékezésnek, amelyre a felületes olvasó elragadtathatja magát, másrészt felszabadítsuk Ágota és Attila lelkét a teher alól, amelyet apjuk iránti önkéntelen szeretetből és hűségből magukra vettek. Eszembe se jutott volna Kristóf Kálmán arcképét „felkoszorúzni” gyertyákkal, vagy egyáltalán rátenni egy kislányruhára – ez sugallt volna igazán felháborító üzenetet! Nem is értem, Sümeginek ez miért tetszett volna jobban.

A közvélemény tájékoztatását illetően Kristóf Attila korrekt volt: inkább azt mondta meg, miért *nem* ítélték el az apját. Nővéréről írt nekrológiájában (amelynek beszédes a címe: *A gyermekkor bilincsei*) tisztázta, hogy apja nem politikai okokból ült. Ágota nyilvánvalóan sokkal több „zaklatást” élt át a média felől, mint öccse. Hogy milyen félrevezető válaszokat adott az újságíróknak, arról könyvem *A vezeklő* című fejezetében írok. (A találó megfogalmazást, hogy Ágota vélhetően vezekelt valamiért egy életen át, Mórocz Zsolt *Nyelv és száműzetés* című figyelemre méltó esszéjéből kölcsönöztem.) Ágota rafinált stratégiaként ügyelt arra, hogy a célirányos kérdésre adott feleletei ne maradhassanak fenn pontos idézetként, de utalásaiból mindenki úgy értette, Kristóf Kálmánt katonaszökevényként vagy politikai okokból csukták le 1948-ban, és Ágota soha nem kért helyreigazítást. Ő igenis tudatosan megtévesztette a közvéleményt. Igaz, egy percre sem kértem rajta számon ezeket a hazugságokat. Ágotának nem volt feladata a családi szennyest a nyilvánosság elé tárni. Ez az újságírók és a kutatók dolga lett volna, például az Ágota Kristóf Kutatócsoporté, akik nap mint nap azok között a falak és emberek között közlekednek a községi utcákon, amelyek és akik hetvenhét éve tudják a fájó igazságot.

Azzal kapcsolatban, hogy Ágotát megerőszkolta-e az apja, nincs bizonyíték. Gyanú van, és azt tápláló utalások; továbbá Ágotán – két fivérével ellentétben – a krónikus traumák túlélőinek szinte minden tünete felfedezhető (ő és családtagjai visszaemlékezései, valamint a műveiből tükröződő világlátás alapján). Valószínűleg soha nem lesz a gyanú sem megcáfolva, sem igazolva.

Ujlaki Ágnes mesélte, hogy Ágotát is megvizsgálta nőgyógyász a botrány idején; ő egyenesen Ágota szájából hallotta ezt. Sümegi ezzel kapcsolatban újra beleesik az iménti csapdájába: arra következtet, hogy ha Ágotát megvizsgálták, de nincs a neve az áldozatok között, akkor a vizsgálóbíró bizonyára elvetette a feltevést, hogy Kálmán a saját lányát is bántalmazta. Tehát ha valami nem fekete, akkor fehér. Felhívom Sümegi figyelmét, hogy van még egy szürke zóna: a gyanú fennmaradt, de nem sikerült bizonyítani. Családon belül bántalmazott gyerekek gyakori védekezőmechanizmusa, hogy nem vallanak az elkövető szülő ellen (hiszen ezzel saját létbiztonságukat is fenyegetnék), hanem kifejezetten a védelmükre siető szakemberek (rendőr, védőnő, orvos, pszichológus stb.) ellen fordulnak. Az Attila regényében olvasható baleset bizonygatása (hogy Ágota fennakadt egy kerítésrúdon) patthelyzetbe hozhatta a nyomozókat, hiszen az esetleges pozitív orvosi vizsgálatot használhatatlanná tette.

Valóban bátorkodtam Ágota és Attila fikcióiból idézeteket kiragadni a valós történet elbeszéléséhez. Tettemet a következőkre alapoztam. Először is, Attila több mint húsz évvel az *Oidipusz körbejár* című regénye megjelenése után nyilvánosan elismerte (várt ezzel Ágota haláláig), hogy a kötet önéletrajzi regény; majd özvegye, Ujlaki Ágnes 2022-ben folytatott levelezésünk során tisztázta, hogy a főszereplő család története a Kristóf család valósága volt. Attila szinte csak a tulajdonneveket cserélte át. Ezek tények. Másodszor, Ágota számtalanszor elmondta, hogy mind a négy regénye önéletrajzi ihletésű. A jelenetek többsége nyilván szimbo-

likussá torzult, de egy-kettő valóságát maga Ágota igazolta interjúkban, sok más pedig párhuzamba állítható Attila már hitelesített elbeszéléseivel.

Hogy az állítólagos fikció mennyire valósággá élesedhet ennyi év után is, arra jó példa a legutóbbi interjú, amely a honlapomon olvasható (*A tanárok is féltek tőle*). Ebben igazolást nyer Ágota kamaszkori ügye, az illegális határátlépők feljelentése, amelynek két időszakban történő elbeszélésére korábban Attila regényében figyeltem fel. Ez a bámulatos azonosság a néni visszaemlékezése és Attila narrációja között figyelmeztető jel Sümegi és társai számára, hogy nem szerencsés mindenáron a szőnyeg alá szorítani az irodalmi szövegekből előtörni kívánó tényszerű realitást.

Egyébként van abban ráció, hogy „minden lehető rosszat elmondok” Kristóf Ágotáról. (Köszönöm ezt a megfogalmazást; a „lehető” szó teljesen helytálló.) Valójában ellensúlyozni akarom a „glóriacsínálást”, ami már elég régóta folyik, főleg kőszegi és szombathelyi értelmiségi körökben. Ágotáról már minden „lehető” jót elmondtak. Legyünk korrektek, és fedjük fel a fájó vagy elborzasztó igazságokat is! Nekem addig kötelességem folytatni a tevékenységemet és hirdetni a „Kristóf-trauma” történetét, amíg Ágota közvélemény elé tárt életrajza cenzúrazatlan és teljes nem lesz. Ezalatt csupán annyit értek, hogy legyen benne említve a gyermekek elleni szexuális abúzus, amit apja elkövetett, s hogy ez témát és motivációt jelentett számára alkotói munkája során. Ez nem „rosszindulatú hazugság”, „elferdített negyedigazság” vagy „zavaros ügy”, ahogy Sümegi vádaskodik – ez tiszta sor!

Írásában Sümegi egyre merészebben bánik engem illető jelzőivel és a hasonlítgatásaival, míg végül úgy beszél rólam, mint titkosszolgálatok aljas eljárásait alkalmazó propagandistáról. Az igazság kimondása nem propaganda, az elsumákolása viszont az!

Záró soraiban nem kevés pátosszal úgy fogalmaz, most megcselekedte, amit a „haza” megkövetelt tőle – mintha bármiben is hasonlítana egy csatában elvérzett spártai hősrre azzal, hogy steril körülmények között összetákolta egy komolyan nem vehető dorgálást. Egyébként is, mi ez az idézőjeles „haza”? Mundér? Vagy inkább slepp?

Vagy pusztán önérdek. Hiszen megemlíti, hogy éppen egy Kristóf Ágotáról szóló könyvön dolgozott – onnan kellett kiszakítania magát (vagy szakítottam ki én őt, áttételesen), hogy megírja élete első negatív recenzióját. Bizonyára bosszúságot okoztam neki: művéből már bajos lesz kihagyni az abúzus-elemt, hiszen amit a bántalmazássorozatról leírtam, már el nem tűntethető, és lényegét tekintve megcáfolhatatlan.

Sajnálom. Itt az idő félretenni a személyes sérelmeinket, és egy közös célért együttműködni, amennyiben van ilyen. Miért ne lehetne?

Továbbra is várom az építő jellegű szakmai (történelmi, irodalmi, pszichológiai) párbeszédet.

Zalaegerszeg, 2025. január 9.

STURM LÁSZLÓ

„Az írás megváltoztatta a világnézetemet”

Grendel Lajos: Összegyűjtött elbeszélések

Alighanem a felvidéki – (cseh)szlovákiai magyar – írók közül a Léván született Grendel Lajos (1948–2018) a legismertebb és a legelismertebb. Főleg regényei keltettek visszhangot. Egyesek korai trilógiáját vélték csúcsteljesítménynek, mások abban még helyenként – nagyon helyenként, de akkor is némileg zavaróan – mesterkéltn modernkedést vagy műgondhiányt éreztek, és a későbbiek közül választottak féműveket. Az ezredforduló körüli irodalomelméleti csatározások egyrészt ráirányították a figyelmet, másrészt torzítottak (pró és kontra) a megítélésén. A lényeg azonban, hogy minden írását kedvvel olvassuk – olvastatja magát –, és a nagyon jó és a még jobb között keressük a helyét, ha ítésként is fel akarunk lépni. Többek között Mikszáthra hasonlít, tágabb értelemben vett földijére, akivel az író maga is elismeri az alkati rokonságot. A bölcs humor, a nagy életismeret, a kedvelt kisvárosi helyszín, a mesélőkedv és a szeretetteli irónia köti őket egymáshoz.

Tudtuk, tudható volt, de most újra megbizonyosodhatunk az egykori alkotótárs és barát, a felföldi magyar irodalom legszorgalmasabb gondnoka, Tóth László által összeállított kötetet forgatva, hogy Grendel novellaíróként ugyancsak a legnagyobbak között van, életműve (a regények meg a novellák mellett még az esszékre kell majd figyelniük) egységes, mind színvonalában, mind szellemiségében. Érdekesség, hogy az író életében megjelent első és utolsó könyv is elbeszéléskötet.

A jelen gyűjtemény az egykori kötetek szerint hozza a novellákat – *Hűtlenek* (1979), *Bőröndök tartalma* (1987), *Az onirizmus tréfái* (1993), *A szabadság szomorúsága* (2002), *Rossz idők járnak* (2016) –, a végén pedig függelékként közli a kötetben meg nem jelent írásokat. (Az utóbbiak egy része még a némileg zsenge kezdetekre vet fényt, három a *Rossz idők járnak* után keletkezett, a többi valamilyen okból kimaradt a könyvekből. A kimaradás többnyire minőségileg indokolható, de itt van például a *Süllyedő hajón*, amivel én valaha egy antológiában találkoztam, és rendszertelen Grendel-olvasmányaim során az egyik maradandó élményem lett.)

A *Hűtlenek* kötet még – az utószóíró Tóth László szavaival – „nem ütött el kora novellisztikájának tisztos teljesítményeitől”. Ez a szakirodalom általános véleménye, és inkább a későbbiek, a *Bőröndök tartalmával* éretté váló elbeszélői hang előzményeit – a létszorongást, a széteső magyar felvidéki polgári világ és a kisebbségi helyzet rajzát, a fantasztikum beszüremkedését – keresik benne, mint önértékeit. Pedig vannak „tisztes” értékei, három-négy halványabb (zavarosabb) novella kivételével (*Mire lehull a hó*, *Szép história*, *Egy este Amerikában*) ma is élvezhető, még ha valóban nem is tennénk egyiket sem egy szigorral összeállított válogatásba. Az író saját bevallása szerint még olykor széteső a szerkezet, olykor

A kutatás a Magyar Művészeti Akadémia Művészetelméleti és Módszertani Kutatóintézetének finanszírozásával és megbízásából készült.

homályosak a képek, olykor lefaraghatók lennének a töltelék szövegek, erőltetetten rántódik a szürreális a realishoz.

A *Hűtlenekben* feltűnik, hogy több novellában rosszkedvű diákok és tanárok a főszereplők. Az iskolai környezet a nagyobb világ hatalmi viszonyait képezi le, ezek állnak a kötet középpontjában. (Aligha véletlen, hogy az írások nagy része egy lendülettel, a kétéves katonai szolgálat után tört elő a fiatal íróból, mintegy tízéves publikálás, készülődés után.) A látható, bevallott, hirdetett nézetek mögött valójában kusza és tisztátalan erővonalak irányítják a világot. Az elbeszélő általában egyes szám első személyben tudósítva vezet be a külvilág iránt eleve bizalmatlan fiatalok eszmélkedésébe. A diáktörténetekhez hasonlóan egyértelműen a hatalmi kérdések vannak a katonatörténet középpontjában (*Tizennyolc nap*), de beleláthatjuk őket a többibe is, akár a *Nászúton* mozaikos jelenetekből megismert csendes házassági válságába. Érzik a szereplők a világ hamisságát és manipuláltságát. A *Tizennyolc nap* katonája fogalmazza meg a jellemző szituációt: „Ördög tudja, hogy kicsoda. Egy óráig sem szeretnék a hatalmában lenni, pedig máris abban vagyok.”

A fő törekvés a tisztánlátás. A diákok, a fiatal tanár, katona és a többiek szerepeket, rögzült sémákat, „cirkuszt”, „színhátékot” észlelnek maguk körül, és egy közeledő döntési helyzet előérzetében szeretnének rajtuk átlátni, eligazodni. A *Tantörténet* elbeszélője az osztályfőnök Irénke súlytalanságát rögzíti már rögtön a kezdetben: „haragja legtöbbször csupán afféle lélektani fogás volt. Haszon-talan, átlátszó trükk.” A katasztrófát az okozza, hogy feltűnik az osztályban egy új fiú – a „siposseggű” –, aki értelmezhetetlen: „Bálint átlátott a szitán. Átláttunk Pribelszkyn, átláttunk a tanárainkon, csak a siposseggűn nem látott át senki sem. Pedig Bálintnak jó szeme volt.” Legegyértelműbben megint a felnőtt mondja ki, a fiatal tanár, akit igazgatója egy olyan nyomozással bízott meg, amelynek szálai az igazgatóhoz vezetnek: „Elnézést – mondom kínomban. – Szeretek tisztán látni” (*Tanügy*). Vagy a katona: „Mióta várom már, hogy tisztázzak magamban mindent, és sohasem megy.” Nem megy könnyen a rendteremtés, hiszen nemcsak a hálózat szövevényes, de a külső görcsök belsővé is váltak. Ahogy az életveszélyes próbatétel során magára hagyott Samuka ismeri föl „a közönséges és megszo-kott élettörvényeken kívülre” kerülve: „Egy csomó reflexet neveltek belé otthon, gondolta, a saját sunyi reflexeiket, reflexcsókot búcsúzásokor, reflexlevelet arról, hogy szerencsésen megérkezett, reflexdurvaságot a feltörő érzelmek ellen. Ez volt ő. Eleven reflexkódex” (*Samuka*). (Két késői novella – *Stolcz, Sírógörcs* – mélyről feltörő, érthetetlen zokogása ezt a gátként szolgáló durvaságot mossa ki majd.)

Mi van a romlás mögött? Nincs határozott válasz. Felrémlenek a háttérben a tragikus történelmi események, a kisebbségi lét terhei, a szegénység. Belőlük ered tán a durván nagyoló szemlélet (*Tantörténet*: „Irénke szerint valaki vagy abszolút megbízható, vagy teljesen megbízhatatlan”) és a közösségi kapcsolatok el-sorvadása (*Tizennyolc nap*: „Cirkusz az egész [...] Hiába, megszakadt az összeköt-tetés [...] Hiányoznak az igazi kapcsolatok”).

A *Bőröndök tartalmában* már az érett Grendel hangját halljuk. Nem annyira a társadalmi-hatalmi viszonyokra összpontosít, hanem – az adott konkrét viszonyok között megjelenő – lételméleti kérdésekre. Kulcsfogalmai az igazság, a szabadság és a sors. Az igazság itt még főleg a megismerhetőség és a művészi megismerés, valóság és fikció kapcsolatában vetődik föl. Többször már a novella fel-ütése kiemeli ezt. Ilyen *Az unokatestvér* („Minden történet elsősorban önmagából érthető meg, csak azután a körülményekből, amelyek létrehívták”), az *Egy pony-*

varegény vége („Milyen szerencse, mondhatnám, hogy a valóság és fikció határán nincs útlel-ellenőrzés, se vámvizsgálat”), a *Pogány apokalipszis* („Ez egy egyszerű, ódivatú történet”) stb. Ez az „önreflexív” (önmagát értelmező) irodalmiság megfelelt a kor igényének. Ám Grendel esetében nem romlékony divatkövetésről van szó, valódi problémákat tud általa felmutatni. Mindazonáltal a hasonló szellemiségű *Az onirizmus tréfái* után *A szabadság szomorúságában* némi elbizonytalanodás érezhető, az egyensúly a példázatjelleg felé tolódik, míg beáll a klasszikus letisztultság az utolsó kötetben, ahol már nem jellemző sem a hangsúlyos irodalmiság, sem a realitással párhuzamos fantasztikum. A színvonal a nyolcvanas évektől nagyjából töretlen (talán *A szabadság szomorúsága* darabjai hagynak némi kételyt, de ennek a pár írásnak is megvan a maga helye az életműben). Az utolsó kötet életösszegző bölcsességben talán többletet mutat, a korábbiak játékoságban, a speciális kérdések tárgyalásában, a szokványos realitástól való elrendülésben adnak mást, többet. Hangsúlyeltolódások tehát vannak a pályán, de alapvetően egységes marad Grendel világa.

Miként a *Hűtlenek* darabjaiban, a *Bőröndök tartalmában* (és a továbbiakban) is alapadottság a szokásos valóságkép hamissága, a „látszatvilág”. A társadalmi-történelmi okokkal azonban ezúttal legalábbis azonos rangú ok a megismerés eredendő korlátoltsága: „Milyen kár – mondta –, hogy a valódi életünk megismeréséhez nincsenek érzékszerveink, s így arról oly keveset tudunk. Szemünk csak azt a tartományt látja, amely a valódi életünkön kívül tenyészik. Fülünk csak azokra a hanghullámokra érzékeny, amelyeket az anyag bocsát ki. Tapintani vagy ízlelni csak azt tudjuk, ami anyag. Így aztán, miközben a valódi életünkhöz szeretnénk igazodni, mindig csak a sötétben tapogatózunk. Milyen kár, hogy amikor megismerjük a rejtélyt, éppen meg kell halnunk” (*Az unokatestvér*). A világunkat kifejező nyelv sem alkalmas a lényegi összefüggések kimondására (*Még innen: „emigrálnak tőlünk a szavak”). A valós veszélyek tudatosítása helyett pedig eluralkodik a tárgyaltalan szorongás (aminél jobb bizonyos félelem, még akár bűn által is): „El kellett követnem a legnagyobb bűnt, amit ember elkövethet, hogy feledjük a szorongást, s újra megtanuljunk félni, ahogy az méltó hozzánk. Hogy, mint esti villámfénynél, egy pillanatra messzire is látni tudjunk” (*Pogány apokalipszis*).*

Nem reménytelen ez a világ, de a pusztá politikai fordulat nem jelenthet megoldást. A jellemző című *Egy valóságos világ alapításának nehézségeiben* az elbeszélő a korábbi ellenzéki ségre is iróniával tekint (igaz, sokkal megértőbb iróniával, mint a behódolásra). Úgy mutatja, hogy szervezkedéseikben több volt a társaságkeresés és kalandvágy (a szerelmi kalandot is beleértve), mint az elszántság. A változás tőlük függetlenül érett be: „Nem vettük észre, hogy az idő nekünk dolgozik, hogy a látszatvilágban is van mozgás, tehát idő is.” Az elbeszélő kérdezi a változások után egy még mindig lelkes barátjától: „Sosem fog el az érzés, hogy az egyik látszatvilágból átléptünk egy másikba?” Nincs mivel azonosulni, mindent elönt a relativizmus: „Szomorúan állapítottam meg, hogy mindenkinek igazat adok, de senkivel sem értek egyet.” Ha a tettek nem is voltak igazán hatékonyak, a jó szándék és a viszonylagos tisztánlátás nem meddő: „Mert azért a sorsunk mégiscsak valóságos volt.”

Mindezt egy 1989-es interjúban így foglalja össze Grendel: „Ha most azt mondom, hogy legjobban az egyén szabadságának a kérdése érdekel, meg kell magyaráznom, mit értek a szabadság fogalmán: azokat a külső és belső körülményeket, melyek lehetővé teszik számunkra valamennyi képességünk és tehetségünk kibontakozását. S itt inkább a belső, mint a külső feltételekre helyezném a hangsúlyt. Ugyanis: könnyebb a társadalmat demokratizálni, mint megszabadul-

ni saját démonainktól, saját előítéleteinktől, az ideológiai hamis tudatoktól, fixa ideáinktól és a neurózisunktól.”

A modern ember neurózisaitól, úgy látszik, a szeretet szabadíthat meg. Néhány történet ugyan segít belelátni, milyen szeretetről lehet szó, de igazából nem tudjuk megragadni. Ami bizonyos, hogy nem cukros szentimentalitást jelent a szó Grendelnél, hanem végső soron Istenre mutat. És az életben ritkán adódó villámszerű belátásokra. Az *Egy valóságos világban* az egyik szereplő mondja ki: „a szabadsághoz a szereteten keresztül vezet a legrövidebb (sőt az egyetlen) út”. Az *éjféli látogatóban* maga Jézus nyilatkoztatja ki: „az élet értelmét lehetetlen megmagyarázni, csak megérteni lehet. Megérteni, miközben nincsenek rá szavaink. Vannak pillanatok az életünkben, mikor minden titok egy csapásra megvilágosodik előttünk, és nincs szükségünk szavakra. Megváltoztatni az életét ezután csak az képes, aki tud szeretni.”

Grendel tehát nem ragad bele a reménytelenségbe. Hisz, vagy legalábbis bizakodik a megértésben, a lényeg jóra fordulhatóságában. Igaz, ez kegyelemszerű, és néha szinte lehetetlennek tűnik, mert túl kell lépni a szokványos nyelven és normálisnak tűnő életmódon. A villámcsapásszerű belátás aztán jelentést ad a nyelvnek és egy új életmódnak (amelyek ha a teljességet el nem is érik, továbbra sem, de legalább közelítgetik, az erőterébe kerülnek). Az *onirizmus tréfái 3*-ban olvassuk: „A nyelv a reményből születik, és a reménytelenségben hal meg.” A kisvárosi jelen a modernné rombolt belvárossal szeretet nélküli életmódról, a reménytelenség túlsúlyáról tesz bizonyosságot (pár sorral később): „Az új, sivár házak között ki-be jár az idő. Rideg és lélektelen itt minden.”

Isten lenne a megoldás, de a modern világ gazda nélkül számol, ezért a ridegység, a bálványozás: „Mert kell egy fix pont [...] amihez tartsa magát az ember, amíg szükségét érzi, ha már az atyaistent kisöpörték a mennyországból” (*A Flóra, avagy a nagyváros rettenetei*). Így lesz a valóságból látszatvilág és az életből céljavesztett tévelygés: „Csak Isten jogosult arra, hogy igazságot szolgáltatson. Akik számára Isten messze van, hiába keresik az igazságot, egész életükben csak útvesztőben bolyonganak” (*Az onirizmus tréfái 4*). Persze, ezek mind a szereplők kijelentései, inkább próbálgatott, mint kőbe véssett igazságok. A történetek sok oldalról járják körül, igazolják vagy próbálják kikezdeni őket. Például az önbíráskodás jogosságát a *Pogány apokalipszis* veti föl zavarba ejtően: van pogány megoldás is?

Az íróhoz a kereszténység áll közelebb esszé-vallomásaiban is. Cholnoky-portréjában ennek megrendülésében ragadja meg a rossz közérzet gyökerét: „Korának, a 20. század elejének emberi válságát Cholnoky Viktor nem a társadalmi rend, az államforma vagy a nemzet válságaként élte meg. [...] inkább az egész antik-keresztény-zsidó világkép válságaként, amelynek a létfelejtés, az önzés, a haszonelvűség az eredendő oka. Ha úgy tetszik, a keresztény ember veszedelmes elvilágiasodása.” Immár önvallomásként hasonlóan fogalmaz, megint Heideggerre is hajazón, a *Roszkedvem naplójában*: „Irodalom nem hókuszpókusz-ból, hanem varázslatból születik. Számomra a jó irodalom mindig Isten keresését jelentette, vagy hogy a nem hívőknek is kedvében járjak: a Lét átvilágítását. A Lét átvilágítása csak varázslat révén lehetséges.”

A Grendelt ismerők tudják, semmiféle kegyeskedésre nem kell gyanakodniuk. Az író istenkeresése itt valóban keresés, próbálkozás, reménykedés, nem pedig valami lebutított istenkép mutogatása. Grendel a szemléletet, a hozzáállást finomítja, amely képes lehet egy tervezhetetlen, de nélkülözhetetlen fényvillanás befogadására. Ennek mibenléte aligha megfogalmazható, inkább csak az, hogy

mi zárja ki. A mechanikus gondolatok, a merevítő ideológiák, dogmák zárják be az embert úgy egy illúzióba vagy téveszmébe vagy féligazságba, hogy elveszti a belátás esélyét. Az író legfőbb törekvése, hogy fölnyissa a ránk kövült héjakat, lehántsa téveszméinket, megnyissa életünket a magasabb belátások előtt. Leleplez, de nem merül ki a pusztá szatírában vagy dezillúzióban. A tisztulás a szeretet – az azonosulás és az elköteleződés – előtt nyit utat. Ez így persze túl derűlátó. A tisztaságigény tébolyba csúszhat (*Flóra, avagy a nagyváros rettenetei, Robi és Marek*). A belátás pedig sokszor csak a sors lelepleződése, amit lehet ugyan szeretni, de ijesztővé is válhat. A Cholnokyról és a mágikus realizmusról (amit magához bevallottan a legközelebb érez) írott esszéi saját műveihez szintén jó eligazítást adnak: „S mégsem a jellemek fejlődését ábrázolja, hanem arra a drámai pillanatra összpontosít, amikor a hősök jelleme, immár készen és megváltozhatatlanul, megmutatkozik. Ez a pillanat sorsfordító pillanat is életünkben, amely vagy a bukásukat, vagy a felemelkedésüket eredményezi. [...] az írónak nem a lét megmagyarázása, hanem az átvilágítása a dolga.” A mágikus realistákról szólva folytatja a gondolatmenetet ugyanabban a kis kötetben: „Ezek a novellák a sorsról beszélnek. [...] A lélek olyan körei, olyan mélységei nyílnak meg előttünk, amelyekkel szemben a ráció operativitása tehetetlen. A létnek olyan körei, amelyeknek az átvilágítására a tudat racionális működésén nyugvó, realista szemlélet és alkotómódszer nem alkalmas, illetve korlátozott érvényű.” A realizmus elvetése nem jelenti a reális viszonyok figyelmen kívül hagyását. Sőt, a sorsra ébresztő végzet (Grendel ilyesféle viszonyt lát sors és végzet különbségében) éppen az itt és mostra irányítja a figyelmet (ezért játszódnak az író művei felvidéki alakokkal és helyszíneken): „a végzet éppen a származásunkban, a velünk született képességekben és adottságokban érzi magát a legotthonosabban. S itt nemcsak a génállományunkba kódolt üzenetekre gondolok, hanem azokra a külső téridő függvényekre is, amelyekben az életünket kénytelenek vagyunk letölteni.”

A felfedett igazságot a történet egésze közvetíti, megmagyarázni vagy kimondani nem lehet, illetve akkor már nem ugyanaz: „Az igazságot lehetetlen kimondani. Amint kimondtuk, nem igazság többé” (*Az éjféli látogató*). A történetek sem mondják ki, ha egyszerűen lejegyezzük őket. (A végtelen, sehová sem vezető lejegyzés elrettentő példázata a *Bőröndök tartalma* című novella több tucat bőröndöt megtöltő kézírata.) Egy belátás, legalábbis az afelé való törekvés kell, hogy megszervezze, irányba állítsa az események sorát. A mágikus realista írókról állapítja meg Grendel: „A múlt századi realista epika normáit követve olyan történeteket fabrikálnak, amelyekkel egy kísérteties, a szabadságát féltő egyénnel szemben elidegenedett és ellenséges világot alkotnak meg.” Tehát: mivel a valóság romlott (látszatvilág), nem segít a mégoly pontos rekonstruálás sem. Konstruálni, alakítani („fabrikálni”) kell a történeten, hogy túllépjen a közvetlen és pusztán önmaga körül forgó közegen. Így érthetjük azt a furcsa tanácsot, amit az *Egy valóságos világban* olvashatunk: „emlékét úgy őrzöm majd, ahogy Zümmüm öregapja tanácsolta: nem hagyatkozhatom az emlékezetemre”.

A *szabadság szomorúsága* című novellában először a farigcsálásban rejlő manipulatív lehetőség kap hangot: „Szóba került, hogy a történetírás, akárcsak e mondák névtelen szerzői, ugyancsak előszeretettel farigcsálja körbe a tényeket, hogy aztán annál simábban illeszkedjenek a megcsonkított tények valamely igazsággá kinevezett premissza köré, s talmi csillogásuk elkápráztassa a nép gondolkozni rest felét.” A végén viszont kiderül, hogy bár vissza lehet élni a módszerrel, de élni kell vele, mert helyes használatában rejlik az emberi létállapot egyedüli reménye: „Elvégre tényleg a semmi szakadéka fölött lebegünk. Ilyen helyzetben

a történet lekerekítése nem egyszerűen formalista-esztétikai mesterkedés, s az igazság kiegyensúlyozó szerepére sem kívülről bevitt etikai normák súlya alatt van az elbeszélőnek szüksége. A történet a reményből születik ilyenkor, s mindjárt lekerekítve és befejezetten.” Az irodalom Grendel (elbeszélői?) számára a megismerés kitüntetett módja: „Írói ambícióimat mindig az a vágy fűtötte, hogy az írás révén közelebb kerüljek a valósághoz és magamhoz, mélyebben megismerjem a világot másoknál, hiszen míg mások csak benne vannak a valóságban, én nemcsak benne vagyok, hanem bizonyos értelemben fölötte is” (*Bőröndök tartalma*); „Az írás megváltoztatta a világnézetemet” (*Egy ponyvaregény vége*).

De hogy értsük ezek után azt, amit az *Esmeralda szivárványaiban* olvasunk: „nincsenek befejezett történetek, csak befejezett életek”? Talán így: megvannak a világban állandóan ismétlődő folyamatok, jelenségek, típusok, élethelyzetek. Ezek egy-egy konkrét életben sorsként kapnak csak igazi jelentést. (Már akinél kapnak.) A sorsot pedig a halál véglegesíti. A *Gulyás Béni* tömörségével szólva: „Már csak a halál számít.” Ez különösen a *Rossz idők járnak* darabjaiban válik nyilvánvalóvá, itt majdnem mindenhol a halál vagy annak közelsége, az öregség ad távlatot az élet kavargásában. A távlat továbbra sem magyarázat. Nincs iránytű, a cselekmény hol megsűrűsödik, egy-egy jelenet után azonban gyakran éveket ugrunk, így a hol meglepő, hol nyomasztó fordulatok végül levegősebbek lesznek. Lehet tünődni, merengeni, csodálkozni és félni meg remélni. A *Demeter bácsi nyári barátsága Wellerrel*, a *Most már minden bonyolultabb* és számos társuk azt hiszem, a remekmű szintjén képviseli ezt. Az *idő hosszában* (egykori emigráns hazalátogat az egykori kisvárosba és egykori szerelméhez) veti föl a tünődések három sarokpontját. A múlt örök vagy álom, vagy a felejtés semmijébe hull: „Az ifjúság, amely örökre eltűnt, és mégis egy csepp örökre megmaradt belőle? [...] Mindez álom volt csupán? [...] Amit nem lehet jóvátenni, azt el kell felejtteni, gondolta.”

A jellemző írói módszerek ezt az esendő, mégsem reménytelen létezését tesszik megfoghatóbbá. Gyakran indít az író figyelemfelkeltő meglátással, az alakokat és élethelyzeteiket pedig szinte mindig tömören, éleslátón állítja elénk. Onnan indít, ahova más írók a végén jutnak. Nem annyira a felismert igazságok ragadják magukkal, hanem hogy belesüllyednek-e a szereplők, közhellyé koptatják-e, vagy tovább tudnak lépni, fogékonyak tudnak-e maradni.

Gyakori a helyesbítés, pontosítgatás. Az „igazából” és hasonló kifejezésekről van szó. De van, amikor a pontosítás az egészet átértelmezi, és ezzel a humor egyik forrásává válik. Például az *Esmeralda szivárványaiban*: „Bizonyos értelemben én teljesen tudatlan voltam akkoriban, naiv, romlatlan, hiszékeny – egy faragatlan tuskó.” A pontosítgatás a világ nyelvi megragadhatatlanságát, a látszatvilág elmosódottságát érzékelteti egyúttal.

A váratlan asszociációk, gyakran hasonlatként jelentkező gondolati ugrások sokszor szintén a humor eszközei. Egy jellemző példa a hasonlatra (a *Csehszlovákiai magyar novellából*): „Egy napon úgy szakadt rá Páll Imrére a baj, mint aki este még elefántcsonttoronyban feküdt le, és sámlin ülve egy pajtában ébred reggel.” A szinte történetfüzérré kerekedő leírásra (Az *éjféli látogatóból*): amikor becsönget egy néger az illetet még nem tapasztalt kisvárosban az elbeszélő családjának ajtaján, az ajtót nyitó apa „szótlanul állt egy darabig, s azon töprengett, vizionál-e, vagy valami vándorcirkusz-társulat érkezett inkognitóban a városunkba, esetleg a néger kém-e, vagy csupán egy a megszokottnál is barnább bőrű cigány, aki négernek adva ki magát, valami trükkkel pénzt akar kicsikarni tőle”. Az ilyen asszociációk hirtelen új oldaláról mutatják meg a helyzetet, kiszabadítá-

nak a mindent uralni látszó determinizmus komorsága alól. Létre segítik azt a varázst, amely, mint idéztem, Grendel szerint nélkülözhetetlen az igazi irodalomhoz. Elvi szempontból megint a mágikus realizmusról szóló esszé segít összefoglalni a humor mögöttesét. Eszerint a lényegi kérdésekre „az oksági viszony [...] nem ad választ. Mert ez a determinista materializmus az anyagot teszi meg az abszolút realitásnak.” Viszont fölszabadít az anyag zsarnoksága alól egy másfajta szemlélet, amely az irodalom említett lényegét érinti: „A mágia tehát azt jelenti, hogy az oksági elv helyébe a hasonlóság elvét állítjuk.” A *Még innen* elbeszélője az illúzióit vesztő felnőttkort latolgatja továbbgondolható módon: „A reflexiók mélyebbek, mondtad, a jellemnek vannak már kontúrjai, körültekintőbben fordulsz meg az utcán egy ringó csípő után, de a cselekvésből nemcsak a hebehurgya hirtelenség, hanem a szellem és a lélek lendülete is hiányzik, mintha a mélyebb és árnyalt gondolkodástól éppen a szellem sérülne a legérzékenyebben.” Ezek a váratlan és felszabadító gondolati ugrások talán a szellem és a lélek lendületét hozzák vissza, ömlesztik újra az árnyalt gondolkodásba. Távlatot, levegőt engednek be, hogy ne záródjon magába a gondolkodás, ne váljék örületté. Hiszen tudjuk, az ész nem elég a helyes élethez. (A *Vezéráldozat* megdöbbentő fordulata ezt fényesen igazolja egy sakkmester életében. Egyben itt ki is mondatik a tétel: „Csak okos. Ez, úgy látszik, kevés.”)

A érzelmi logika kell, a szív logikája. Egy interjúban így beszél erről az író: „Úgy látom értelmesnek az életemet, ha – és ez egy kicsit talán líraian fog hangzani – a szív érvei korrigálni képesek az ész érveit. Be kell látnunk, hogy a ráció nem mindenható [...] Persze, az lenne jó, ha tudnánk egyensúlyozni a szívünk és az eszünk között.” Ilyen megérző tudás van már a *Tanúgy* tanárának ráérző „szimatában” és aztán a későbbi írások érettebb beállítottságú alakjaiban.

Az író többször, többféle formában megfogalmazott felismerése, hogy „minden másképpen van”. A kínálkozó látszatvilág és a rejtőző valóság kontrasztja olyan mércét kínál, amely egyszerre mozgósítja az elutasítást és az elfogadást. Grendelről is elmondhatjuk, amit ő ír Cholnoky Viktorékról: „Iróiának és részvétnak ilyen bravúrosan adagolt összelegyítésére pedig Mátyás Ivánig nincs példa prózánkban.” (*MMA Kiadó, 2023*)

ANISZI KÁLMÁN

Papp Endre: Egy mizantróp aggályai

Nemzeti Kultúráért és Irodalomért Alapítvány, 2024

Voltaképpen kikerül szél ez a könyv? És főleg miről? Sokakról és sok mindenről. Más-más gondolkodású, mentalitású és érzelmű emberekről: írókról, művészekről, közéleti személyiségekről, politikusokról, esetenként író-politikusokról. Szó esik benne szépirodalomról (népi írók kontra urbánusok), művészetekről, kultúráról, népről, nemzetről, kisebbségről, a társadalomépítés bonyodalmairól, politikai/politikusi csőracsavarokról, amik az elmúlt néhány emberöltő magyar valóságát dominálták vagy meghatározták. A szerző a félrecsúszott élet-tények kiigazításának szándékától indítva perel, bírál, vitatkozik – aggályoskodik. De miért nevezi magát mizantrópnak? Alkalmassint azért, mert a magyar társadalomban temérdek olyan, szándékosból, tudatlanságból fakadó vagy téves értelmezések mián keletkezett galádság, oktondiság, gyalázatoság, kerékkötés következményei észlelhetők, amik hol fékeztek, hol meg mérgezték vagy megakadályozták (mondhatnánk jelen időben is!) a kívánatos szociális viszonyokat; olyan nyomós gondok nyugtalanítják, amiket ki kellene irtani, holtvágányra taszítva a rossz irányba taszigálókat, akikre – érthetően – elítélően, indulatosan tekint a magát „mizantrópnak” nevező szerző. Elemezve a mindennapok ködös valóságát, Papp Endre indokoltan aggályoskodik a tapasztaltak miatt. Miközben igyekszik felülkerekedni mindenben, ami politikailag, morálisan, emberileg elvetendő, jó irányt sejtetve a megtévesztetteknek. Merthogy a mi mizantrópnak jobbító szándékú alkotó ember, aki a ringy-rongy kerékkötőktől „csalódottan elfordulva dacból az”. Számára nyilvánvaló, hogy mindenekelett önnön-magát kell tisztán látnia: „Rájöttem, hogy személyiségem alaprétegeit, gondolkodásomat, de még indulataimat is milyen erősen befolyásolja a magyarságom, az anyanyelvi kultúránk.” Nos, ez az a biztos identitásalap, amelyre mindennek, a nemzetközösség szolgálatának épülnie kell. Magyar vagyok, nyomatékossítja, aminek a nemzeti kultúra a fundamentuma. Ha tisztában vagyok kilettémmel, ismerem az erőviszonyokat, a visszásságokat, a társadalom

egészének heterogén mozgását, rendre felismerem a teendőket: így hát „rajtunk is múlik” világunk „jelene és a jövője”.

A társadalom nem egy minőségek nélküli homogén massa. Értékek ütköznek, értékeket ütköztetnek benne: állandó a kultúrharc. Mit vallunk a magunkénak, mihez ragaszkodunk, miért küzdünk, kikben hiszünk? Súlyos kérdések özöne zúdul ránk, amikről döntenünk kell. Elindítani és folytatni a küzdelmet, hogy hiteles értékek képviselői lehessünk – ez szent kötelességünk.

Az író-főszerkesztő ars poeticájaként is felfoghatjuk: „A Hittelnek, felfogásom szerint, a nemzeti gondolatot mindig a kortól kapott feltételek és a kor követelte elvárások között kell képviselnie.” Hisz az ő feladata az, hogy „demokratikus szellemenben érvényre juttassa az alkotói és a vélemény szabadságot”.

Csak akinek múltja van, annak lehet jövője: a múlt öröksége mai magunk szerves része. A szerző rendkívül fontos megállapítást tesz: a nemzeti élet alapja a kulturális és civilizációs értékeket magában foglaló *hagyomány*. Az immár évtizedek óta vita tárgyát képező népi irodalom, a népi és a népies versus urbánus fogalmának elemzésével, a népi és az urbánus (elit) problematikájának ütköztetésével indulnak a szerző mélyebb elemzései. Tamási Áron a népi irodalom egyik legjelesebb képviselőjeként a *Szülőföldemben* „tisztá szolgálatnak” nevezi az írói munkát, aminek célja az eszme követése a nemzeti közösségen keresztül. Felfogásában nem az egyén a legfőbb személy, hanem a közösség, a nemzet, a „nagy magyar család”. A fennmaradásért folytatott küzdelem csak nemzeti keretekben valósítható meg. Ezzel összhangban kell állnia a nemzeti szellemű nevelésnek.

Bár Tamási Áron és Sütő András (mindketten a mostoha kisebbségi sorsot szenvedték) irodalmi életművében más-másra esik a hangsúly, de változatlan „a lélekkel telített táj, a szülőföld, az emberi megpróbáltatás mértéke”. Tamásit a lét és az erkölcs alapproblémái foglalkoztatták. Bertha Zoltán

felfogásában Sütő András arra törekedett, hogy a „jelent és a múltat egyszerre láttassa”, hisz „a múlt élményei ott vannak az idegekben, emlékekben” (*Anyám könnyű álmot ígér*). Sütőnél „mintha a szenvedésterület élet közönyével szemben kapaszkodna egymásba a szépség, a jóság és az igazság”. Tamásnál viszont a „szülőföld kebelén nyugvó mozdíthatatlan létbizonyosság” áll. „A többségi asszimilációs elnyomásnak alárendelt etnikai és kulturális kisebbség számára a boldogulás és az életben maradás nem lehet egyéni gond, minden egyes magyar ember sorsa összefonódik a szülőföld magyarságának a sorsával.” Sütő életműve a bizonyosság rá, hogy „erkölcsi-szellemi ideálok nélkül a létezés gyötrelme”.

Borbándi Gyula 1991-es megállapítása szerint: „Magyarország szabadsága és függetlensége teljes!” Papp Endre ezt „szívet merengető óhajtott valóságnak” ítéli. Mert az egész glóbuszra kiterjedő, kölcsönös függőségi helyzetben, szövetségi rendszerek hálózatában „teljes” szabadság és függetlenség nem létezhet, ám a hozzá fűzött reménykedés igen.

Borbándi „hitelesen igyekezett feltárni a történelmi múltat, s próbálta annak hagyományát továbbvinni a jelenben, alternatívát kínálva a jövőnek”. Valójában ez a hit és ez a reménység sarkallta mind a népi írókat: Illyés Gyula, Németh László, Bibó István, Kovács Imre, Szabó Zoltán, Sinka István és Veres Péter táborát. A magyar művelődéstörténet jeles alakjai voltak ők, de hatásuk, sajnos, messze elmarad a kívánatostól. Mert a mindenkor hatalom háttérbe szorította őket. Borbándi szerint a népi írók „az irodalomba emelték az addig köznapinak és póriának tekintett témákat”, munkásságukkal érdeklődést keltettek „az ismeretlen társadalmi rétegek iránt”. „A mai népinek nevezett irodalom – jegyzi meg Gombos Gyula – se több, se kevesebb, mint: a magyarság legfrissebb, huszadik századi, de egyetemes igényű szellemi megnyilatkozása.” A népi írók nem tekinthetők egységes alkotói csoportosulásnak, ők a társadalmi elkötelezettség alapján kapcsolódtak össze. Jelentőségüket növeli, hogy a népiek első példaképei Ady, Szabó Dezső, Móricz, Bartók és Kodály voltak.

A *harmadik út* koncepciója pedig Németh Lászlóhoz kötődik, amely valójában „cselekvő pragma-

tizmus”. Szintézis az egymást kizáró szélsőségek feloldásához.

Csoóri Sándor az ötvenes, hatvanas években az ország falvaiban zajló hatalmas átalakulást szociográfiailag ragadta meg (*Tudósítás a toronyból, Iszapcső*). Papp Endre alapos elemzéseiben meggyőzően érzékelteti Csoóri lényeglátását: miszerint a falu új gazdasági-társadalmi rendje nem szerves fejlődés eredménye, hanem felülről jött kényszer következménye.

Az 1990 utáni közéletben való részvételét Csoóri „egyértelműen sikertelennek” ítélte meg. Írói kilétét „kentaur létnek” nevezte: fele részben szabad író, fele részben „megkötött életű fél-politikus”. Nem alakítója volt a folyamatoknak, hanem elszenvetődője. Mivel nem volt erkölcsi számonkérés, tisztázás, „az erkölcsi és szellemi megújulás hiányából ered az új rendszer minden züllöttsége és képmu-

tatása”. Ezért a „hivatalosan demokratikusnak nevezett” magyar politikai és szellemi állapotok felülvizsgálatára szólít fel. „Egy nemzet boldogsága inkább függ az emberek jellemétől, mint a kormányzás formájától.”

XXI. századi esszéiben Csoóri igen kritikus korunk társadalmával, a mai eltömegesedett, elidegenedett, elmagányosodott, eszményeit vesztett emberekkel szemben. „Általános életérzéssé vált a kiüresedés.” Magyarországi sorsa úgy alakult, hogy „hazát és nemzetét megőrizni csakis a szellem világában lehetett”. Ezért Magyarországon újra kell álmodnunk mindent (Ady nyomán).

Görömbei András professzor, korábbi főszerkesztő lényeglátóan jelenti ki monográfiájában: Nagy Gáspár költői küldetésnek érezte „a valóság égető nyelvén” néven nevezni a dolgokat. A költő egyesítette munkáiban Nagy László erkölcsi tartását, Bibó István félelemnélküliségét, Illyés Gyula fegyelmezett igazmondását, a Németh László-i nemzeti sorskérdések iránti érzékenységet, Tamás Áron magyarságszeretetét és a Zbigniew Herbert-i szembenéző bátorságot. Szívesen használt vallási-szagrális analógiát a költészet emelkedett hivatásának érzékeltetéséhez: „Isten hatalmas verse a teremtett világ.”

Németh László rendkívül fontos igazságot mond ki: A példanemzet megteremtésének hajtóereje a minőség eszménye volt. Papp Endre jogosan

aggályoskodik: kétségbe ejti a magyar irodalom öntudatának elvesztése. „A rendkívüli hatalmi és pénzkonzentráció tudomásulvétele, az egzisztenciális kiszolgáltatottságba való beletörődés, a művelődés alárendelése a politikai érdekek még mindig ésszerűbb döntés sokak számára, mint a reménytelen tiltakozás. Különösen érvényes ez a kultúra alanyaira.” „A volt magas-kultúra a tömegelv szükséglete alá van rendelve.” „A nemzet a lelkeség és a szellemiség síkjáról az anyagi dolgok kézzelfoghatóságának földszintjére szállt alá.” Papp Endre különösen a minőségi munkát, irodalmat hiányolja napjainkban. Kell-e bizonygatni, hogy a szerző aggályai jogosak? Hisz felvillant egy olyan jelenségvilágot, aminek jobbításán folyamatosan, szünet nélkül kell fáradozni.

Babitsnak igaza van: „A nemzet a lélek, a tömeg csak test.”

Az író Hegel és Fichte szellemről alkotott felfogását osztva jelenti ki: „A nyelv által... egy nép tudása szólal meg.” Továbbá: A nyelv terméke a kultúra, amely a nemzet alapvető alkotása, az állam működésének elsődleges célja. Kölcsey szintén német minta nyomán veti papírra: Minden nemzetet a „saját nyelv, saját szokások, saját ősök, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé és választanak el egymástól”. „Akinak a nemzeti nyelv nem tulajdona, az nem tagja a nemzetnek.” Majd merészen hozzáteszi. „A nép különböztessék meg a nemzetől, hiszen előbbi csak a lakosok összessége.”

Németh László immár „a népi és a nemzeti kultúrát szinonimákká tette”.

Illyés Gyula bölcs megállapításán csak lelkesedni lehet: „Nemzetté igazán a szellemi gyarapodás tett bennünket.” Ugyancsak ő mondta: „Egy-egy népet nem a testi hasonlóság, hanem a közös múlt, a hasonló gond, az egy haza levegője egyesít s választ el egy más múltú és más jelenű néptől. Hogy pedig egy nép micsoda fajta, az szintén a szellemben, a nép szellemében és szokásaiban mutatkozik meg.”

És szívleljük meg Csoóri eme bölcs megállapítását is: „A nemzet tagjait sosem a haszon, hanem bizonyos hosszú időn át kiérlelt mitológiák kötnek össze. [...] A haszon megosztó, a nemzet viszont, mivel inkább érzelmi viszony, mint érdekvizony, egyesíteni akar.”

Sok mindenkiről és sok mindenről kéne még szólni. Mások mellett Békés Márton *Kulturális hadviselés* című könyvéről; továbbá a mai értelmiség belső problémáiról; az értelmiség és a hatalom bonyolult viszonyáról; emlékezésekről; a Hitel szerkesztőinek kemény küzdelmeiről a liberálisokkal, akik szerették volna megszüntetni, eltüntetni a kiadványt. Szerencsésen túlélve a gyilkos szándékú tördöféseket, a szerkesztőgárda fáradhatatlanul folytatja nemes küzdelmét. Bizony nagy szükség van rá, mert – Papp Endre találó kifejezésével – „a Hitel tőkesúly a magyar irodalom imbolygó hajóján”.

CSÓKA SZILÁRD ZSOLT, *Silent queen*, 2021 (részlet);

HERMAN LEVENTE, *Vázlatok magánhadserghez 1.*, 2006 (részlet)

